

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії

**ДРУГІ ПОЛТАВСЬКІ
СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ
ЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

(присвячені 60-літтю професора Бориса Года)

17 листопада 2020 року

**МАТЕРІАЛИ
ДОПОВІДЕЙ І ПОВІДОМЛЕНИЬ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ з МІЖНАРОДНОЮ
УЧАСТЮ ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЇ**

Полтава – 2020

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії

**ДРУГІ ПОЛТАВСЬКІ СТУДЕНТСЬКІ
НАУКОВІ ЧИТАННЯ ЗІ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
(присвячені 60-літтю професора Бориса Года)**

**МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ І ПОВІДОМЛЕНИЙ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЇ**

17 листопада 2020 року

Полтава
2020

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії (присвячені 60-літтю професора Бориса Года): Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської з міжнародною участю онлайн-конференції; 17 листопада 2020 року. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. 242 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень здобувачів вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Вітебського державного університету імені П. М. Машерова, Брестського державного університету імені О. С. Пушкіна з актуальних питань всесвітньої історії від найдавніших часів до наших днів.

Видання адресовано здобувачам вищої освіти, викладачам, учителям, учням шкіл і всім тим, хто цікавиться історією зарубіжних країн.

Редакційна колегія:

Тронько Тетяна Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Лахно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, відповідальний за організацію наукової роботи на факультеті історії та географії, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Лобода Дмитро Олександрович – асистент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка;

Кисіль Ростислав Романович – магістрант, голова Студентського сенату факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка

*Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(протокол № 7 від 17 грудня 2020 року)*

Від редакційної колегії: автори та їх наукові керівники несуть особисту відповідальність за повноту висвітлення обраного питання, системність викладу, достовірність наведених фактів та їх автентичність, правильне цитування, написання власних імен, назв тощо.

З М И С Т

Борис Васильович Год : учений, педагог, вихователь 10

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Баланчук Назар – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: **Беседіна Наталія Василівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
СИСТЕМА ІМПЕРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНУМУ КИТАЇ ЕПОХИ ТАН (618-907 РР.) 17

Колеснікова Маргарита – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: **Троянко Тетяна Володимирівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
МИСТЕЦТВО В ЖИТТІ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИТОКИ ТА ЗНАЧЕННЯ 25

Конопльов Артем – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Рибачук Віктор Олексійович** – старший викладач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЕЛІТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ В АРМІЇ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 32

Кравченко Максим – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лахно Олександр Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СЕРБСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У СЕРЕДНІ ВІКИ 42

Ланін Всеволод – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Вільховий Юрій Віталійович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
ФЕНОМЕН ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ: ИСТОРИКО-ТИПОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ 45

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

Хмелевський Дмитро – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лобода Дмитро Олександрович** – асистент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
БЕЛІГЕРАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРТЕЦЬ ЄВРОПИ 48

Шарапова Наталія – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лахно Олександр Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
РОЛЬ ДИНАСТІЇ ДУЛО В УТВОРЕННІ ВЕЛИКОЇ БУЛГАРІЇ 53

Шаталович Наталія – студентка Брестського державного університета імені А.С.Пушкіна; науковий руководитель: **Розенблат Евгеній Семенович** – кандидат історичних наук, доцент Брестського державного університета імені А.С.Пушкіна, г. Брест (Республіка Білорусь)
НЕМЕЦКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА: ОСНОВНЫЕ
ДОСТИЖЕНИЯ В КОНЦЕ XIX– НАЧАЛЕ XX ВВ. 57

НОВА ИСТОРИЯ СВІТУ

Дегтярьов Вадим – студент 3 курсу Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; наукова керівниця: **Снагоценко Валентина Володимирівна** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми
ОЦІНКА СПАДЩИНИ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 63

Дойчик Максим – студент 2 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; науковий керівник:
Машевський Олег Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ
БИТВА ПРИ ГОГЕНФРІДБЕРЗІ 1745 Р. 66

Закладна Аліна – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лахно Олександр Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава
ІДЕОЛОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ
У БАЧЕННІ ЯНА ГУСА 69

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

Зозуля Любов – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Год Наталія Володимиривна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ВІКТОРІАНСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ АНГЛІИ	71
Іванова Валерія – магістрантка факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Беседіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА МУЦУХІТО	75
Євтух Світлана – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Гура Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ	82
Карпов Вячеслав – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Беседіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В ІНДІЇ У ПЕРІОД БРИТАНСЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО РЕЖИМУ	87
Кисіль Ростислав – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Лахно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава УНЕСОК ВІЙСЬКОВИХ ІНЖЕНЕРІВ Т. КОСТЮШКА ТА Ж. ЛАФАСТА У ПЕРЕМОГУ У ВІЙНІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США 1775-1783 РР.	92
Михалевич Анатолій – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Беседіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ДЖУЛІО МАЗАРІНІ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО АБСОЛЮТИЗMU	98
Науменко Наталія – студентка 2 курсу магістратури Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; науковий керівник: Степанков В.С. – доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський КОНФЛІКТ МАРТИНА ЛЮТЕРА З ПАПОЮ РИМСЬКИМ: СУТНІСТЬ І НАСЛІДКИ	104

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

Ребенок Вікторія – студентка 3 курсу Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; наукова керівниця: Снагоценко Валентина Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми БРИТАНСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ АВСТРАЛІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ	111
Скрипник Катерина – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Год Наталія Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ МАРТИНА ЛЮТЕРА	116
Ткаченко Олександр – магістрант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; науковий керівник: Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський СТАНОВЛЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ЦЕРЕМОНІАЛУ В ПЕРІОД РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ	121
Шрамук Елизавета – студентка 4 курса факультета гуманітаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова»; научный руководитель: Величко Нина Веньяминовна – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова», г. Витебск (Республика Беларусь) ДИПЛОМАТИЯ ОТТО ФОН БІСМАРКА В 1851–1862 ГГ.	126

НОВІТНЯ ИСТОРІЯ СВІТУ

Бановська Дар'я – студентка історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; науковий керівник: Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський ПИТАННЯ BREXIT У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПЕРІОДУ ПРЕМ'ЄРСТВА ТЕРЕЗИ МЕЙ	134
--	-----

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

В'язінко Володимир – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Тронько Тетяна Володимиривна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава КАТАЛОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	137
Василевская Виктория – магистрант Вітебського государственного университета имени П.М.Машерова; научный руководитель: Пивовар Николай Васильевич – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия Вітебского государственного университета имени П.М.Машерова, г. Вітебск (Республика Беларусь) ПУТЕШЕСТВИЕ САМОГО ВЫСОКОГО ЧЕЛОВЕКА В МИРЕ ФЁДОРА МАХНОВА В СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ АМЕРИКИ	141
Григорчук Анатолій – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ІТАЛІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ: ЗАРОДЖЕННЯ І ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ	147
Дарюга Едуард – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОЛЬЩІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ: ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ І РЕФОРМАТОРСЬКИЙ РУХ	151
Дейнека Олександр – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Бесседіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ЯСІР АРАФАТ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ	154
Зуй Анастасія – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Тронько Тетяна Володимиривна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	158

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

Концевенко Ілья – студент 4 курса факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імени П.М.Машерова»; научный руководитель: **Величко Ніна Веняминовна** – кандидат історических наук, доцент, доцент кафедри історії і культурного наслідия факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імени П.М.Машерова», г. Вітебск (Республіка Беларусь)
ОБСУЖДЕНИЕ АРАБО-ИЗРАИЛЬСКОГО КОНФЛИКТА
В ГА ООН В КОНЦЕ 1940-Х – 1960-Е ГГ. 165

Макаревич Вікторія – студентка 4 курса факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імени П.М.Машерова»; научный руководитель: **Величко Ніна Веняминовна** – кандидат історических наук, доцент, доцент кафедри історії і культурного наслідия факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імени П.М.Машерова», г. Вітебск (Республіка Беларусь)
«ЗЕЛЕНАЯ КНИГА» МУАММАРА КАДДАФІ И ЕГО
ТРЕТЬЯ ВСЕМИРНАЯ ТЕОРИЯ 173

Мацuleвіч Евгения – магістрант факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций Вітебскога государственного университета імени П.М.Машерова; научный руководитель: **Косов Александр** – кандидат історических наук, доцент, доцент кафедры історії і культурного наслідия Вітебскога государственного университета імени П.М.Машерова, г. Вітебск (Республіка Беларусь)
ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В ОТНОШЕНИИ ЗАПАДА (1991-1996 ГГ.) 183

Мисько Сергій – офіцер Генерального штабу Збройних Сил України, полковник; рецензент: **Лухтан Андрій Іванович** – кандидат історических наук, військовослужбовець Збройних Сил України, полковник, м. Київ
ВІШАНУВАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ДОСВІД
ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ СВІТУ У ХХ СТОЛІТТІ 192

Михтуненко Вікторія – кандидатка історических наук, викладачка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історических дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми
ПОРІВНЯННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США
В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМИ ТА Д. ТРАМПА 202

Сакунова Анастасія – студентка магістратури Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; науковий керівник:	
Снагоценко Валентина Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми	
ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА НЕЛЬСОНА МАНДЕЛИ (1994-1999 рр.)	206
Самотуга Інна – студентка магістратури Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; науковий керівник: Горобець Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми	
ПОЛІТИКА США У В'ЄТНАМІ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Л. ДЖОНСОНА	214
Самотуга Юлія – студентка магістратури Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; наукова керівниця: Снагоценко Валентина Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми	
ПРИЧИНИ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ КРИЗИ 1956 Р.	221
Сельвіч Олексій – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: Тронько Тетяна Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава	
КОНСЕРВАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СРСР У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»	229
Сергієнко Вадим – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава	
ІРЛАНДСЬКА ПРОБЛЕМА В НОВІЙ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ	234
Сергієнко Вадим – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава	
НОВІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ	239

**БОРИС ВАСИЛЬОВИЧ ГОД:
УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ВИХОВАТЕЛЬ**

18.08.1960 – 11.08.2019

У сучасній відомих учених, якими так багата столітня історія Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, одне з почесних місць належить докторові педагогічних, кандидатові історичних наук, професорові Году Борису Васильовичу.

Борис Васильович належав до тих істориків-педагогів, які задовго до втілення ідей цивілізаційного підходу у вивчені історичного процесу, надавали величного значення духовному чиннику в розвиткові суспільства. Своїми нормативними і спеціальними курсами він стверджував, що історія неможлива без культури, що саме через духовне начало, яке є не лише минулим, а й сьогоденням (це особливо помітно у сфері мистецтва), поєднується давнє і нинішнє. Духовний аспект завжди домінував у викладацькій роботі Бориса Васильовича. Для професора Б.В. Года процес історичного пізнання ніколи не зводився до механічного накопичення фактів, а ставав предметом осмислення і пояснення, яких би проблем це не стосувалося. Саме такий підхід дозволяє зрозуміти глибинні закони історії, виявити їх критерії, розпізнати добро і зло, наблизитися до істини. Це було основовою світобачення Бориса Васильовича — історика й педагога, у якого життя суспільства постає єдиним цілим, а мистецтво, література, релігія, політика, економіка — сторонами цього життя.

Борис Васильович вражав рідкісним сплавом тих рис душі та розуму, професіоналізму та ерудиції, вимогливості та проникливості, глибокого знання людської психології, без яких не буває справжнього Вчителя. Його лекційні курси, особливо з Нової історії країн Європи та Америки, постійно користуються підвищеним інтересом у студентів і колег, для яких він завжди був і є взірцем відданості музі історії, принциповості та

винахідливості. Зайнявши в університетському викладанні одне з провідних місць, Борис Васильович докладав усіх зусиль для того, щоб зберегти престиж всесвітньої історії і, зокрема, історії освіти і виховання в епоху європейського Відродження. Саме з ім'ям Бориса Васильовича пов'язана нова сторінка у дослідженнях ренесансного гуманізму, яка з'явилася в українській історико-педагогічній науці.

З відзнакою закінчивши історичний факультет у 1983 році Борис Васильович отримав призначення на роботу до Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка. У вересні 1983 року він став асистентом кафедри загальної історії, де розробив і викладав курс "Нова і новітня історія країн Азії і Африки". Ця дисципліна викладалася студентам-випускникам, тож самостверджуватися молодому педагогові було непросто.

Попри всі негаразди, за декілька років Б.В. Год зарекомендував себе здібним і вимогливим викладачем, який глибоко володіє своїм предметом. У серпні 1985 року Бориса Васильовича за конкурсом було обрано на посаду старшого викладача кафедри загальної історії, а з липня 1987 року він почав працювати заступником декана історичного факультету.

Разом з викладацькою і виховною діяльністю Борис Васильович займався й науковою роботою. Розвиваючи свої "кіївські напрацювання", Б.В. Год пише наукові статті, складає екзамени кандидатського мінімуму, визначає проблематику майбутньої дисертації. Для дослідження Борис Васильович тоді обрав історію робітничого руху в Україні за доби національно-визвольних змагань (науковий керівник — доктор історичних наук, професор Є.М. Скляренко). Із вересня 1988 року до серпня 1990 року Б.В. Год перебував на стажуванні в Інституті історії АН УРСР. У 1991 році у Харківському державному університеті він успішно захистив кандидатську дисертацію.

У травні 1993 року Б.В. Года обрано за конкурсом доцентом кафедри всесвітньої історії. У цей час йому доводилося виконувати велику кількість різноманітних доручень у деканаті історичного факультету, профкомі інституту, ректораті. Борис Васильович громадську роботу виконував якісно і вчасно, чим викликав до себе заслужену повагу колег і керівництва. Упродовж 1994 — 1997 років він працював відповідальним секретарем приймальної комісії педінституту. За словами ректора вишу В.О. Пащенка, тоді "...робота комісії піднялася на якісно новий рівень", а приймальні кампанії (у дуже складних умовах перших років незалежності України) відрізнялися чіткістю, ефективністю, високим рівнем організації.

Упродовж зазначеного періоду здобутки Б.В. Года не залишилися поза увагою. У листопаді 1987 року його за високий рівень організації у педінституті першої Всеосоюзної конференції з історичного краєзнавства

було удостоєно Подяки Міністерства освіти УРСР. Принагідно зауважимо, що Борис Васильович брав участь в усіх без винятку краєзнавчих конференціях, що проводилися на загальнодержавному рівні. У січні 1988 року його нагороджено Почесною грамотою Міністерства освіти УРСР, а в грудні 1996 року — знаком "Відмінник освіти України". У жовтні 1997 року — удостоєно Почесної грамоти Управління освіти Полтавської обласної державної адміністрації. З часом — багатьма іншими галузевими та регіональними відзнаками, як-от: Почесна Грамота Полтавської обласної державної адміністрації (1995, 2000), Почесна Грамота Полтавської обласної ради з врученнем нагрудного знака (2006), Почесна Грамота виконавчого комітету Полтавської міської ради з врученнем нагрудного знака (2008), знак Міністерства освіти і науки України "За наукові досягнення" (2008), знак Національної Академії педагогічних наук України "К.Д. Ушинський" (2009). 20 січня 2010 року за вагомий особистий внесок у справу консолідації українського суспільства, розбудову демократичної і правової держави та з нагоди Дня Соборності України Б.В. Году Указом Президента України присвоєно почесне звання "Заслужений працівник освіти України".

По-справжньому багатогранний талант Б.В. Года виявився тоді, як влітку 1997 року його було обрано на посаду декана історичного факультету. Можливо, це пов'язано з тим, що перед ним постали нові, більш масштабні завдання, а, можливо, у житті Бориса Васильовича наступив відповідний період. Беззаперечно одне — зі своїми новими обов'язками він упорався на сто відсотків.

Насамперед декан Б.В. Год активізував виховну роботу на факультеті. Перед кураторами академічних груп було поставлено чіткі завдання щодо взаємодії зі студентами, теж саме стосувалося і нових заступників декана з виховної роботи. На факультеті упродовж навчального року регулярно стали проходити великі святкові концерти та шоу-програми, зокрема "Знайомтесь, перший курс" (вересень), до Дня вчителя (жовтень), Дня студента (листопад), Міжнародного жіночого дня — 8 Березня (березень), "За сто днів до наказу" (квітень) тощо.

За ініціативи декана у вересні 1998 року на факультеті було створено чоловічий пісенно-фольклорний гурт "Чебрець", який лише за три роки став відомим далеко за межами Полтави. У "Чебреці" разом зі студентами брали участь і викладачі історичного факультету. Колектив заслужено завоював глядацькі симпатії, став візитівкою факультету і надійною опорою художньої самодіяльності університету. У зв'язку з цим пригадується цікавий випадок. У 2001 році у педагогічному університеті побував народний артист СРСР Й.Д. Кобзон. Візит такої зірки був дещо несподіваним, а сам артист ще й погодився на невеликий виступ в

університеті. На близькавичну вказівку ректора — організувати власне концертне забезпечення — із великої кількості художніх колективів університету оперативно зміг відреагувати лише "Чебрець", за що й здобув репутацію досить мобільного гурту.

У цей час на факультеті виникли й інші мистецькі колективи. У 1999 році за ініціативи декана було створено симфонічний оркестр, команду КВК, студентський драматичний театр. На факультеті заохочувалася літературна творчість студентів.

На посаді декана Б.В. Год виявив себе як фаховий, принциповий, вимогливий, подекуди педантичний і навіть жорсткий керівник. Посилився контроль за організацією і проведенням навчального процесу, станом справ у студентському гуртожитку, почастішали перевірки навчальних аудиторій (іх санітарного стану), більш результативними стали заходи, спрямовані на боротьбу з неуспішністю, проявами нетактовної поведінки серед студентів тощо.

Активізувалася на факультеті й наукова робота. Було започатковано проведення щорічних студентських наукових конференцій, організовано студентське наукове товариство, під керівництвом викладачів розпочали роботу студентські наукові проблемні групи. У той же час Б.В. Год продовжував займатися краєзнавчою проблематикою, досліджував окремі аспекти теорії та методики викладання історії країн Європи і Америки. До речі, якщо майстерне викладання таких курсів як "Нова і новітня історія країн Азії і Африки", "Нова історія країн Європи і Америки" було закономірним виявом професіоналізму добре підготовленого спеціаліста, то розробка й викладання на історичному факультеті таких предметів, як "Історія країн Латинської Америки", "Історія Канади", свідчили про глибоку ерудицію, високу методичну підготовку і надзвичайну працьовитість Б.В. Года. Це стосувалося також і проведення на факультеті наукових конференцій, і організації "Тижнів історичного факультету", і гастрольних поїздок гурту "Чебрець" за межі Полтави тощо.

Борис Васильович упродовж багатьох років активно підтримував наукові зв'язки з київською школою краєзнавців і разом із полтавськими дослідниками (академіком В.О. Пащенком, професорами В.Є. Лобурцем, О.О. Нестулею, доцентом О.П. Єрмаком) фактично керував обласним осередком Всеукраїнської Спілки краєзнавців. У 1999 році Бориса Васильовича обрано членом-кореспондентом Академії історичних наук України, а в грудні 2000 року — завідувачем кафедри всесвітньої історії ПДПУ.

Очолюючи кафедру, Б.В. Год прагнув реалізувати основне завдання — спрямувати наукову й навчально-виховну роботу винятково в русло проблематики всесвітньої історії. Це йому вдалося сповна, оскільки

кафедра втрічі збільшила випуск друкованої наукової та навчально-методичної продукції. Почали регулярно проводитися Всеукраїнські науково-практичні семінари "Актуальні проблеми всесвітньої історії та методика їх викладання". За підсумками їх роботи виходили збірники наукових праць. Окрім того, кафедра суттєво оновилася, з'явилося ціле покоління молодих перспективних викладачів, які наполегливо навчаються майстерності у більш досвідчених колег.

Після того, як у лютому 2002 року Борис Васильович залишив посаду декана історичного факультету, у його житті розпочався наступний етап – науковий. Він розпочав дослідження з історії та теорії виховання особистості в епоху європейського Відродження (середина XIV — початок XVII століття). У грудні 2005 року на спеціалізованій вченій раді Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Борис Васильович успішно захистив докторську дисертацію з історії педагогіки та загальної педагогіки на тему "Ідея всеобщого й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження" (науковий консультант, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАН України А.М. Бойко). Оцінюючи дисертацію Б.В. Года, перший офіційний опонент доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАН України Євтух М.Б. наголосив, що "...це перше в українському педагогічному просторі дослідження з історії педагогіки, де здобувач наукового ступеня взяв на себе сміливість на основі вивчення багатьох оригінальних історико-педагогічних, філософських та інших джерел здійснити науково-теоретичний аналіз генезису та еволюції ідеї всеобщого й гармонійного виховання особистості в європейській педагогічній думці епохи Відродження, розкрити її сутнісний педагогічний зміст, виявити закономірності, суперечності, провідні тенденції та можливості їх розвитку в сучасних умовах модернізації вітчизняної теорії і практики виховання".

Особливо плідними для Бориса Васильовича стали 2004-2010 роки. У цей час побачили світ його наукові праці — "Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV — початок XVII століття)" (2004 р.); "Педагогічна думка доби європейського Відродження (XIV — XVI століття): люди та ідеї" (2004 р.), "Епоха європейського Відродження в особах (історико-педагогічні нариси)" (2006 р.), "Європейське Відродження: історія, політика, педагогічна думка (нариси)" (2008 р.); "Нова історія країн Європи та Америки (навчально-методичний комплекс для студентів історичного факультету)" (2008 р.), "Історія країн Латинської Америки: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету" (2010 р.).

У 2004-2019 роках відбувалося становлення і наукової школи Бориса Васильовича: «Розвиток основних тенденцій ренесансного досвіду освіти й виховання у вітчизняній педагогічній теорії і практиці». Школа була заснована у 2006 році. Її учасники досліджували проблему розвитку основних тенденцій ренесансного досвіду організації освіти і виховання у вітчизняній педагогічній практиці. Під керівництвом професора було захищено 4 кандидатські дисертації. Б.В. Год брав активну участь в атестації науково-педагогічних кадрів, виконував обов'язки заступника голови спеціалізованої вченої ради в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка та члена спеціалізованої вченої ради у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка. У 2009-2014 роках Б.В. Год працював на посаді проректора університету з науково-педагогічної роботи.

Борис Васильович — автор 6 монографій. У журналах і збірниках наукових праць ДАК України опубліковано біля 250 його статей. Десять праць побачили світ у виданнях США, Італії, Єгипту та Росії. Серед його наукових здобутків особливо слід виділити фундаментальні науково-публіцистичні видання, де він очолював авторські колективи. Також, Борис Васильович був автором окремих розділів фундаментальних видань.

Так, він очолював та був учасником авторського колективу, який підготував давно очікувану громадськістю працю "Полтавщина. Історичний нарис" загальним обсягом 75 друкованих аркушів (2005 р.). Борис Васильович очолював і авторський колектив видання "Педагогічна освіта і наука в Україні: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Полтавська область" (39 друкованих аркушів, 2008 р.). Він — один із авторів першої фундаментальної історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, яка побачила світ у 2009 році.

Б.В. Год — автор і співавтор 12 навчальних посібників для студентів та учнів з історії, історичного краєзнавства, історії європейської педагогічної думки. Борис Васильович був заступником головного редактора наукового збірника "Історична пам'ять" (фахове видання), членом редколегії ще трьох фахових видань.

У 2006 році Борису Васильовичу було присвоєно звання професора, а в 2007 році він став лауреатом Полтавської обласної премії імені Панаса Мирного.

Ім'я Б.В. Года занесено до бібліографічного довідника "Українські історики ХХ століття" (Київ, 2006 р.), до довідника "Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю)" (Київ – Кам'янець-Подільський, 2003 р.). Спеціальна стаття про здобутки вченого в галузі релігієзнавства

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

надрукована в багатотомному виданні “Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Т. 12” (Полтава, 2009).

Доктор педагогічних, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Борис Васильович Год віддав Полтавському національному педагогічному університету імені В.Г. Короленка 36 років свого життя. Багато поколінь випускників історичного факультету з великою вдячністю згадують те розумне, добре і вічне, що сіялося Б.В. Годом в їхні душі. Це завжди окрияло його, викликало природну потребу не зупинятися на досягнутому.

Юрій Вільховий,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В. Г. Короленка;

Наталія Год,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В. Г. Короленка

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Баланчук Назар – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: **Беседіна Наталія Василівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

СИСТЕМА ІМПЕРСЬКОГО ПРАВЛІННЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ КИТАЇ ЕПОХИ ТАН (618-907 РР.)

Сучасний Китай започаткував нову фазу процесу модернізації. Вона охоплює всі сфери китайського суспільства та держави, демонструючи неабиякі успіхи. Водночас із поглибленням реформ країна наштовхується на чималі труднощі. З метою їх подолання керівництво КНР намагається заличити базові цінності Китайської цивілізації, передусім конфуціанське мистецтво управління та функціонування кадрової системи.

Одним із найвищих періодів розвитку класичної китайсько-конфуціанської середньовічної цивілізації стала епоха Тан. За правління Танської династії склався той тип імперського управління, який до Нового часу не втрачав свого впливу на всю політичну систему Піднебесної. Стрижнем китайської середньовічної моделі управління був цивільно-бюрократичний апарат. Весь адміністративний механізм формувався на засадах принципу меритократії, який реалізувався через вдосконалену за Танів систему імператорських конкурсних екзаменів та відповідно до «Тан луй шу і» («Танських карних настанов з роз'ясненнями»).

Метою статті є виокремлення передумов та особливостей формування у Китаї цивільно-бюрократичної системи управління, дослідження державного ладу імперії Тан на основі вивчення правових пам'яток середнього вічного Китаю, передусім знаменитого «Тан луй шу і».

Наймогутніша династія китайського середньовіччя – Тан правила на засадах ідеології китайсько-степового синтезу. Її опорою були табгачі-китаєзовані нащадки степовиків, які сприйняли китайську мову, були підданими імператора, але водночас зберігали власні кочові традиції [6, с.49]. Засновником імперії Тан став намісник суйського двору в м. Тайюань Лі Юань, якому вдалося у 618 році стабілізувати становище в імперії після її розпаду. Важливу роль у процесі становлення справжньої середньовічної китайської імперії відіграв син Лі Юаня, Лі Шинінь [8, с.308].

На чолі держави стояв монарх, який офіційно йменувався Сином Неба (тянь цзи) та імператором (хуанді). Його влада була спадковою та юридично необмеженою. Особа імператора сакралізувалася; він вважався повелителем не тільки всіх людей, а й посередником між верховним божеством (Небом) і земним всесвітом, покликаним підтримувати весь порядок світустрою [5, с.27]. Практично ж влада обмежувалася існуючою політичною традицією, вимога якої полягала в необхідності не виходити за межі нормативних зразків поведінки правителя.

Управління здійснювалось через розгалужений чиновницько-бюрократичний апарат, який складався з центральних (столичних) і місцевих органів. Сановники з вищих урядових установ - Імперського секретаріату та Імператорської канцелярії допускалися до обговорення імператорських указів [4, с.158]. Вищою урядовою установою було також Управління відомств. Воно очолювало шість Відомств центральних органів виконавчої влади: чинів, податків, ритуалів, військове, судове і громадських робіт.

На місцях управління здійснювалося відповідно до системи адміністративного поділу імперії. Країна була розподілена на десять провінцій. Але провінційних органів влади ще не було. Вищою ланкою місцевої влади було Управління округом, очолюване начальником округу. Округи поділялися на три розряди у відповідності до кількості населення. Всього в імперії Тан спершу було 358 округів. Нижче стояли повітові управління. Повітів нараховувалося від 1551 до 1573, і вони також розподілялися на три розряди [4, с.158].

Для того, щоб внести відмінності між людьми високого і низького становища, а також для того, щоб класифікувати їхні здібності, використовувалися ступені (пінь), значні титули (цзю), почесні титули (сюань) і розряди (цзіай). Періодично проводилися екзамени, за результатом яких людей підвищували або понижали у званні [2, с.329].

Водночас в епоху Тан відбулося декілька важливих змін у системі управління. По-перше, був суттєво обмежений вплив на політичну ситуацію в державі представників аристократичних родів. По-друге, відбувся розподіл військової та цивільної бюрократії. Важливе значення мало піднесення стану вчених-чиновників як противаги силі військової аристократії. За Танських часів метод відбору чиновників було стандартизовано. Якщо в стародавній імперії місцеві чиновники мали право самостійно підбирати собі підлеглих, то відтепер призначення всіх службовців покладалось на відомство Чинів [11, с.201]. Були скасовані колишні "сільські категорії", які визначали службову кар'єру. Замість них після 587 року все більшого значення набувають екзаменаційні випробування. У 604 році впроваджуються іспити на ступінь цзиньши

("видатна" особа). На початку періоду Тан існувало вже вісім різних за значущістю екзаменаційних ступенів. Наприкінці VII століття подібні іспити були введені для тих, хто претендував не тільки на цивільний чин, а й на військову посаду [11, с.202]. Кандидати писали твори на задані теми, де повинні були розкрити своє володіння величезною класичною історико-філософською літературною спадщиною, показати знання канонізованих творів, однак отримання «вченого» ступеня надавало лише можливість бути призначеним на службову посаду.

Теоретично до іспитів мали допускатися всі, хто не належав до «підлого люду». Однак існуючі соціальні умови та неформальна станова ієархія створювали більш сприятливі умови для вихідців із заможних і впливових кланів. Все ж система екзаменів розширяла базу правлячого прошарку, порушуючи колишню монополію вузького кола аристократичних сімейств на державну службу [4, с.159].

Нові вчені-бюрократи походили з більш бідних і менш іменитих сімей, ніж військові аристократи. Навченні за одними літературними канонами, вони були справжніми носіями-пропагандистами ідеології єдиної централізованої імперії, що, зрештою, впливало на ефективність і міцність системи управління у середньовічному Китаї. До досягнення китайської бюрократії в організаційному сенсі можна віднести: продуманий штатний розклад, чіткий розподіл функцій між окремими виконавцями та жорсткий контроль за виконанням рішень, єдина система ідеологічних і, головне, культурних цінностей, підтримувана могутньою традицією книжкової вченості, гнучкий баланс сил між імперським чиновництвом та провінційною елітою [7, с.124].

Державний лад імперії закріплювався детально розробленим законодавством. Письмові закони в Китаї наприкінці VII-VII ст. поділялися на Люй-карні кодекси, лін-адміністративні статуси, ге-збирники указів, які доповнювали кодекси і статути, і ші-нормативні правила поведінки [4, с.159]. За династії Тан було складено декілька зводів законів. У 651 році з'явився кодекс «Тан лін», у якому фіксувалися штати всіх центральних і місцевих установ, порядок діловодства, а також повинності та обов'язки простого народу. У кодексі «Тан лю дянь», складеному у 653 році, кодифікувалися принципи організації та діяльності Шести Відомств [2, с.336]. У 653 році був представлений імператорові новий карний кодекс «Карні настанови Тан з роз'ясненнями» («Тан люй шу і»). У ньому знайшла відображення строга регламентація, яку державна влада намагалася поширити на всі сторони суспільного і політичного життя населення і тим самим забезпечити стабільність порядку та ефективність управління [5, с.159]. Водночас це був Кодекс, спрямований на максимально можливе пом'якшення покарань та приведення положень Кодексу у відповідність з

практикою життя, управління новими реаліями стабілізації та розквіту, характерних для Піднебесної у VII-VIII ст.

У Кодексі міститься значний матеріал щодо найрізноманітніших аспектів життя тодішнього Китаю-економіки та адміністративного ладу, військового будівництва і боротьби з корупцією, побуту простого люду та особливостей здійснення правосуддя. Особливе місце у Кодексі належить етико філософській основі права, яка є стрижнем усіх суттєвих положень та всіх найважливіших ситуацій, особливо тих, що пов'язанні з державними злочинами або внутрішньосімейними злочинами проти старших родичів [6, с.202].

Танський кодекс складався з 12 частин, яку діяли до першої публікації в середині XVII ст. кодексу династії Цім. Однак суть і деякі положення цього тексту були дійсними до ХХ ст. Дванадцять частин кодексу присвячені загальними законам, імператорській охороні і заборонам, титулам чиновників перепису населення і шлюбам, державній казні, імператорським конюшням і військам, установ, крадіжкам і розбійництву, бйкам і наклепництву, підробкам, різним законам, арештам утікачів і, насамкінець, ув'язненим, що очікують суду [2, с.337]. Законодавці намагалися передбачити всі життєві випадки, однак ці закони не можна вважати нормами цивільного права з огляду на те, що майже кожен припис супроводжувався згадуванням про суворі покарання порушників закону. Цей твір був своєрідним путівником поведінки «хороших підданих».

На місці Танського кодексу найбільший вплив мали три чинники: політичні ідеї легістів, конфуціанська традиція та космологічні уявлення давніх китайців. Легісти розробили поняття загального закону як норми державного життя, перед якою рівні(або рівно без правні) всі піддані. Саме під впливом легістської школи законодавство в китайській імперії набуло з виду, з одного боку ,адміністративних регламентів, а з іншого-карного кодексу [7, с.137].

Конфуціанство обстоювало примат «ритуалу», зосередженого у «серці людини», над знеособленим писаним законом, і його вплив відчувається в характерному для китайського права акценті на індивідуальному статусі тієї чи іншої особи та особливості ситуації. Конфуцій так визначав роль законів: «Управляйте людьми законами, приводьте до підкорення покараннями, і вони втечуть геть, втративши будь-яку шанобливість. Впливайте на них доброчинно, підтримуйте порядок ритуалом, і вони самі прийдуть до вас, наповнені шанобливістю» [5, с.99].

Третя група чинників, які обумовили специфіку китайського законодавства, спиралася на нерозривний зв'язок людської діяльності і природного світу. Ще стародавні китайці вважали, що злочин порушує

світову гармонію, а виконання закону покликане відновити мир і злагоду не тільки в суспільстві, а й у всьому космосі [7, с.138]. Цим можна пояснити прагнення китайських законодавців надати юридичній практиці певного космологічного сенсу. Так, у давній імперіях у весняний місяць – в період оживання і цвітіння природи – належало «послабляти ланцюги на злочинцях», у літній час дозволялося застосовувати лише легкі покарання, страти ж здійснювалися восени і взимку, коли «Небо і Земля наповнені суворістю» [2, с.135]. Однак особливо небезпечним злочинців належало стратити негайно, зволікання зі стратою могло викликати потрясіння у світі.

Відповідно до конфуціанської концепції меритократії, центральною ланкою в системі управління була фігура чиновника. Специфічні стереотипи поведінки, призначені тільки для чиновництва, були способами реалізації чиновницької етики, атрибутами виконання саме чиновницьких соціальних завдань. Особлива етика обумовлена тим, що чиновник зобов'язаний був бути світочем моралі та взірцем поведінки для своїх підлеглих, пов'язувати виконання ним своїх суспільних завдань безпосередньо зі службою [3, с.100].

Тому поведінка чиновників повинна була спиратися на специфічні норми кримінального права. Існує певний набір злочинів, які можуть вчиняти всі люди незалежно від свого соціального становища і своїх суспільних функцій. Це злочини, так би мовити, загальнобіологічного типу: збивство, згвалтування, спричинення каліцтва, пограбування, розбій тощо [9, с.24].

Але від специфіки певного соціального прошарку залежить специфіка його соціальних обов'язків, від специфіки вимог до нього залежить специфіка карних законів.

У Танському кодексі значна увага приділяється тим злочинам чиновництва, які, крім духовного, завдавали суспільству шкоди або винятково матеріальної, або організаційної, або обох разом.

Відповідно до традиційної китайської системи управління будь-яка службова діяльність була свіtotворною. Тому претензія держави на те, щоб точно визначити дляожної людини і кожного предмета коли і де йому знаходиться, коли і куди переміщується, коли і як повертається на місце, виглядала цілком природною й навіть неминучою, строго логічною [9, с.25].

Якщо певна особа або предмет змінюють своє розташування не належним чином або предмет змінюють своє розташування не належним чином або не своєчасно, то виконання ними своєї суспільної функції переривається, а отже, світ у цьому місці виявляється необлаштованим.

Тому у державі виникала необхідність підсилити трудову і майнову дисципліну бюрократії комплексом карних норм.

Карне право підтримувало нерозривність зв'язку між персоною чиновника і тим пунктом, де чиновник міг функціонувати належним чином. По-перше, всім начальникам територіальних адміністративних одиниць забороняється безпричинний віїзд за їх межі: "Будь-який начальник округу, начальник повіту, начальник дружини ополчення або його заступник, який приватним чином виїхав за межі дорученої йому адміністративної одиниці, карається 100 ударами важкими палицями" [9, с.25]. Згідно із роз'ясненнями до статті, для притягнення до відповідальності по цьому закону потрібно було, щоб відповідний начальник провів поза межами довіреної йому території нічний час доби (бо ніч - час злочинців, розбою і змов).

Задля виконання своїх функцій чиновник повинен знаходитися на своєму робочому місці. Якщо чиновник отримав нове призначення, він зобов'язаний у визначений термін і з визначеною швидкістю прибути на місце служби. Без виконання цих висхідних умов решта розмов про дотримання чи недотримання чиновницької етики, про сумлінну чи несумлінну службу не мали сенсу [11, с.100].

Для тих службовців, які не обіймали високих посад, наступна стаття Кодексу визначала зовсім інші умови. Нижчі чиновники повинні були знаходитися на робочих місцях у складі своєї зміни, і тому : «Будь-хто з посадовців, якому належало бути на визначеному чергування і який не був або якому належало вночі бути на робочому місці і який не був , в будь-якому з цих випадків карається 20 ударами легкими палицями. Якщо ж йдеться про день і ніч разом, покарання – 30 ударів легкими палицями [9, с.26]. Далі кодекс встановлював: «будь-який чиновник, який без причини не з'явився на службу, а також такий, який був відсутній у складі відповідної зміни, так само як і відсутній через відпустку порушник терміну своєчасного повернення, за 1 день карається 20 ударами легкими палицями. За кожні наступні 3 дні покарання збільшується на один ступінь. При перевищенні 100 ударів важкими палицями за кожні наступні 10 днів покарання збільшується на 1 ступінь. Збільшення покарання обмежується 1,5 роками каторги. Чиновникам вважливих окраїн покарання збільшується на один ступінь» [3, с.26].

У розділі «Затримання і втечі» містяться статті про втечі чиновників з місця служби. Згідно з її положеннями чиновник, який утік з місця, служби, прирівнюється до звичайного підданого. Жорсткість прикріплення до місця виконання бюрократичної функції була набагато більшою, ніж жорсткість прикріплення податних селян. У Кодексі говориться: «Кожний, хто, обіймаючи посаду, безпричинно втік, за один день карається 50 ударами

легкими палицями. За кожні наступні 3 дні покарання зростає на один ступінь. При перевищенні 100 ударів важкими палицями за кожні наступні 5 днів покарання збільшується на один ступінь. Тим , хто обіймає посаду на окраїнах, де служба особливо важлива, покарання збільшується на один ступінь» [3, с.26].

Другим важливим компонентом сумлінності чиновника була здатність долати природні для пересічної людини користолюбні прагнення. Чиновник повинен був відповісти вимозі до досконалості людини, сформованій Конфуцієм: «Досконала людина переймається своїми добрими потенціями, а маленька людина турбується тільки про землю» [8, с.232].

Танське право надзвичайно суворо ставилося до хабарництва. Причому до такого злочину відносилося використання службового становища у власних інтересах, яке кваліфікувалося як крадіжка у себе, як насилля, вчинене із застосуванням своїх повноважень над підпорядкованими людьми. За Танських часів існувало державне управління економікою, тому відносини між чиновником і довіреною йому порцією державної власності мали неабияке значення для успішного функціонування державного апарату і забезпечення соціальної стабільності [1, с.44].

Танські юристи зробили спробу усунути можливий кримінальний зв'язок між обов'язком чиновника контролювати певний предмет або об'єкт та зловживати такою можливістю. Загалом у Кодексі передбачалося шість основних типів майнових злочинів, або «шість привласнень» [10, с.43]. Це - пограбування, крадіжка, хабар з порушенням закону, хабар без порушення закону, отримання майна у сфері повноважень і незаконне привласнення, що підлягає покаранню та яке найчастіше називається незаконним привласненням [9, с.28].

Статті про матеріальну відповідальність чиновників супроводжуються уточненням поняття "казенна річ". До казенних речей, окрім реально розміщених у сховищах та установках, належали: "Речі, які належало передати у приватні руки, якщо вони вже винесені зі сховища, але ще не передані, так само як і приватні речі, які належало піднести для казенних потреб, якщо вони вже відправлені в казну, а також речі, які належало піднести чиновникам, хоча б вони ще й не були піднесені... якщо вони знаходяться на казенному збереженні та охороні. Це - казенні речі, які належало передати в дар, у тимчасове користування або у користування чиновникам, або простому народу - у той проміжок часу, коли вони вже винесені зі сховища, але ще залишаються у веденні казни і не передані. Так само і приватні речі, які взято у тимчасове користування для поповнення того, що використовується для казенних потреб, а також те, що належало

вилучити як податок і в подібних ситуаціях - коли вони вже відправлені в казну і знаходяться під її охороною. Або речі громадських установ, місячне утримання чиновників або речі, які належало піднести чиновникам - коли вони, хоча ще й не піднесені... знаходяться на казенному збереженні й утриманні. А також об'єкти привласнень і хабарі, які знаходяться на огляді, або оспорюване двома сторонами майно, і предмети подібного роду [9, с.28].

Обов'язки чиновників поділялися на дві основні групи: забезпечення належної статики і забезпечення належної динаміки. Порушення обов'язків першої групи означало, що об'єкти державної власності втрачалися для держави або зникали, або починали функціонувати в приватних інтересах; порушення обов'язків другої групи - те, що рух об'єктів державної власності зі стану збереження і навпаки здійснювалися не належним чином [9, с.30]. Винний чиновник, якщо він не мав жодного зиску, отримував покарання за досить м'якою шкалою. І неважливо, що він нічого не брав. Достатньо того, що він своєю поведінкою, своєю помилкою або через своє свавілля на щось зазіхнув, тобто перервав належний порядок збереження та руху у казенних речей, привласнив собі не їх, але щось більш важливe: право використовувати їх і переміщувати довільним чином. У величезній імперії, економіка якої повністю залежала від державного регулювання, така скрупульозність не була чимось дивним [9, с.31].

Загалом небезпека кар'єри чиновника була досить великою і цілком реальною. Якщо чиновник вчиняв якусь серйозну провину, то він бути покараний найвищою мірою або ганебним звільненням зі служби. Таке звільнення унеможливлювало подальшу кар'єру чиновника. Якщо його не відправляли в заслання, то він повинен був повернутися до себе на батьківщину, де й скнів до кінця своїх днів [11, с.31].

Отже, важливим чинником формування системи управління в Китаї була конфуціанська концепція причетності освіченого населення до соціального життя, відповіальності перед суспільством. Управлінські функції покладалися на людей, які пройшли особливу етичну підготовку. Ці люди належали до конфуціанського типу особистості - цзюнь цзи ("досконала людина"). На неї поширювалися такі імперативні вимоги, як добродійність, гуманність, практицизм, духовність, патріотизм, колективізм, чесність, непідкупність, мудрість. Таким чином, імператори Тан створили особливу систему державної служби, яка, спираючись на конфуціансько-легістські принципи, забезпечувала впродовж тривалого часу стабільність, розквіт і велич Піднебесної.

Список використаних джерел

1. Барский К.М. Что такое сяокан? *Восток*. 1992. №5. С. 445-50.
2. Елисеевф В., Елисеевф Д. Цивилизация классического Китая. Екатеринбург: У-Фактория, 2007. 640 с.
3. Искусство управления / Сост., пер., вступ. ст. и коммент. В.В.Малевина. М.: Издательство Астрель, 2004. 420 с.
4. История Востока. В 6 т. / Гл. редкол.: Р.Б.Рыбаков и др. М.: Вост. лит., 2002. Т.2: Восток в средние века. 2002. 716 с.
5. Классическое конфуцианство / переводы, статьи, комментарии А.Мартынова и И.Зограф. В 2 т. Т. 1. СПб.: Издательский Дом «Нева», 2000. 384 с.
6. Кычанов Е.И. Основы средневекового китайского права. М.: Восточная литература, 1985. 353 с.
7. Малевин В.В. Китайская цивилизация. М.: Издательство Астрель, Издательство АСТ, 2000. 632 с.
8. Мартынов А.С. Конфуцианство. «Лунь юй». СПб.: Петербургское востоковедение, 2001. 403 с.
9. Рыбаков В.М. Уголовные законы династии Тан о дисциплине чиновничества. *Восток*. 2009. №1. С. 22-32.
10. Уголовные установления Тан с разъяснениями / Пер. и коммент. В.М.Рыбаков. СПб.: Петербургское востоковедение, 1999. 357 с.
11. Фицджеральд Ч.П. История Китая / Пер. с англ. Л.А.Калашникова. М.: ЗАО Центрополиграф, 2004. 460 с.

* * *

Колеснікова Маргарита – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: Тронько Темяна Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

**МИСТЕЦТВО В ЖИТТІ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА:
ВИТОКИ ТА ЗНАЧЕННЯ**

Актуальність розгляду мистецтва в житті первісного суспільства полягає в тому, що з'ясування особливостей даного феномену надасть змогу повною мірою дослідити витоки мистецтва та його значення не лише для первісності, а й для наступних поколінь.

Історія мистецтва свідчить про різноманіття епох і напрямків у його розвитку. Кожна епоха чи напрям у мистецтві якісно відрізняється від інших низкою відмінних ознак, специфічних загальних властивостей. Очолює перелік основних епох і напрямків історичного розвитку мистецтва первісне мистецтво.

Пам'ятки архайчного минулого, на жаль, постраждали від дій часу, але, ті, що залишилися, говорять про напружену духовну роботу первісної людини. Вони сповіщають: «Я жив! Я мав власну особистість! Я унікальний!». Тільки таким чином людина віддалилася від тваринного світу і стала справді людиною. Це, можливо, був перший прояв індивідуальності.

Мета дослідження спираючись на дослідження науковців, визначити витоки та місце мистецтва в житті первісного суспільства.

Проблема антропогенезу в різні часи висвітлювалася в працях з філософії, психології, культурології, лінгвістики. Усі дослідники були одностайними у своїх припущеннях щодо того, що зв'язок людини з природою був синкретичним, і саме це визначає характер мислення людини на ранніх етапах еволюції людської свідомості [4, с. 38 – 39]. Це позначилося й на мистецтві первісної доби.

Найдавніший період у розвитку суспільства співвідноситься вченими за археологічною періодизацією з періодом верхнього палеоліту, коли, за їхніми твердженнями, з'явилася людина сучасного типу. Виникнення общинно-родового ладу сприяло не лише соціалізації в первісному суспільстві, а й розвитку його духовного життя. Спостерігаються помітні успіхи в розвитку мови, основ рациональних знань, мистецтва галузі духовної культури, яке дослідники простежують на ранніх етапах розвитку родової общини.

Прекрасна художня форма в зображенні тварин на пічерних розписах стала наріжним каменем у суперечках про первісне мистецтво. Воно, «...так само як і позитивні знання, з самого початку було генетично пов'язане з трудовою діяльністю людини. Воно відображало колективний досвід общини в складній, естетично опосередкованій формі, сприяло його емоційному закріпленню, вдосконаленню, переданню нащадкам. Звідси надзвичайна конкретність і реалістичність більшості вже відносно ранніх зразків первісної графіки, скульптури, фольклору, музики, танцю» [2, с.116].

Найпершими зразками образотворчого мистецтва слугують «твори», які первісній людині випадково подарувала природа: підправляння різцем чи фарбою схожих на тварин каменів, напливів, плям на стінах печер. Раніше, імітуючи сутички на полюванні, людина використовувала останки

звірів. Поступово вони були замінені малюнком, барельєфом чи макетом-скульптурою [8, с. 28].

Важливу роль у знаходженні численних зразків образотворчого мистецтва первісності відіграли археологічні дослідження. Саме вони подарували людям такі пам'ятки, як круглу скульптуру і рельєф – жіночі фігури, знайдені на оріньяко-солютрейських стоянках, мадленські голови тварин [8, с. 109].

Не можна обійти увагою графічні й живописні зображення тварин, які часто зустрічаються. Релігійно-обрядове життя людини в добу палеоліту, у першу чергу, було пов'язане із проблемами виживання. А досягалося виживання за допомогою полювання, тобто, найважливішою складовою життя первісної людини, джерелом харчування та виготовлення одягу, були тварини. Мабуть, тому 80% палеолітичних малюнків містять зображення не людей, а тварин. Від результатів полювання залежало подальше існування роду, й тому магічні ритуали, які здійснювали людина, повинні були дати їй владу над здобиччю. Про це свідчать вкрай численними заглибленнями (ранами) від ударів списами і «ведмеді, що вмирають» із печери Труа Фрер, і поранений списами носоріг, зображеній на гальці із Ля Коломбер, і кобила із печери Монтеспан, вкрита численними ударами якоїсь зброї, та інші приклади [9, с. 6].

Подібні магічні ритуали базуються на віруванні у те, що, підкоривши «двійника» тварини, мисливець здобуває над нею перемогу у полюванні. Зображення реалістичні, але не тому, щоб максимально показати свої художні здібності, а тому, щоб максимально точно зобразити «двійника», який незабаром повинен підкоритися первісній людині. Художник вважав, що, чим реалістичнішим буде його твір, тим ймовірнішим буде остаточний результат – вдале полювання [10, с. 174].

Такі «ритуально-обрядові вправи» не обходилися також без палеолітичних скульптур, що передавали образ тварини. Найяскравіший приклад – глиняний тулуб ведмедя, на який за часів палеоліту, як стверджують дослідники, вірогідно, ставили справжню голову звіра, вже вбитого раніше під час полювання, з печери Монтеспан. Доказом цього є знаходження біля ніг скульптури справжнього черепа ведмедя з отвором всередині (для закріplення на верхній частині тулуба). Скульптура, так само, як і малюнки на скелях, була вкрита слідами ударів зброї, що свідчить про проведення мисливцями магічних ритуалів [7, с. 6].

А.Яффе у своїй роботі «Символи в образотворчому мистецтві» доводить, що значна кількість малюнків, напевно, використовувалася в обрядах, присвячених розмноженню тварин, від яких залежало життя людей. «Розмноження тварин – полювання – людське харчування – можливість вижити» – такою була реальна формула виживання людини у

первінні часи. Підтвердженням цього є сцени спарювання, зображені на печерних малюнках. Наприклад, малюнок самця і самки бізонів з печери Тук-ло-Дюбер у Франції, у якій на м'якій глині навколо них знайшли відбитки ніг, що свідчить про танці як складову обрядів вже в льодовиковий період, причому це були тільки відбитки п'ят. Танцівники імітували бізонів, рухалися як вони. Цей символічний танець бізона мав на меті приріст тварин, зростання їх поголів'я, примноження здобичі мисливців на полюванні [8, с. 136].

Отже, реалістичне зображення тварин, збагачене магічним обрядом, набуло символічного значення, ставши символом життєвої сили тварини, яка була складовою виживання. Проте, окрім зображень тварин пам'ятки періоду Оріньяку містять рослинні та людські зображення. А мадленські виразні фрески і багатофігурні мисливські та побутові композиції капсійської культури (середземноморський мезоліт) постають з глибини віків, несучи безцінну інформацію про роль мистецтва у житті первісної людини [7, с.5]. Але, якщо в цілому проаналізувати образотворче мистецтво первісних племен, можна зробити висновок, що воно є відображенням повороту від реалізму до умовності, що розпочався у мезоліті.

Різні форми духовної культури, суспільної свідомості первісного суспільства тісно переплелися між собою. Як зазначає С.О.Токарев, у цьому є певна нерозчленованість, закономірно зумовлена нерозчленованістю суспільного буття: «ще не було суспільного поділу праці, розумова праця не відокремилася від фізичної, кровноспоріднені зв'язки в основному збігалися або перепліталися з виробничими тощо». Тобто, суспільна свідомість і суспільне буття були ще не надто розвиненими, тому не могли диференціюватися в різні, виразно розмежовані сфери, які виникли пізніше у процесі ускладнення людської діяльності [5, с. 122].

Питання про виникнення мистецтва дуже складне і навіть у наш час не має загальновизнаного пояснення. Перед дослідниками постало питання можливого встановлення дати, причин, мотивації створення печерних малюнків. Ученим необхідно було з'ясувати послідовність розвитку первісного мистецтва, еволюцію образотворчих форм, відповісти на багато питань, наприклад, «Чим було мистецтво у момент своєї появи?», «Які його функції?», «Що змусило людину-мисливця, яка була зайнята тільки утилітарною діяльністю, добуванням їжі, зайнятися творчістю?». Звернення людини до мистецтва, яке стало невід'ємною частиною буття первісної людини, – найбільша загадка. Питання про походження його сутності, призначення і сенс було вперше поставлене на наукову основу у другій половині XIX століття завдяки розвитку археології, етнографії,

антропології [3, с.7]. Але найбільш повно проблеми походження мистецтва знайшли вираження у культурологічних і гуманітарних дослідженнях сучасних учених.

Цілий ряд дослідників, серед них М. Еліаде, С. Замятін, А. Ламінг-Ампрер, А. Леруа-Гуран, Е. Тейлор, О. Формозов, Д. Фрезер, Б. Фролов, Г.Хенкок та інші займалися розробкою проблематики символу в контексті образотворчого мистецтва первісності. Представники класичної еволюціоністської етнографії (Е. Тейлор, Дж. Фрезер, Ю. Ліпперт) головну увагу приділяли саме виявленню стадійної подібності різних культурних явищ, відомих за етнографічними та археологічними дослідженнями, значною мірою абстрагуючись від того, що навіть за стадійної подібності суспільства різних ліній чи моделей розвитку в культурному відношенні можуть бути істотно різними [6, с. 48].

У першій половині ХХ століття представники німецької (Ф. Ратцель, Л.Фробеніус) та американської (Ф. Боас, Р. Лоуі, А. Гольденвейзер) дифузіоністської школи «культурних кіл» не надавали особливого значення стадійному характеру певних соціокультурних явищ, а підкреслювали саме регіональні особливості, унікальність та неповторність різних етнотериторіальних соціокультурних комплексів, які, спочатку утворювалися у певному місці, а потім системно або окремими елементами, могли охоплювати інші, сусідні [6, с. 57].

Активно працювала над питанням вивчення живопису епохи палеоліту дослідниця Н. Сойкіна, яка довела, що верхній палеоліт період новацій, становлення та розвитку первісної міфології, живопису, який є складником у системі культурних цінностей Євразії. Разом з тим вона систематизувала наявні на сьогодні концепції та гіпотези щодо виникнення первісного мистецтва, виділивши такі:

- інтуїтивна (належить Б. Кроче);
- теорія художнього інстинкту (Платон, А. Шопенгауер);
- теорія гри (розробляли К. Бюхер, К. Гросс, Е. П'єтт, Й. Хейзинг, Ф.Шиллер);
- теорія наслідування (опрацьовували Ж. Л. д'Аlamбер, О. Конт, Т.Ліппс);
- географічна (Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо);
- культурно - історична школа (І. Тен);
- еноптична, нейропсихологічна теорія (Р. Бернарик, Т. Доусон, Д.Льюїс-Вільямс);
- компенсаторна теорія Р. Коллінза;
- гіпотеза демонстрації трофеїв М. Конкі та Ітона;
- фізіологічна теорія, яку запропонував Г. Ален;

- екологічна (демографічна), яку відстоювали Н. Х. Бартон, К. Гембл, Майл Е. Джохім;
- лінгвістична та мелодична Ж. Сове, Г. Тарда;
- гіпотеза інформаційного вибуху (дослідження Д. Пфейфера, Я. А. Шера). Окрім цього є й багато інших цікавих гіпотез («макаронів» (меандрів); руки; «простого етапу» та інші), які потребують подальшого вивчення [9, с. 6].

Міметичну природу первісного живопису, його причетність до ритуально-символічних дій людини через місцезнаходження малюнків (їх віддаленість від входу, важкодоступність) доводить М. Е. Еліаде. Він пише про печери Ніо, Трьох братів, Кабаре, яку називає справжнім лабіринтом, по якому можна блукати годинами. «Потрапити до нижньої галереї печери Ласко, в якій знаходяться шедеври палеолітичного мистецтва, можна не інакше як по мотузяній драбині через шахту глибиною 6,3 м. Те, що ці живописні та рельєфні творіння обтяжені смислом, сумнівів не викликає» [1, с. 23].

1890 року було опубліковано роботу Д. Д. Фрейзера «Золота гілка», в якій автор стверджує, що саме магія передує появі релігії та науки. Він називає магією першою стадією духовного розвитку людини, вважаючи, що первісна людина вірила в те, що за допомогою магічних ритуалів вона зможе впливати на навколишнє середовище, змінювати його. Проте, це твердження є дискусійним з огляду на те, що не можна виділити найважливіше серед взаємопов'язаних чинників, розвести магічні ритуали та релігійні вірування, які були тісно пов'язані між собою.

Отже, можна з упевненістю констатувати, що питання вивчення історії первісного мистецтва знайшло своє відображення у наукових дослідженнях відомих учених всього світу, які довели багатогранність мистецтва та його величезне значення у житті людини. З прадавніх часів мистецтво було однією з форм суспільної свідомості. Воно стало засобом естетичного освоєння світу людиною на основі і в процесі художньої творчості, яка є особливим видом людської діяльності і конкретно-чуттєвого, образного відображення дійсності з позицій певних естетичних ідеалів.

Мистецтво прадавньої людини – це майстерність у виготовленні речей і предметів користування чи у виконанні якоїсь справи. Творчий імпульс для первісної людини був настільки ж природнім, як і тактика виживання, і мисливський інстинкт, і прагнення продовження роду.

Первісне мистецтво не можна розглядати лише як прояв культури найдавнішої людини. Як зазначає більшість дослідників, світ після цього унікального винаходу людства став іншим. Людина стала іншою. Стародавнє мистецтво було синкретичним, тісно пов'язаним з першими

віруваннями, звичаями, міфологією. Воно виступало засобом зв'язку між родами, поколіннями, передавало накопичений досвід і знання, було формою культури, яка вибрала в себе всі думки і уявлення стародавніх людей, усі цінності духовного світу, а також свідчило про зародження творчої діяльності, естетичного чуття первісної людини. Ій не потрібно було вчитися мистецтву, воно було в неї в крові, від народження, можливо саме тому воно і з'явилося вже у досконалій формі. Художня творчість була пов'язана з працею, яка створила з людини не тільки виробника, а й митця.

Список використаних джерел

1. Абрамова З.А. Древнейшие формы изобразительного творчества: Археологический анализ палеолитического искусства. Ранние формы искусства. М., 1972. С.9-29.
2. Борисковский П.И. Древнейшее прошлое человечества. Москва: Наука, 1980. 240 с.
3. Буняян К.П. Про періодизацію історії первісного суспільства. *Археологія*. 1989. №1. С.6-19.
4. Гринев-Гриневич С.В. Современные проблемы антрополингвистики. *Антропология языка*. 2010. №1. С.37-75.
5. Исторія первісного суспільства / автори-упорядники: А.І.Першіц, О.Л.Монгайт, В.П.Алексєєв. Київ: Вища школа, 1980. 224 с.
6. Мириманов В.Б. К классификации палеолитических изображений. От мифа к литературе. М., 1993. С.43-60.
7. Павленко Ю.В. Шляхи розвитку первісного суспільства. *Археологія*. 1990. №2. С.4-6.
8. Столляр А.Д. Происхождение изобразительного искусства. М., 1985. 298 с.
9. Стоян С.П. Символи в образотворчому мистецтві первісності: філософсько-культурологічний аналіз. Культура і сучасність: альманах. К.: ХДАК, 2016. №1. С. 6.
10. Черній А.М. Антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі. К.: Українські пропілеї, 1996. 228 с.

* * *

Конопльов Артем – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
науковий керівник: **Рибачук Віктор Олексійович** – старший викладач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЕЛІТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ В АРМІЇ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Наприкінці III на початку IV століття в Римській імперії відбувалося ряд фундаментальних реформ, метою яких було вивести Пізню Римську імперію із всеохоплюючої системної кризи в якій вона опинилася з середини III століття. Саме тому дана тема має надзвичайну актуальність в наш час, оскільки з 2014 року і до сьогодні в нашій державі триває процес реформування різних галузей і сфер суспільства, метою якого, також є виведення України з тих кризових умов в яких вона перебуває зараз. А зважаючи на те, що реформи, які були проведені імператорами Діоклетіаном та Костянтином, (передусім у військовій галузі) мали успіх і відсточили занепад пізньоримських збройних сил. Що в свою чергу дало можливість римській владі навести лад у середині імперії і давати гідну відсіч варварським племенам ще понад століття. Ми можемо зробити висновок, що даний досвід реформування військової системи був успішним, і в такому разі безумовно є корисним для реформування Збройних Сил України, особливо в умовах ведення нею бойових дій. Що також підвищує для нас цінність римського досвіду реформування військової системи, оскільки реформи кінця III початку IV століття, також проводилися в умовах ведення імперією майже безперервних бойових дій як всередині імперії, так і на її кордонах.

До того ж елітні підрозділи Пізньої Римської імперії, які ми детально розглядаємо у цій статті у своїй більшості були утворені під час та внаслідок військових реформ в імперії кінця III початку IV століття.

Першими хто почав займатися проблематикою реформування та ефективності пізньоримських збройних сил були такі римські історики як: Амміан Марцеллін у своїй праці “Римська історія”, Флавій Вегецій Ренат, який є автором праці “Короткий виклад військового мистецтва”, яка є цінним джерелом для вивчення римської військової справи періоду IV століття, Лібаній та інші. Однак дана тема як уже говорилося вище не втратила своєї актуальності та популярності і в наш час. Підтвердженням цього є праці сучасних істориків, які займаються проблематикою пізньоримських збройних сил та їх елітних підрозділів. Серед них А.Банніков, який є автором праць присвячених римській військовій справі

Пізньої доби “Римська історія у IV столітті від Костянтина до Феодосія” в якій він детально описує процес реформування римського війська, а також історію виникнення і бойовий шлях двох елітних підрозділів пізньоримської польової армії Геркуліан та Іовіан. М. Серафімов праця якого “Палацові схоли Пізньої Римської імперії” містить ретельний аналіз виникнення та діяльності римських елітних підрозділів у Пізню добу існування імперії, Пітер Хізер, І. Сергеєв та багато інших. Всі ці праці як античних так і сучасних істориків були використанні нами під час дослідження та аналізу даного питання, оскільки вони є головними джерелами інформації з цієї теми і даного періоду зокрема.

Першим за значимістю елітним формуванням Пізньої Римської імперії безперечно є імператорська гвардія або (*scholae palatinae*), яка замінила собою ненадійних преторіанців, які в минулому дискредитували себе і свій підрозділ різного роду ганебними вчинками. Так за безпосередньою участю преторіанців, які навпаки мусили захищати життя імператора та його сім'ю було вбито не менше семи римських імператорів: Калігулу в 41 р, Пертінакса в 193 р, Каракаллу в 217 р, Елагабала в 222 р, Пупісна в 238 р, Бальбіна в 238 р, а також Філіппа молодшого сина і співправителя Філіппа Араба в 249 р н. е. І це ще не весь список, в свій час у 96 році очільники преторіанців знали і не запобігли вбивству імператора Доміціана, а в 193 році після смерті ними ж і вбитого Пертінакса преторіанці в прямому сенсі цього слова почали торги за титул імператора [10].

Вперше в римській історії найвища посада в імперії була продана на аукціоні, що було неабияким ударом по авторитету імператорської влади. У зв’язку з вищезгадуваними подіями навряд чи хтось з імператорів Пізньої імперії хотів би щоб його життя оберігали такі ненадійні і непередбачувані формування як когорти преторіанців. До того ж нова система управління імперією тетрархія (згідно з якою державою керували два августи та їх заступники - два цезари) робила неможливим використання преторіанців усіма тетрархами одночасно, оскільки більшість з них проживали поза Римом то відповідно й власну охорону вони набирали з кращих війнів своєї польової армії [6].

Витіснення преторіанців із прошарку військової еліти Пізньої Римської імперії та розформування їхніх підрозділів відбувалося поступово. Спершу імператор Галерій напередодні перепису населення Риму наказав прибрати з міста табір преторіанців, це було першим сигналом і передумовою ліквідації преторіанської гвардії. Згодом вже інший імператор Діоклетіан наказав зменшити кількість преторіанців, а імператор Костянтин остаточно ліквідував даний військовий контингент як такий, що не є надійним і лояльним до імператорської влади (варто

зазначити, що вирішальну роль тут зіграв і особистий фактор, справа в тому, що під час боротьби за владу в імперії преторіанці підтримали Максенція, який був опонентом Костянтина в боротьбі за владу). Відповідно після своєї перемоги Костянтин не міг, та й не хотів тримати біля себе військовий контингент, який в свій час виступав проти нього [10].

Таким чином виникало проблема ким замінити преторіанців, які як підрозділ повністю себе дискредитували, і як багато інших інституцій були пережитками старої системи принципату, яка вже не відповідала вимогам часу і викликам перед якими стояла імперія. З початком вирішення цього питання і починається історія одного з найвідоміших елітних підрозділів пізньоримської армії – імператорських схол.

На початку V століття після остаточного поділу Римської імперії в 395 році на Західну та Східну палацова гвардія поділилася наступним чином п'ять підрозділів схол дислокувалися при дворі західноримського імператора, а решта сім схол відповідно при дворі східноримського імператора. Серед них 1) schola scutariorum prima; 2) schola scutariorum secunda; 3) schola scutariorum tertia (щитоносці); 4) schola armaturarum seniorum (добірний загін, який використовувався при палаці для різного роду церемоній, славився своєю бездоганною стройовою підготовкою за що й отримав свою назву); 5) schola gentilium seniorum. Майже аналогічні підрозділи палацових схол дислокувалися і при дворі східноримського імператора за винятком schola scutariorum tertia і schola armaturarum seniorum. Однак відсутність даних формувань на Сході сповна компенсувалася існуванням таких унікальних підрозділів як 1) schola scutariorum sagittariorum (нагадували західноримські схоли щитоносців, однак даний підрозділ відрізнявся більшим арсеналом зброї використовуваної ними в бою, наприклад луки, які на Заході імперії майже не застосовувалися); 2) schola scutariorum clibanariorum (підрозділ важкої панцирної кавалерії, який також знаходився на Сході і не мав аналогів на Заході); 3) schola armaturarum iuniorum; 4) schola gentilium iuniorum, (які мали незначні відмінності з подібними формуваннями на Заході імперії). Головною функцією палацових схол була охорона території палацу і забезпечення безпечного перебування в ньому імператора. Однак на цьому їхні обов'язки не закінчувалися. В той час, а саме в IV столітті н. е римські імператори вели майже безперервні бойові дії як на східних так і на західних кордонах імперії, тому імператорські схоли нерідко окремими частинами (як це було у випадку з цезарем Юліаном під час його галльської кампанії) або ж у повному складі супроводжували свого імператора в походах і брали безпосередню участь у битвах. Зокрема у битві при Аргентораті в 357 році н. е в якій за різними даними брало участь від 360 (згідно з Зосимом) до 400 (згідно з Лібанієм) осіб, які входили до складу

імператорських схол [6]. Саме вони у розпал битви на чолі з цезарем Юліаном зупинили відступаючі підрозділи катафрактаріїв (важкої кавалерії, яка використовувалася переважно на Сході) і разом з ними нанесли вирішальний удар по лівому флангу алеманів змусивши їх тікати. Не виключено, що вождь союзу алеманських племен Хондомарій був взятий в полон саме схоларіями, оскільки абсолютно точно відомо, що Хондомарій був узятий в полон кінними підрозділами, які були відправлені за ним у погоню [1]. Тому цілком можливо, що саме представники схоларіїв взяли в полон очільника алеманського союзу. Про правдивість твердження, що представники імператорських схол брали участь у військових кампаніях римських імператорів і безпосередньо у битвах, свідчать твори таких пізньоримських істориків як Лібаній та Амміан Марцеллін, який у своєму творі “Римська історія” описуючи битву при Аргентораті пише, що “бліскучі золотом і фарбами обладунки імператорської гвардії погнулися під частими ударами металевих снарядів”, що є прямим доказом участі вищезгаданого формування у даній військовій сутичці і дає нам загальні уявлення про якість тогочасних обладунків пізньоримської гвардії, яка була значно вища ніж захисне спорядження решти підрозділів римської армії [6]. Окрім цього дана інформація дає нам зрозуміти, що в якості основного захисного спорядження для воїнів схол служив панцир.

Зважаючи на особливий статус даного підрозділу і незважаючи на його військовий характер, схоли ніколи не підпорядковувалися *magistri militum* (вища військова посада в Пізній Римській імперії якій підпорядковувалися всі види військових підрозділів в імперії за винятком схол), а знаходилися в розпорядженні магістра оффіцій (одного з найвищих цивільних чиновників, який керував палацовою адміністрацією, імперською канцелярією, фабриками по виготовленню зброї, секретними службами і відповідно особистою охороною імператора – схолами). Однак скоріше за все магістр оффіцій був лише адміністративним керівником схол, оскільки ніде не зафіксовано, що він командував ними в бою. Кожною окремою схолою командував трибун, який підпорядковувався безпосередньо імператору [6]. До офіцерського корпусу схол також входили доместники, які хоч і вважалися окремим підрозділом та все ж були приписані до схол, в кожній з яких знаходилося по 10 членів даного підрозділу. Таким чином виходить, що загальна кількість підрозділу доместників сягала 50 осіб. Це були особи, які в майбутньому мали стати військовою елітою Римської імперії, більшість з них були представниками спадкової германо-римської аристократії чиї батьки в свій час служили на високих військових посадах накшталт доместника, протектора, трибуна і так далі. Так, наприклад батько імператора Валентиніана I дослужився до посади потектора, а батько імператора Граціана, імператор Валентиніан

свого часу був трибуном (командиром) однієї з імператорських схол. Проте офіцерський корпус доместників поповнювався не лише за рахунок представників спадкової германо-римської військової аристократії, а й ветеранів польових армій, які проявили себе на службі (це був свого роду соціальний ліфт, який давав можливість незаможним і незннатним представникам суспільства за наявності в них відповідних здібностей зробити військову або адміністративну кар'єру). Однак і дана група людей не була останньою за чий рахунок поповнювався підрозділ доместників, були ще так звані сини декуріонів, які під приводом ухилення від своїх куріальних обов'язків прагнули вступити до лав доместників, які користувалися спеціальним імунітетом, який звільняв їх від різного роду примусових соціальних обов'язків. І незважаючи на активну боротьбу державної влади в особі імператорів Констанція II та Валентиніана I, які своїми законами та указами усіляко присікали спроби вступу до лав доместників синів декуріонів це явище в імперії було доволі поширеним, навіть Амміан Марцеллін пізньоримський історик на якого ми часто посилаємося у даній статті служив у підрозділі доместників, будучи сином заможного декуріона з Антіохії. Однак не все було так просто всупивши на посаду доместника військовослужбовець мусив сплачувати певний внесок на користь старших членів підрозділу. Для воїнів, які вже проходили службу в польових військах розмір вищезгаданого внеску становив від 5 до 10 солідів, а для тих хто потрапляв до даного корпусу по “милості великих” розмір внеску становив 50 солідів [6].

Схоли як і корпус доместників, який входив до їхнього складу мали статус привілейованого підрозділу, а тому цілком природно, що вони мали краще і якісніше озброєння, а також постачання з яким на відміну від багатьох інших підрозділів пізньоримського війська в них переобів не було. Варто також зазначити, що як колись преторіанці імператорські схоли отримували значно вищу платню ніж решта військових формувань пізньоримського війська. Одним словом служба в імператорських схолах і корпусі доместників була набагато престижнішою і економічно вигіднішою ніж служба в будь-якому іншому підрозділі в пізньоримській армії.

Відомості про чисельність імператорських схол нам дає уривок із “Таємної історії” Прокопія Кесарійського в якому він пише, що при Юстиніані I в Константинополі імператорський палац охороняли три з половиною тисяч схоларіїв. Тобто якщо сім схол складали 3500 осіб, то відповідно чисельність однієї схоли нараховувала 500 чоловік. Однак нас передусім цікавить чисельність схол при західноримському імперському дворі, яка була дещо меншою і сягала лише 2500 осіб, оскільки як ми вже

зазначали кількість дислокованих на Сході імперії схол була більше ніж на Заході із загальним співвідношенням 7:5 [6].

Однак слід розуміти, що дана цифра в 500 чоловік є штатною кількістю цього підрозділу без урахування військових втрат, які несли дані формування під час бойових дій. А зважаючи на те, що римські імператори вели постійні війни як от імператор Констанцій II з персами, цілком можливими були і коливання даної цифри у зв'язку із військовими втратами, які несли дані підрозділи (так пояснюється кількість схоли тоді ще цезаря Юліана, яка за різними джерелами інформації налічувала від 360 до 400 осіб) [6].

В цей час в імперії активно набирав обертів процес варваризації римської військової системи, не виключенням стали й підрозділи імператорських схол і корпус доместників. Перші як правило набиралися із середовища романізованих варварських племен імперії, які були зобов'язані постачати у римську армію рекрутів як плату за право проживання на території імперії, або ж із зарейнських добровольців, яких також було немало. Така тенденція спостерігалася на протязі всього IV і першої половини V століття і призвела до того, що в часи Амміана Марцелліна навіть в елітних гвардійських підрозділах загальне співвідношення варварів і римлян було 12:5 причому не на користь останніх [6]. Таким чином варваризація пізньоримської армії в повній мірі торкнулася й імператорських схол в яких служило лише близько 28-29 % римлян, решта були вихідцями з романізованих варварських племен імперії або ж із зарейнських добровольців. Проте трибуналами (очільниками) імператорських схол все ж були люди римського походження. Не оминув процес варваризації й корпус доместників 40 % особового складу яких складали люди варварського походження. І хоча перевага в особовому складі в цьому підрозділі була все ж на боці римлян присутність варварів у ньому була відчутна. Однак незважаючи на великий відсоток варварського контингенту в даних формуваннях, боєздатність схол була дуже високою, про це знали як всередині імперії, так і за її межами. Так під час бойових дій Юліана I з алеманами, останні вирішили взяти в облогу першого лише після того як переконалися, що при ньому не має схол гентилів та скутаріїв [6]. Зважаючи на кількість даних формувань (в ідеалі це по 500 чоловік кожна) занепокоєння алеманів могло бути викликане лише одним неймовірним професіоналізмом та досвідченістю в боях цих формувань присутність яких дійсно було здатне змусити занепокоїтися навіть добре навчене та багаточисельне військо.

Варто також згадати і про менш чисельні проте не менш професійні елітні підрозділи західноримської армії, які формувалися із середовища схоларіїв, але мали більш вузький спектр функцій. До таких підрозділів

відносять протекторів і доместників функції яких були приблизно однаковими і про яких ми вже згадували розглядаючи офіцерський склад схол, Саме тому ми з вами зупинемося на іншому небагаточисельному, але надзвичайно важливому підрозділі кандидатів обов'язком яких була безпосередня охорона імператора та державного прапора імперії лабарума [11]. Очевидно, що в силу вищезгаданих обставин всі члени підрозділу candidati мали бути християнами, (адже язичники не могли захищати прапор імперії на якому були присутні християнські символи у вигляді монограми Ісуса Христа). Даний факт є яскравим доказом впливу поширення християнства на всі сфери життя пізньоримського суспільства в тому числі й військову, в якій відбувався процес активної християнізації римського війська. Про даний підрозділ декілька разів у своїй праці “Римська історія” згадує відомий римський історик Амміан Марцеллін, який стверджував, що імператор Юліан отримав смертельне поранення в результаті того, що в останньому бою його кандидати були відрізані від нього втікаючими з поля бою солдатами. Вищезгаданий підрозділ завжди вирізнявся не лише своїм професіоналізмом, а й неймовірною відданістю імператорам (підтвердженням цього є той факт, що в битві під Адріанополем у 378 році н. е всі кандидати імператора Валента загинули разом із ним захищаючи свого командира [6]. Щодо чисельності підрозділу то за даними Євсевія він не перевищував 50 осіб, а на думку М. Уолоча в пізньоримській армії існувало дві невеликі схоли кандидатів чисельністю по 20 чоловік в кожній. І саме тому на думку знову ж таки вищезгаданого М. Уолоча через свою малочисельність дані підрозділи не були згадані в Notitia Dignitatum в якій містилися списки усіх військових формувань пізньоримської армії [6]. В якій також є й часткові відомості про озброєння та вищий командний склад римської армії того часу.

Про великий авторитет усіх вищезгаданих військових підрозділів говорить й той факт, що вихідці з елітних військових підрозділів того часу, користуючись своїм авторитетом, як правило в елітних частинах римського війська, займали домінуючу позиції не лише у військовій системі, а й в політичному житті пізньої Римської імперії на протязі другої половини IV і всього V століття нашої ери. Впливаючи тим самим як на зовнішню, так і внутрішню політику імперії. Деякі з них навіть носили імператорську корону. Серед них імператори Іовіан I (колишній очільник корпусу доместників) та Валентиніан I (колишній трибуун однієї з імператорських схол).

Однак історія елітних підрозділів Римської імперії була б неповною без польових підрозділів римської армії, які хоч і не були безпосередньо пов'язані з імператорами, однак зважаючи на їхню популярність і професіоналізм вони по праву заслуговують називатися елітними.

Яскравим прикладом чисто польових елітних підрозділів пізньоімперського часу були Іовіани та Геркуліани (колишні члени легіонів Іовія та Геркулія).

Безперечно найвідомішими і найпрофесійнішими підрозділами польової римської армії були Іовіани та Геркуліани, (які були названі так в честь давньоримського бога Юпітера і героя Геркулеса), що підтверджує гіпотезу про створення даних формувань у дохристиянський період існування Римської імперії, тобто наприкінці III століття, можливо ще навіть до приходу до влади Діоклетіана і створення першої тетрархії. Про дохристиянський характер даних формувань свідчить і сильний язичницький культ Юпітера та Геркулеса у даних підрозділах, які вважалися їхніми покровителями. Такий стан речей не міг подобатися римській владі, яка в середині IV століття всіляко підтримувала курс на християнізацію усіх сфер життя суспільства. Не винятком була і військова сфера, де на новому прaporі імперії були присутні християнські символи, а вступ до лав особистої охорони імператора був закритий для людей, які не сповідували християнську релігію. Навіть романізовані варварські племена і найманці федерати у своїй більшості були християнами. Та й власне кажучи всі імператори Пізньої Римської імперії починаючи з Костянтина I були християнами за винятком Юліана II, який був останнім імператором прибічником язичницької релігії, якого звинувачували у формальному дотриманні християнських обрядів і сповідуванні язичництва, За, що він і отримав своє прізвисько Відступник. Саме тому при не схильних до віротерпимості наступниках Костянтина Великого дані формування нерідко піддавалися опалі, не тільки через релігійні, а й політичні причини (за підтримку повстання Магненція і британського узурпатора Магна Максима) тощо [1].

Однак незважаючи на напружені відносини з окремими правителями даного періоду підрозділи Іовіан і Геркуліан на протязі всього IV початку V століття залишалися у складі військової еліти будучи надзвичайно затребуваними імператорами, які йдучи в похід надавали перевагу формуванням Іовіан та Геркуліан над будь-якими іншими військовими частинами в імперії, що в котре підкреслювало їхню значимість, якщо не в політичній то принаймні у військовій сфері точно. Вони були більш багаточисельні ніж будь-які інші елітні формування того часу. Їхня кількість складала по 6000 осіб кожне формування і вони мали великий досвід ведення бойових дій у різних природно-кліматичних і рельєфних умовах, проти різних народів і військових традицій як Сходу так і Заходу, що в умовах ведення майже безперервних бойових дій ще більше підвищувало цінність даних формувань. Про це свідчить бойовий шлях даних підрозділів, які воювали з алеманами в Німеччині на Заході, та з

персами в районі Тигру та Свфрату на Сході (де вищезгадані формування отримали успішний досвід боротьби з бойовими слонами, мало хто з тогочасних римських підрозділів міг би похизуватися успіхами такого масштабу. В подальшому ці підрозділи брали активну участь у війнах імператора Валентиніана I проти варварських племен, в одній з битв з якими їм було доручено охороняти сина Валентиніана I і майбутнього імператора Граціана. У 386 році вони успішно відбили спроби франкських племен прорватися углиб Римської імперії, а в період до другої половини 90-х років IV століття їхнім обов'язком було охороняти рейнський кордон імперії з чим вони успішно справлялися [1]. В 401-402 роках дані військові частини були переведені за наказом Стиліхона в Північну Італію для її захисту від навали готів на чолі з Аларіхом, цілком можливо, що дані військові частини брали участь у переможних для римлян битвах при Полленції та Вероні. Після цього вони очевидно відправляються назад у Галлію, але у всякому разі в грудні 406 року коли бургунди прорвали Рейнський кордон імперії, Іовіані та Геркуліані не числилися серед підрозділів, які обороняли дану ділянку кордону, не значилися вони й у військах Стиліхона, які воювали проти Радагайса в Північній Італії. Однак у період 407-408 років дані військові з'єднання були викликані Стиліхоном чи то для посилення власних позицій в Італії, побоюючись інтриг равенніської аристократії, які відкрито налаштовували імператора Гонорія проти нього, чи то для задуманого ним походу у східну частину римської імперії. У всякому разі після страти Стиліхона у серпні 408 року, яка була вигідна як варварським племенам, так і равенніській придворній аристократії і східноримській політичній верхівці його задуми залишилися нереалізованими, а слід цих двох елітних польових підрозділів губиться і подальша їхня історія невідома [1].

Підводячи підсумки, які стосуються розглядуваної нами теми, а саме місця та ролі елітних підрозділів в західноримській армії в епоху Пізньої імперії спершу, варто зазначити, що незважаючи на кризу римської військової системи, яка була невід'ємною частиною загальноімперської системної кризи, яка в свою чергу охопила всі сфери життя пізньоримського суспільства, елітні підрозділи в армії пізньоримського зразка все ж існували. Це були і вищезгадані імператорські схоли, з яких виділявся ряд менших за чисельністю, але не менших за значимістю елітних підрозділів серед, яких були також вищезгадані *candidati* протектори і доместники, які займалися безпосередньою охороною імператора. Але елітними були не лише ті підрозділи, які мали безпосереднє відношення до імператора, а й загартовані в боях польові війська із яких по праву елітними можуть вважатися згадувані нами вище Іовіані та Геркуліані, які як і підрозділи протекторів, доместників й

імператорських схол брали активну участь майже у всіх військових кампаніях IV початку V століття. Нерідко їхні командири представники спадкової військової аристократії сягали найвищих ешелонів влади. Яскравими прикладами цього були імператори Іовіан I та Валентиніан I, які до того як стати імператорами очолювали підрозділи доместників та імператорських схол (трибуном однієї з яких був майбутній імператор Валентиніан I). Вже один цей факт свідчить про те, що роль і значення елітних підрозділів в пізньоімперський період були якщо не величими, то у всякому разі значними. І це стосувалося не лише військової, а й політичної сфери життя суспільства, в якій використовуючи свій авторитет у певних як правило елітних військових формуваннях представники військової аристократії Пізньої Римської імперії забезпечували собі домінування у політичному житті імперії на протязі другої половини IV і всього V століття.

І наостанок варто згадати про ще один надзвичайно важливий момент попри існування усіх цих вищезгаданих елітних військових підрозділів їхня загальна чисельність не перевищувала 14-15 тисяч осіб, що станом на 420 р н. е становило близько 12 % від загальної чисельності армії Західної Римської імперії. Судячи з цих цифр стає цілком очевидно, що попри існування елітних військових частин в період існування пізньої Західної Римської імперії в умовах набираючої оберти кризи і тотальної варваризації західноримської армії, яка мала місце у військовій історії Риму починаючи з 406 р дані елітні підрозділи через свою малочисельність і вкрай нестабільне соціально-політичне та економічне становище в імперії не змогли переломити хід протистояння варварських племен з римською цивілізацією на користь останньої. Втім поодинокі успіхи залишків цих військових частин ще мали місце у військовій історії Західної Римської імперії аж до середини V століття.

Список використаних джерел

1. Анонимный реформатор. О военном деле (период III – IV столетий).
<http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1476750100>
2. Банников А.В. «Римская история в IV столетии от Константина до Феодосия». Филолог. фак. С.-Петер. гос. ун-та. СПб.: Нестор – История, 2011. 263 с. <https://www.rulit.me/books/rimskaya-armiya-v-iv-stoletii-ot-konstantina-do-feodosiya-read-571446-1.html>
3. Банников А.В. “К вопросу об изменениях в римской военной тактике и вооружении в эпоху Поздней империи”.
<http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1304201571>
4. Марцеллин А. “Римская история”.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Marcell/index.php

Другі Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії

5. Питер Хизер. “Падение Римской империи”. Центрполиграф. (Перевод: С.В.Чепелевский, Г.Ю.Чепелевская), 2016. 832 с.
http://loveread.ec/read_book.php?id=75955&p=3
6. Питер Хизер. “Великие завоевания варваров”. Астрель, Neoclassic, ACT. (Перевод: А.В.Короленков, Е.А.Семенова), 2011. 800 с.
http://loveread.ec/read_book.php?id=73474&p=1
7. Серафимов М.Н. “Дворцовые схолы Поздней Римской империи”: публикация Para bellum! №29. 2009. С.45-58.
<http://www.xlegio.ru/ancient-armies/military-organization-tactics-equipment/scholae-palatinae-of-the-later-roman-empire/>
8. Сергеев И.П. “Римская Империя в III веке нашей ери”.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/sergeev/index.php
9. Флавий Вегетий Ренат. “Краткое изложение военного дела” (Перевод: С.П.Кондратьев). Вестник древней истории. №1. 1940.
<http://xlegio.ru/sources/vegetius/de-re-militari.html>
10. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
11. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

* * *

Кравченко Максим – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лахно Олександр Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СЕРБСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВІ У СЕРЕДНІ ВІКИ

Релігійний фактор упродовж довгого періоду історії людства відігравав значну роль у процесі формування політичних систем. Взаємовідносини держави і церкви найяскравіше себе проявили за часів Середньовіччя. Кожен європейський регіон мав свої особливості співіснування світської та духовної влади. Південні слов'яни, які компактно розселилися на Балканському півострові, пройшли ряд складних релігійно-політичних випробувань на шляху до націотворення. Одним з історичних феноменів даної місцевості став факт поділу близькомовних груп населення на етноси, а згодом і на нації за релігійною ознакою [5, с. 161].

Правові основи існування держави та економіки у середньовічній Сербії також залежали від процесу християнізації цих земель. Становлення

Сербської православної церкви заклали основи для формування самоідентифікації населення, яке опинилося в новій системі морально-етичних, сакральних та політичних координат [2, с. 122]. Її піднесення ми і будемо розглядати далі з метою кращого розуміння місця релігії у державно-правовому розвитку середньовічної Сербії.

Імовірно, остаточне хрещення сербів відбулося між 867 і 874 рр. Перші спроби поширити християнство серед сербських племен відбулися майже одразу після їх розселення на Балканах (середина VI ст.). У цей період відбулося вторгнення на Дунай кочового народу аварів, який під час своїх спустошливих набігів знищив усе, чого раніше змогли досягти проповідники [3, с. 59]. Але й без цього нова віра спочатку поширювалася повільно. Населення сприймало її з відразою і нерідко знову поверталося до язичництва.

За духовне заступництво над сербами змагалися Константинополь і Рим. Вплив християнства східного обряду почав переважати у IX ст., коли на прохання князя Мутімира візантійський імператор Василій I Македонянин 869 р. послав до сербів грецьких священиків. Але ні західні, ні східні проповідники не могли повністю християнізувати закоренілій язичницький народ, так як вони здійснювали богослужіння незрозумілою багатьом латинською або грецькою мовами.

Християнство у сербів утверджилось тільки після того, як святі брати Кирило (826-869 рр.) і Методій (бл. 820-885 рр.) почали свою проповідь народною слов'янською мовою. Безпосередній вплив на християнізацію слов'янських земель мали їх учні. Зокрема, святі Климент, Наум та ін., будучи вигнані з Моравії, оселилися в Охридському краї в Македонії. Тут вони зробили значний внесок у розвиток слов'янської писемності та чернецтва. На цьому місці виникла перша слов'янська єпархія – Величська [3, с. 59]. А сама Сербія ще не мала своєї церковної організації, а тільки підпорядковувалася римській, грецькій та Охридській юрисдикціям.

До кінця XII ст. православ'я, як і сам сербський народ, розвивалося у контексті болгаро-візантійського протистояння. Становлення вже сербської православної середньовічної державності пов'язане із взвеличенням священної династії Неманичів, серед якої особливе місце займають її засновник Стефан Неманя (1166-1196 рр.), його сини Раstko, перший сербський архієпископ Сава (1175-1236 рр.) і Стефан II Неманич (1196-1217 рр.) – перший король Сербії [2, с. 123].

Намагаючись затвердити державний суверенітет від Угорщини, Стефан II Неманич, частково завдячуючи клопотанням свого брата Раstko, був коронований Папою Римським в 1217 р. [4, с. 51]. Католицизм при цьому не вважався головною релігією держави, але свої позиції значно посилив.

Тоді ж сербський монах Раствко Неманич, відомий пізніше як святий Сава, брат князя Стефана Першовінчаного, відправився в Нікею. Там він проінформував «Нікейського» (де-факто Константинопольського) патріарха про тяжке становище сербського християнства, яке перебувало під загрозою римського впливу. До слова, в 1204 р. під ударом хрестоносців впала Візантійська імперія, а в Нікеї було засновано грецьке Нікейське царство, яке проіснувало до відновлення Візантії 1261 р.

«Нікейський» патріарх Мануїл I (1215-1222 рр.) врахував всі можливі потенційні ризики, пов’язані з посиленням католицизму в регіоні, і в 1219 р. висвятив Саву в сан архієпископа, визнавши водночас Сербську православну церкву автокефальною [3, с. 60]. Таким чином, за декілька років Сербія із статуса суб’екта імперії трансформувалася у повноцінне державне утворення з налагодженою церковною структурою.

Свого максимального розквіту вона досягла за правління Стефана Душана (1331-1355 рр.), який проголосив себе «князем Сербії, Дуклі, Хума, Зети, Албанії і Примор’я, володаря частини Болгарського царства і майже всієї Візантійської імперії» [1, с. 29]. У 1346 р. Стефан Душан вінчався на царство при одночасному встановленні в Сербській православній церкві патріархату. У церемонії взяло участь не тільки сербське духовенство, а й болгарський патріарх, архієпископ Охридський і Святогірські (Афонські) монахи [2, с. 123].

Константинопольський патріарх Калліст не визнав Сербську патріархію, а ще й в 1352 р. наклав на неї анафему [3, с. 62]. Причиною цього стали звинувачення Стефана Душана у прозахідній орієнтації. Okрім цього, Візантія вбачала у Сербському царстві свого конкурента за панування на Балканах, тому відношення між ними завжди були напруженими. Анафему зняли тільки 1374 р.

У 1459 р. Сербія остаточно впала під ударами мусульманської Османської імперії. Ale завдяки духовно-моральному фундаменту релігійно-культурної ідентичності, яку ще заклав святий Сава, сербському народу вдалося зберегти і відродити свою державність в XIX ст.

Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток Сербської православної церкви так чи інакше переплітається з усіма ключовими подіями середньовічної історії Сербії. Її вершиною розвитку стало утворення триєдиної політико-правової системи «цар-церква-царство».

Список використаних джерел

1. Серегин А.В. Сравнительно-правовой анализ царского самодержавия славянских народов в эпоху Средневековья. *Известия АлтГУ. Юридические науки.* 2018. №3. С. 27-32.

2. Серегин А.В. Христианская самоидентификация формы государства и правовой системы средневековой Сербии. *Философия права*. 2018. №4. С. 122-126.
3. Скурат К.Е. История Поместных Православных Церквей: Учебное пособие. В 2 т. М.: Русские огни, 1994. 484 с.
4. Чиркович С.М. История сербов. М.: Весь мир, 2009. 409 с.
5. Чуркина И.В. Влияние религии на формирование южнославянских наций. *Славянский мир в третьем тысячелетии*. 2009. №2. С. 161-196.

* * *

*Ланін Всеволод – магістрант факультету історії
та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних
наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики
викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава*

ФЕНОМЕН ЕТНІЧНИХ РЕЛІГІЙ: ІСТОРИКО-ТИПОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ

Серед багатьох елементів демонологічної системи східних слов'ян особливо яскравим є культ предків. Він міцно укорінився у поховальній обрядовості слов'ян, а структура його обрядових дій бере свій початок ще з перших дохристиянських вірувань наших предків. Сучасні християнські елементи поховальної обрядовості у своїй основі зберегли дуже багато реліктів стародавнього культу предків. Наявність цих реліктів у сучасній поховальній обрядовості українців обумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті — розкрити структурну роль культу предків у демонологічній системі східних слов'ян та з'ясувати сутнісний зміст категорій «гарної» (правильної) і «поганої» (неправильної) смерті.

Над проблематикою слов'янського культу предків досить інтенсивно працювали такі визначні науковці як Д. Зеленін, О. Афанасьев, Л. Виноградова, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, В. Гнатюк, М. Сумцов, В. Милорадович. Серед сучасних дослідників слід назвати Н. Велецьку, Є. Анічкова, Н. Біду, Т. Лупій, М. Гримчича, О. Шокала, С. Наливайка, А. Пономарьова, В. Войтовича, Ю. Павленка, О. Знойка.

Культ предків — одна зі стародавніх і досить поширеніх форм релігії, коли обожнювали мертвих. Він ґрунтувався на вірі в те, що померлі предки допомагають своїм живим родичам у земному світі (охороняють поселення, худобу, поля, самих людей від земних ворогів і злочинних

задумів злих сил, впливають на погоду, щоб зробити її більш сприятливою для майбутнього врожаю, підвищують родючість землі), а натомість вимагають здійснення для них постійних обрядів задобровання, у вигляді регулярних принесень жертовної їжі й пиття. [6, с. 190; 1, с.125]

На ранніх етапах розвитку людства покійника вважали надлюдиною, божественною істотою. З часом утворилося те, що в історичній та релігієзнавчій науках було відомо під назвою «культ предків». [2, с. 89] Цей культ був своєрідним зв'язком для усіх поколінь .

Серед науковців панує думка, що культ предків помилково ототожнений із культом мертвих (неправильно, поганою смертю). Так Д.Зеленін зазначав, що у східних слов'ян розрізнялося два види померлих. До першого належали «батьки» (у росіян – «родители»), або ж предки, які померли природним шляхом від старості. Вони, як правило, перебували десь далеко, рідко поверталися до живих родичів (лише за великої потреби). До другого виду належали ті «померлі», які залишили цей світ не за суспільними і моральними канонами. Ці померлі не могли перейти у потойбічність, а змущені були перебувати серед живих, завдаючи людям шкоди. Таких покійників, як правило, не ховали згідно християнських традицій, а закладали камінням, деревом чи сміттям. Звідси й українська назва – «закладені покійники» (у росіян – «заложные»). [3, с. 39]

Як відомо у давніх слов'ян було досить таки своєрідне уявлення про життя і вік людини. Природні умови і тогочасний соціальний розвиток не дозволяв тодішній людині довго жити. Тому її середній вік визначався у межах 30-40 років. Якщо людина, помирала у цьому віці, то вважалося, що вона доживала свій термін. Також ураховувалося й те, як померла людина, чи все проходило без насильства, самогубства чи нещасного випадку. На пізніх етапах відзначали уже й просто смерть від старості. [3, с.40] Складніша ситуація наставала, коли людина раптово помирала не доживаючи зазначеніх років, або ж переживала їх, повільно старіючи. У такому випадку говорили: «Проживає чужий вік», тобто краде чиєсь роки. У народі говорили, що слід помирати «своєю смертю», бо таким природним чином люди потрапляли в інший світ і шанувалися, як предки, що могли допомагати живим. Звідси і поняття про культ предків. Проте були й інші ситуації, коли смерть наставала випадково, або ж неправильно, не своєчасно, у поганому місці. У цьому випадку ми говоримо про «неправильну смерть» (погану смерть).

Говорячи про смерть слов'яни відзначали важливість пори року. Найкращою порою для смерті були осінь і зима, а також великі річні свята, коли була «стерта» межа між реальним і потойбічним світом. У масштабах місячного часу для смерті сприятливим був період спадання місяця, а упродовж доби – ніч. [2, с. 89]

Чому ж була небезпечною для родичів погана смерть? По перше, вони самі могли потрапити в її тенета, що змушувало потім вічно ходити по землі, не отримавши спокою. По друге померлі «поганою смертю» здебільшого ставали слугами нечистої сили, демонологічними персонажами слов'ян.

У демонології (тобто нижчій міфології) категорія «поганої смерті» є однією із основних для культу померлих. Так вірування в «упирів» (вампірів) походять саме з поняття «поганої смерті». Варто зазначити, що це поняття прийшло із Західної Європи. На територіях, де проживали західні і східні слов'яни (окрім Росії) воно було добре відомим.

Упир – це одна із категорій померлих «поганою смертю». Він міг підніматися із могили, приходити до родичів пити кров. З упирями пов'язували появу страшних хвороб, раптових смертей у сім'ї, а у більш давні часи вони обвинувачувалися у поширенні епідемій (зокрема чуми). Упирям (вампірам) у серце забивали осиковий кілок, що могло забезпечити захист від них. В окремих випадках люди палили на могилі вогнище, вstromляли голки у мертвє тіло, клали камінь у рота чи на покійника. Усе це робилося для того, щоби померлий не зміг підвистися з могили. [4, с.420]

У народі був відомий іще один вид померлих - не хрещених дітей, або потерчат. Культ потерчат остаточно сформувався з приходом християнства. Він суттєво розширився, бо до цього виду покійників стали відносили дітей, яких матері задушили випадково під час сну, а також тих, хто вже народився мертвим. Пізніше із категорії потерчат сформувалися інші демонологічні персонажі: з однієї сторони – це кікімори (у росіян), що проживали за піччю в домі, а з іншої - мавки, що мешкали у лісах і русалки, які проживали в ріках. [3, с. 70] Слід зауважити, що саме у східних слов'ян русалки безперечно пов'язані з культом мертвих, де особливістю є те, що ними можуть стати жінки, дівчата чи діти, які померли насильницькою тобто «поганою смертю». [5, с. 597]

Таким чином, як висновок можна зазначити, що демонологія східних слов'ян у великий мірі бере свої витоки з культу предків (тотожно «культ мертвих») і є досить сильно зв'язана з ним. Цей зв'язок простежується у повсякденному побуті населення, їх обрядовості. Християнство відтіснило ці вірування на другий план і з часом вони почали забуватися. На сьогодні залишки дохристиянських вірувань культу померлих, «поганої смерті» збереглися у вигляді страшних історій і казок, а в похованельній обрядовості існує дуже багато не зрозумілих ритуалів, суть яких для простого народу залишається невідомою.

Список використаних джерел

1. Вечірко Р. Українська та зарубіжна культура. К.: КНЕУ, 2003. 367 с.

2. Виноградова Л.Н. "Хорошая" и "плохая" смерть в славянской мифологии. Природа. 1997. №6. С. 88-91.
3. Зеленин Д.К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: Умершие неестественной смертью и русалки. М.: Индрик, 1995. 432 с.
4. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. М.: Наука, 1991. 511 с.
5. Зеленин Д. К. Русская этнография. М.: Институт русской цивилизации, 2013. 672 с.
6. Кислюк К. Релігієзнавство. К.: Кондор, 2004. 646 с.

* * *

Хмеле́вський Дмитро – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Лобода Дмитро Олександрович** – асистент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

БЕЛІГЕРАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРТЕЦЬ ЄВРОПИ

Фортеці у сучасному світі мають культурне, архітектурне, ландшафтно-естетичне, історичне значення. Раніше дані елементи суспільного життя населення відігравали важливу роль не тільки як зачатки формування міських пунктів, але і створювали цілісну систему оборонних фортифікаційних комплексів певних держав. Дослідження є актуальним для оцінки ретроспективи обороноздатності фортифікаційних комплексів та умов рельєфу як найважливішого белігеративного чинника.

Мета дослідження. Дослідити белігеративні характеристики фортець середньовічної Східної Європи (на прикладі Генуезької, Хотинської та Ращнівської).

Об'єкт дослідження. Середньовічні фортеці та їхнє місце в мілітарній історії Східноєвропейського простору.

Завдання дослідження. 1. Дізнатися географічне розташування замкових комплексів. 2. Встановити структурні елементи фортець. 3. Дослідити топологічний чинник розташування споруд та охарактеризувати белігеративні властивості рельєфу. 4. Порівняти періоди захоплення фортець.

Аналіз джерел. Нами було проаналізовано публікації з геоморфології та історії: Антонюк О., Висоцький С., Денисик Г., Семеряга О., Коржик В., Мисько Ю., Тода О. [1-7].

Методологія дослідження. Для аналізу ми обрали середньовічні фортеці, що розташовані у Східній Європі. Щоб оцінити географічне

положення відповідно до орографії території ми застосували фізико-географічні методи. Були побудовані гіпсометричні діаграми профілів рельєфу. За допомогою географічних інформаційних системи (QGIS) та методів дистанційного зондування Землі (ArcGIS Earth), створено графічні моделі, на основі яких ми встановили оборонні властивості рельєфу.

Процес пізнання і дослідження рельєфу белігеративного генезису (від латинського *beligerō* – вести війну) настільки різноманітний та складний, що містить використання методів та методик досліджень суспільних та природничих, військових, інженерних та інших груп наук. Невипадково белігеративний рельєф вивчають археологи й історики, палеогеографи, геоморфологи і ґрунтознавці, біологи та ландшафтознавці, ними цікавляться архітектори й будівельники, військові фахівці й інженери [1, с.260].

Викладення основного матеріалу дослідження.

Першим предметом нашого дослідження стала Генуезька фортеця. Генуезька фортеця розміщена в місті Судак (Крим, Україна), будувалася генуезцями з 1371 по 1460 роки. Фортеця розташована на стародавньому кораловому рифі, що є конусоподібним пагорбом (Киз-Кулле-Бурун, або Кріпосна), біля Судацької бухти Чорного моря [2, с. 103]. Площа фортеці майже 30 гектарів (Рис. 1).

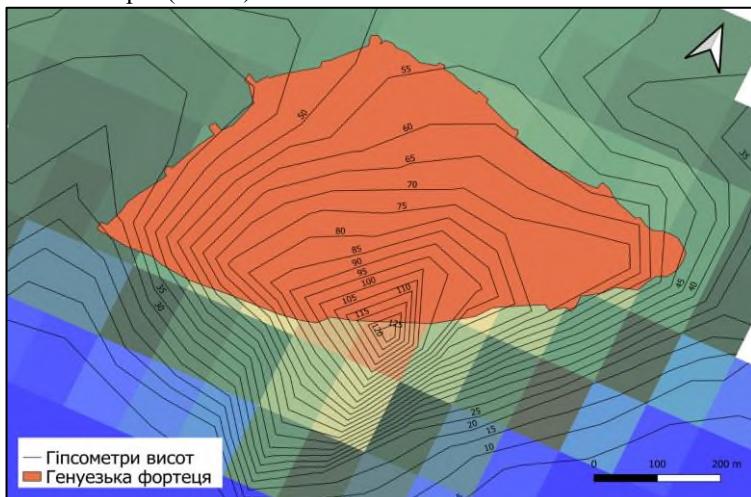

Рис. 1. Ізолінії гіпсометр висот пагорба, на якому розташована фортеця

Оборонні властивості пагорба є наступними: максимальна висота над рівнем моря – 127 м. З північної сторони оборонних укріплень схил пологий, ця ділянка є найбільш оптимальною для наступальних дій під час

штурму. Важкодоступною є схил південної експозиції, не тільки тому, що він омивається морем, але й тому, що його крутизна становить 78° . Головними складовими обороноздатності фортеці є: топологічне розташування на пагорбі у межах 20-115 м. Добре укріплений нижній захисний ярус зовнішнім муром заввишки 6-8 метрів і завтовшки 1,5-2 метри. Мур був укріплений чотирнадцятьма бойовими 15-метровими баштами і комплексом головних воріт.

Наступною стала Хотинська фортеця, яка розміщена в м. Хотинь (Чернівецька область, Україна) [3, с.94]. У фізико-географічному розумінні східна частина – горбисто-грядові ерозійно-зсувні схили Хотинської височини. Побудована між 1250-1340 рр. Фортеця топологічно розміщена у тальвеві та на схилах балки (Рис. 2).

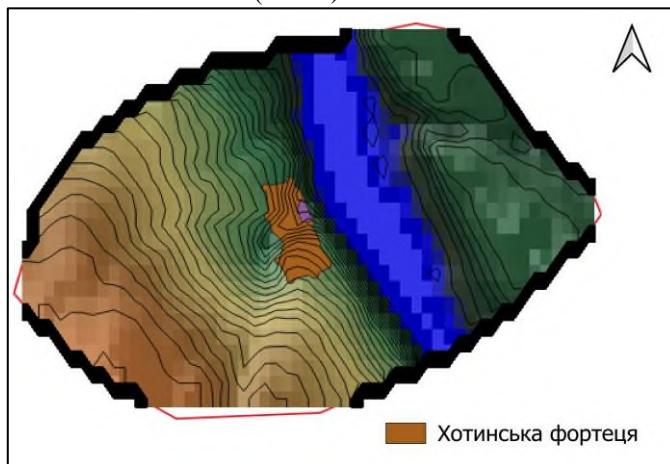

Рис. 2. Графічна модель рельєфу

Загальна площа становить 16 гектарів. Позитивною белігеративною ознакою даної місцевості є те, що у східній частині правого берега протікає річка Дністер, яка слугує перепоною пішого наступу. Південна частина укріплень розташована на правому схилі балки у межах альтітуд 189-158 м. Північна фортифікаційна система – на лівому схилі у межах 164-130 м. Дитинець у найнижчій донній частині 140-129 м. Найменш обороноздатними є північні укріплення, бо південна експозиція схилу є пологою та дає можливість тактичної переваги перед облоговою. По всьому периметру фортифікаційних споруд викопаний рів з невисокими валами перед ним. Замок-дитинець є досить обороноздатним, хоча і розташований у нижній частині, але компенсацією цього недоліку слугують високі мури. Розташування фортеці є не досить вдалим, бо здійснювати наступ можливо

по всьому периметру. Для середньовічних фортець характерно, що головний донжон розташований у найвищій ділянці, а Хотинський замок навпаки у дипресійній частині.

Рашнівський замок розташований поблизу міста Рашнів (Брашівський уїзд, Румунія). У фізико-географічному аспекті це Пустеварульський масив, який є частиною Румунських Карпат. Цитадель побудована у межах 1211-1225 рр. [4, с.141]. Топологічно розміщена на вершині пагорба висотою 750 м (Рис. 3).

Рис. 3. Ізолінії гіпсометр висот пагорба

Загальна площа становить 1,5 гектари. Белігеративні властивості даного місцеположення досить значні. Схили північної, південної та західної експозиції круті і випуклі, вкриті щільною широколистяною лісовою рослинністю. Східний схил пологий та рівний, поступово переходить у сідловину, що розділяє два пагорби. Фортифікаційні мури мають висоту 5 м, ширину 1,5 м. На вершині пагорба знаходиться дитинець, який з'єднаний із зовнішнім нижнім ярусом. Даний тип фортець є прикладом обороноздатності не тільки укріплень, але і умов рельєфу та характеру рослинного покриву.

Щоб порівняти обороноздатність досліджуваних об'єктів, ми проаналізували в хронологічній ретроспективі періоди облоги та їх успішність (Таблиця 1). Найбільш обороноздатною є Генуезька та Рашнівська фортеця, бо мають найменшу кількість захоплень. Хотинська навпаки, є найменш обороноздатною за свого топологічного розташування.

Таблиця 1.

(+) – захоплення фортеці, (-) – стримання захоплення фортеці, (*) – інші причини руйнування.

Генуезька	Хотинська	Рашнів
1475 р (+)	1476 р. (-)	1335 р. (*)
-	1538 р (+)	1421 р (-)
-	1561 р (+)	1612 р (+)
-	1563 р (+)	1802 р (*)
-	1615 р (+)	-
-	1620 р (+)	-
-	1621 р (+)	-
-	1650 р (+)	-
-	1673 р (+)	-
-	1711 р (+)	-
-	1739 р (+)	-
-	1769 р (+)	-
-	1788 р (+)	-
-	1806 р (+)	-

Висновки.

- 1) З огляду на зазначене, підкреслимо, що розташування фортець приурочене до розчленованих додатніх форм рельєфу.
- 2) Охарактеризовані основні оборонні елементи фортеці та їх параметри: ширина та висота мурів, ярусність фортечних комплексів.
- 3) Проаналізовано тополігічні та белігеративні властивості розміщення фортець. Найкращі захисні можливості мали Рашнівська та Генуезька фортеця. Оцінивши геоморфологічні, орографічні та гіпсометричні показники встановлено, що найбільший супротив до штурмових дій війська мають фортеці із більшою крутизною експозиції схилів по всьому периметру укріплень.
- 4) Порівняли у хронологічній ретроспективі періоди облоги та їх успішність. Було встановлено, що найбільш вигідне топопологічне положення та белігеративні властивості має Рашнівська фортеця.

Список використаних джерел

1. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство / навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2014. 334 с.
2. Майко В.В., Джанов А.В. Археологические памятники Судакского региона Республики Крым. Симферополь: Ариал, 2015. 448 с.
3. Мисько Ю. З історії Хотинської фортеці. *ПССІАЕ*. Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. Т. 2 (32). 92-105 с.
4. Toda O. Reconstructiong historical landscapes, the road network of Rasnov castle. *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*. 2012. Vol. 16 (1). P. 141-162.
5. Антонюк О.О. Дослідження белігеративних ландшафтів Поділля. *Історія української географії та картографії*. Тернопіль, 2007. С. 111-112.

6. Семеряга О.П. Аналітичний огляд методів дослідження белігеративних ландшафтів. *Геополітика и экогеодинамика регионов.* 2014. № 10. URL: <http://geopolitika.crimea.edu/archiv/2014/tom10-v1/033sem> (дата звернення: 19.10.2020).

7. Коржик В.П. Белігеративні геокомплекси Буковини як свідки історико-географічного процесу. *Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Географія.* 2009. Вип. 480-481. С. 189-193.

* * *

Шарапова Наталія – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Лахно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

РОЛЬ ДИНАСТІЇ ДУЛО В УТВОРЕННІ ВЕЛИКОЇ БУЛГАРІЇ

Розглядаючи кожну державу минулого, як і кожну правлячу династію, з точки зору цивілізаційного підходу, можемо зазначити, що вони переживали три стадії: народження, розквіт та занепад. Переважно ця закономірність спостерігалася в усьому світі, більшою мірою періоду Середньовіччя. Не винятком були і держави південних слов'ян. Булгарія, згодом Болгарія, має різноманітні фази свого існування: піднесення, іноді спостерігалися стадії занепаду, що було характерно як і для інших країн того часу. Кожне утворення виникало завдяки певним особистостям, а згодом за правління їхнього роду, міцніло, з'являлися певні риси державності. Тому наше завдання дослідити етапи виникнення і зародження державного утворення протоболгар і простежити, яку роль у цьому зіграла династія царів Дуло.

Досліджуючи даний рід ми часто стикаємося з тим, що гунський вождь Атілла (роки життя 396 – 453 рр.) має відношення до нього. Однак в одному джерелі, що має назгу «Іменник болгарських ханів», який вважається найбільш ранньою історичною пам'яткою булгар, згадується хан Авітохол. Саме він є першим у списку правителем булгарського народу. За розрахунками В.М.Златарського, болгарського історика, його правління могло бути між 146 і 437 роками. Багато дослідників ототожнюють Авітохола з Аттілою, а наступного після Авітохола за списком «Іменника» правителя Ірніка – з Ернаком, сином Аттіли.

На початку ХХ ст. Васіл Златарський, разом із лінгвістом Стефаном Младеновим, виступили з роботами, в яких розглядали булгар як народ

гунського походження. У часи фашизму тюрсько-гунська теорія була використана в політичних цілях. Її використовували як засіб антислов'янської пропаганди. В радянській науці питанням щодо булгар займався академік М.С. Державін, який спростовував теорію гунського походження. Ким були насправді давні булгари – історія до сьогодні так і не може дати відповідь, лише розглядає певні припущення [1, с. 55].

Перші достовірні дані щодо протоболгар відносяться до середини IV століття. Зазначається, що вони жили тоді на північному Кавказі і прибули сюди з Центральної Азії. У другій половині IV століття вони увійшли до складу великого об'єднання, яке очолювали гуни. Після розпаду гунської "держави" в 453 р. протоболгари Паннонії вступили в контакт зі Східно-Римською імперією [2, с. 38].

Візантійські автори послідовно позначали протоболгар того часу терміном "булгари", зображуючи їх як типових кочівників, що пасуть свої табуни і стада взимку і влітку і здійснюють набіги кінною ордою. Незабаром у житті тієї частини протоболгар, яка постійно стикалася з імперією, на зміну гунському, «прийшов» аварський період.

Збільшення чисельності протоболгар в каганаті привело до спроби протоболгарської аристократії вирвати в аварів владу після їх поразки під Константинополем у 626 р. Проте боротьба 631-632 рр. закінчилася перемогою аварів. Почався «вихід» протоболгар з каганату; у 30-х, 60-х і 80-х роках VII ст. три ворожих кагани протоболгарських племінних об'єднань пішли із Паннонії – перші два в Італію, а третє в Македонію, де вони за угодою з візантійським імператором були поселені на Керамісійському (Бітолському) полі, можливо, в якості федератів.

Тим часом основна маса протоболгар, як і раніше, мешкала у Приазов'ї. Незабаром після відходу аварів на захід протоболгари потрапили під владу Західноторського каганату, в боротьбі проти панування якого протоболгарським племенам знову вдалося об'єднатися. У 632 р. боротьба завершилася успіхом: утворилося протоболгарське військово-політичне об'єднання на чолі з кутрігуром Кубратом із роду Дуло. Об'єднання отримало у візантійців найменування «Велика Булгарія» [2, с.39; 3].

Кубрат протягом всього правління підтримував дружні зв'язки з Візантією. Про господарство і побут, внутрішню соціальну структуру і політичний устрій Великої Булгарії відомо мало. За висновком радянських археологів, які розкопали безліч протоболгарських селищ у бассейні Сіверського Дінця, постійними ці поселення стали тільки в IX – початку X ст., вже після відходу з цих місць частини протоболгар на Балкани. Більшість протоболгар у VII ст. залишалися кочівниками-скотарями. У протоболгар того періоду панувала, як і у слов'ян, військова демократія. Їх аристократія вже була володаркою великих стад худоби і великих багатств.

Однак суспільна структура протоболгар ще залишалася переважно родоплемінною.

Об'єднання відбувалися здебільшого насильницьким шляхом, насамперед для військових цілей: для оборони й особливо захоплення нових пасовищ і водойм, заради військового видобутку. Письменник Еннодій говорив, що протоболгари – це народ, який за допомогою війни добуде все, чого забажає, вважає мірилом благородства кількість крові ворогів, пролитої на полі битв, не має перешкод для свого війська і, будучи привчений до будь-яких поневірянь, може задовольнятися одним кобилячим молоком.

Протоболгарське військо представляло озброєний народ: у боях брали участь всі дорослі чоловіки племені, а іноді й жінки. Піхотний лад був чужий протоболгарам, як і іншим кочовим народам. Вправні стрілки з лука, протоболгари користувалися також списом, у рукопашних сутичках – бойовими сокирами. Ударною силою була важкоатлетична кіннота, яка комплектувалася з представників знаті: кольчугами і обладунками були захищені не тільки самі вершники, а й груди їхніх коней. У походах воїни зазвичай мали запасних коней.

Для релігійних уявлень протоболгар було характерно безліч різних культів. Особливо поширеними і стійкими були тотемізм, культ предків, культ духів – покровителів і культ племінного вождя – хана. Шаманізм був звичайною формою "спілкування" з богами й духами, як і в інших тюркських народів. Подібно до інших тюрків, протоболгари поклонялися верховному божеству Тангра (Небо), на честь якого створювалися святилища; широко були поширені амулети з символічним зображенням сонця. Ритуал поховань відображав віру в загробне життя: у могилу закопували також речі покійного, їжу, а часом і його коня. На відміну від інших тюркомовних народів трупоспалення зустрічалося у протоболгар дуже рідко.

Головним доказом тюркомовності протоболгар було те, що вони користувалися календарем, який тюркські народи запозичили у китайців. Рік включав 10 місяців, що позначалися порядковими числівниками; місячний зодіакальний цикл охоплював 12 років, щороку носив ім'я одного з 12 священих тварин: миша, віл, тигр, заєць і т.д. Про мистецтво протоболгар VI-VII ст. можна судити тільки ретроспективно – за знахідками VIII-X ст.: бронзові антропоморфні і зооморфні амулети, прикраси поясів і кінської збріу – все це свідчить про розвиток ремесел, образотворчого мистецтва та ювелірної справи у протоболгар, мабуть, вже в епоху Великої Булгарії.

Велика Булгарія існувала лише біля чверті століття: на початку другої половини VI ст., після смерті Кубрати, вона розпалася на три частини на

чолі з його синами. Скориставшись цим, східний сусід протоболгар – Хазарський каганат – почав війну, спочатку з протоболгарами старшого сина Кубрата Батбаяна, який володів східною частиною колишньої Великої Булгарії. Батбаян став данником хазар. Другий син Кубрата, Котраг, повів підвладних йому протоболгар на середню течію Волги (там на рубежі IX–X ст. складається держава, відома під назвою Волзько-Камська Булгарія і існувала до монголо-татарської навали в 30-х роках XIII ст.). Найдовше, мабуть, чинили опір хазарам кутригури, що перебували під владою третього сина Кубрата – Аспаруха (Есперіха згідно з «Іменником болгарських ханів»).

Протоболгари Аспаруха всім племенем повільно відступали на захід, до гирла Дунаю. Можливо, в 70-х роках протоболгари, перейшовши Дністер, влаштувалися на природно захищенні місцевості з назвою "Онгл", розташованої десь між відрогами Карпат, сусідніми річками і болотистою заплавою Дунаю. Вибираючи місце, Аспарух побоювався нападу не тільки хазар, але також аварів і візантійців. З аварами йому довелося зіткнутися відразу ж: після відходу на землі на південнь від Дунаю значної частини слов'ян, хаган намагався затвердити своє панування в лівобережжі нижнього Дунаю. Згідно зі свідченням вірменського джерела, Аспаруху вдалося вигнати звідси аварів [2, с. 41].

Таким чином, ми розглянули великий період формування даного народу. Ми проаналізували теорії походження булгар на континенті, з'ясували з якими народами вони ворогували і намагалися зберегти свою владу і єдність. Дізналися, за яких обставин утворилося протоболгарське військово-політичне об'єднання і яку роль зіграв у цьому рід Дуло. Представникам з династії Дуло вдалося на перших етапах існування Великої Булгарії зародити в ній певні риси державності, а також ми з'ясували, за яких обставин вона розпалася на три частини. Діяльність роду Дуло надзвичайно важлива для вивчення історії давніх слов'ян.

Список використаних джерел

1. Болгарский Эксперт. История Болгарии. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://bulgarianexpert.com/lesson-2/>
2. История Болгарии. Том 1. М., 1954. 600 с.
3. Краткая история Болгарии с древнейших времен до наших дней / Под ред. Д.Ф.Маркова, В.Н.Виноградова. М., 1987. 569 с.
4. Тамга рода Дуло, ее связь с Боспорским царством и Киевской Русью. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kraevedenie.net/2016/09/08/tamga-roda-dulo-ee-svyaz-s-bosporskim-carstvom-i-kievsкоj-rusyu/>

Шаталович Натал'я – студентка Брестского государственного университета имени А.С.Пушкина;
научный руководитель: **Розенблат Евгений Семёнович** – кандидат исторических наук, доцент Брестского государственного университета имени А.С.Пушкина, г. Брест (Республика Беларусь)

НЕМЕЦКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА: ОСНОВНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ В КОНЦЕ XIX– НАЧАЛЕ XX ВВ.

Египет

Египтолог Карл Рихард Лепсиус

Выдающимся египтологом в 30-40-е гг. XIX в. был Карл Рихард Лепсиус (1810-1884). В 1842-1845 гг. он был руководителем экспедиции, отправленной Фридрихом-Вильгельмом IV. Цель данной экспедиции - изучение территории Египта, Эфиопии и Синайского полуострова. Внутри храма Изиды в Филе экспедицией были обнаружены 2 двуязычных декрета, которые были написаны иероглифическим и демотическим письмом.

В 1845 г. Лепсиус исследовал постройки города Фивы, бывшей столицы Древнего Египта. Было обнаружено более 30 пирамид, а также 130 захоронений вельмож эпохи Древнего царства. В Берлин было привезено большое количество археологического материала по Древнему Египту, а также карты, рисунки древних монументов, барельефов, копии надписей. [4, с. 160-182]

В 1852 г. в Лондоне была издана книга «Открытия в Египте, Эфиопии и на полуострове Синай в 1842-1845 года во время экспедиции, посланной Его Величеством Фридрихом-Вильгельмом IV Прусским», в которой описывались наиболее значимые находки, найденные в ходе экспедиции. В 1849-1859 гг. в 12 томах были выпущены рисунки, копии многих памятников Древнего Египта и надписей на них, посвященные этой же экспедиции. В 1897-1913 годах были опубликованы дневники Лепсиуса с заметками, они составили 5 томов «Памятников Египта и Эфиопии». Опорой в датировке истории Древнего Египта у Карла Лепсиуса были фактически лишь библейские даты. [10, с. 98]

В 1866 г. археолог совершил вторую экспедицию в Египет. Проводя раскопки в Дельте Нила (предположительно здесь находился город, который греки называли Танисом), ученым была обнаружена высеченная из твердого известняка стела с иероглифами. Лепсиус сделал вывод, что это декрет египетских жрецов г. Канопа, который был издан в 239 г. до н.э. и посвящался фараону Птолемею Эвергету.

Обнаружение «Текстов пирамид»

Зимой 1879 г. у пирамиды Саккары во время охоты шакал скрылся в норе, мужчина последовал за ним. Пробравшись через нору, человек очутился в коридоре пирамиды, пройдя дальше охотник попал в помещение для саркофага, здесь на стенах были вырезаны иероглифические надписи, покрытые краской и позолотой. Сразу же после обнаружения помещения мужчина сообщил в Службу древностей в Каире, руководителем которой тогда являлся Огюст Мариэтт. Мариэтт бывал во многих пирамидах, но нигде он не встречал надписей, это заставило его скептически отнестись к данной новости, к тому же финансовые трудности не позволяли провести проверку этих сведений.

В начале 1880 г. появилась возможность стационарного исследования стен пирамид в Саккаре. Туда был отправлен Эмиль Бругш (1842-1930), немецкий египтолог. В пирамиде фараона Пепи I он срисовал надписи, которыми были описаны стены 2-х погребальных камер и коридора, который вёл к ним.

Это были ритуальные тексты, религиозные гимны, похвалы в адрес древнеегипетских правителей, их обращения к богам. Они были размещены на стенах комнат, где стояли саркофаги. Как оказалось, древние египтяне были первыми на земле людьми, которые поверили в бессмертие человеческой души.

В 1908 г. и 1910 г. вышло издание всех известных к тому времени «текстов пирамид», автором которого является немецкий египтолог Курт Генрих Зетхе (1869-1934). При работе над «текстами» Зетхе исправил много ошибок предыдущих египтологов. Однако полностью реконструировать содержание «текстов пирамид» не удалось, так как некоторые части были слишком повреждены. Несмотря на это, египтологу удалось создать такое издание, которое стало основой для дальнейших исследований и переводов на современные языки.

«Человек, открывший Нефертити»

Получая финансовую поддержку от Германского восточного общества, Людвиг Борхардт (1863-1938), немецкий египтолог («человек, открывший Нефертити»), начал знаменитые раскопки в Эль-Амарне (бывший Ахетатон). В мастерской скульптора Тутмоса 6 декабря 1912 года был найден скульптурный портрет главной жены Эхнатона Нефертити. Здесь же было найдено ещё более 50 произведений искусства этого скульптора, которые изображали в основном Эхнатона и его приближённых.

Бюст же Нефертити был специально изуродован гипсом для безболезненного его вывоза в Германию. Трюк сработал, и египетское правительство признало скульптурное изображение малоценным, после чего в 1913 году бюст был вывезен. [9]

Близкий Восток

Конрад Шик

Значительный вклад в изучение Ближнего Востока внёс палестинский исследователь немецкого происхождения Конрад Шик (1822-1901).

В 1883 г. в Иерусалиме и поблизости начались археологические исследования, которыми руководили архимандрит Антонин и немецкий архитектор и археолог Конрад Шик. Шик работал в Иерусалиме с 1846 года, поэтому уже имел опыт в изучении библейских древностей: им были открыты Силоамская и Овчая купели, он же составил историко-топографические планы Иерусалима и его окрестностей. 10 июня 1883 г. Конрадом был найден Порог Судных Врат, через которые Спаситель шел на Голгофу, открыты также части древней иерусалимской стены храма Воскресения. [2] В 1872 году Конрадом была исследована Храмовая гора (прямоугольная площадь с восточной стороны Старого города Иерусалима). [3]

Раскопки в Мегиддо в 1903 году как пример археологических работ данного периода

В XIX-XX вв. Передняя Азия становится гигантскими археологическими объектами. В Палестине появляются специальные исследовательские учреждения: Английский фонд исследования Палестины (1865 г.), Немецкое Палестинское общество (1877 г.). В этот период для археологов наиболее важной казалась библейская археология, они стремились обнаружить прежде всего памятники, нашедшие отражение в Священном Писании. [8]

В 1900-1910-х гг. в свой «палестинский период» вступают немецкие ученые, с 1903 г. начинает раскопки древнего Мегиддо (тэлль эль-Мутеселлим), которыми руководят Шумахер при участии Дж. Бенцингера и при финансировании кайзером. [2]

Прорыв траншею через центр археологического холма длиной примерно 25 м, Шумахер определил 8 культурных слоёв. Судя по найденной керамике, слои охватывали периоды от Средней Бронзы II (около 1950 — 1550 гг. до н. э.) до Железного века II (около 1000 — 586 гг. до н. э.).

Кроме этого, Г. Шумахер обнаружил остатки нескольких зданий: часть дворца эпохи Ранней Бронзы; израильский дворец эпохи Железного века II, там же он нашёл печать с изображением льва и подписью царя Иеровоама II (правив. около 788–747 гг. до н. э.); сводчатые могилы. [5]

В целом в 1880-1900-х гг. было заложено основание научной археологии в Сиро-Палестинском регионе. Это было сделано благодаря усилиям, в первую очередь, ученых-протестантов из Англии и Германии. [2]

Месопотамія

Раскопки в Пергамоне

Молодому немецькому інженеру-железнодорожнику Карлу Хуману, студенту Берлінської академії архітектури, доктора поставили неутешительний діагноз - туберкулоз. Тогда Карл рещил сменить вредный для его здоровья климат, и в 1861 году переехал в Стамбул.

В 1867 году Карл Хуман работая над строительством железных дорог в Малой Азии, обнаружил останки древнего города. Новая дорога должна была пересечь Пергамон. Однако руководство Османской империи это не интересовало: всё, что мешало строительству должно быть уничтожено.

Только в 1878 году удалось убедить правительство в необходимости проведения стационарных раскопок. В этом же году в Пергамон приехали археологи из Германии. Находки были потрясающие, но изюминкой стал Пергамский алтарь. Именно он и стал ключевым экспонатом в Пергамском музее. Первое здание которого было построено в 1897—1898 годах. В световом дворе музея разместились произведения древней архитектуры из Пергама, Приены и Магнесии на Меандре. Самое главное — в музее представлены монументальные экспонаты, каких нет ни в одном музее мира. [6]

Ведомства Германии, причастные к археологическим раскопкам

Прусські коронованні особи, а зatem і кайзеры Германии спонсировали и поощряли археологические экспедиции. В связи с чем стала популярна идея о создании некоего места для показа экспозиций, собранных правящим двором. Такими местами стали музеи, созданные опираясь на многочисленные коллекции, привезённые из Ближнего Востока, Египта, Месопотамии.

Египетский музей и собрание папирусов

Музей был создан на базе экспонатов из египетской коллекции короля Фридриха Вильгельма III Пруссского в 1828 г. Позже коллекция была пополнена засчёт находок археологических экспедиций Карла Рихарда Лепсиуса, которые были проведены в 1842-1845 годах.

В экспозициях музея представлены более 2 тысяч экспонатов: ворота храмов Халаби и бюсты фараона Эхнатона и его жены Нефертити, и мумии, и древние папирусы, и погребальные маски, и рельефы из древнейших гробниц фараонов. Древнейшие экспонаты датируются возрастом более 5 тысяч лет. Основной археологический материал для музея был найден близ города Тель-эль-Амарна. Именно здесь был расположен древний город Ахетатона («Горизонт Атона»), который был построен фараоном Эхнатоном. [11, с. 53]

Германский археологический институт — старейший и крупнейший в мире археологический институт. Основан в Берлине 1829 году. Главной

целью создания института были систематический сбор и публикации археологических материалов.

Помимо немцев, французы, англичане, итальянцы внесли весомый вклад в развитие данной организации. Величайшие умы науки, искусства и культуры были членами института: Иоганн Вольфганг фон Гёте, археолог, художник и писатель Отто Магнус фон Штакельберг, археолог, филолог и историк Теодор Сигизмунд Панофка. [7]

Германское восточное общество (Deutsche Orient-Gesellschaft) — немецкая организация, созданная для изучения Ближнего Востока. Организация была основана 24 января 1898 года в Берлине, это было обосновано возросшим интересом к Библейским землям в конце XIX века.

Создателями общества принято считать берлинского мецената Джеймса Симона и банкира Франца фон Мендельсона. Финансированием археологических исследований данной организации занимались состоятельные и известные люди, в том числе император Вильгельм II.

Одним из самых значимых исследований считаются раскопки в Вавилоне. Здесь Робертом Кольдевеем в 1899-1917 гг. были найдены ворота Иштар из дворца Навуходоносора, сейчас они находятся в экспозиции Пергамского музея.

В 1902 г. общество направило на раскопки в Египет экспедицию под руководством Людвига Борхардта. Он занимался изучением территории, возле пирамиды в Абусире. Позже в 1911-1914 гг. Людвиг исследовал Ахетатон (Амарна).

В 1903-1914 гг. Германское восточное общество во главе с Вальтером Андрэ проводило раскопки в Ашшуре. Многих предметы, найденные в ходе исследований, в результате были переданы в Пергамский музей.

При поддержке Германского общества Хьюго Винклер (1863-1913) начал археологическое изучение Богазкаля в 1906 году. В ходе раскопок были найдены тысячи затвердевших глиняных табличек, это позволило Винклеру составить предположительный очерк по истории Хеттского государства в XIV и XIII веках до н. э. Винклер изучал это место до 1912 года, в результате ему удалось доказать, что город был столицей Хеттской империи. Язык на табличках, известный как Архив Богазкей, был расшифрован в 1915 году чешским ученым Бедржихом Гроздным.

В ходе изучения языков древнего Ближнего Востока, Винклер много трудов посвятил ассирийской клинописи, Ветхому Завету, составил историю Вавилонии и Ассирии, перевел Кодекс Хаммурапи и буквы Амарны . В 1904 году археолог стал профессором восточных языков в Берлинском университете. [12, с. 172].

Список использованных источников

1. Беляев Л.А. Палестинская археология в конце XIX - начале XX в.: православная, католическая и реформатская версии. Информационное агентство «ИМПЕРАТОРСКОЕ ПРАВОСЛАВНОЕ ПАЛЕСТИНСКОЕ ОБЩЕСТВО». URL: <http://www.ippo.ru/historyippo/article/palestinskaya-arheologiya-v-konce-xix---nachale-xx-201187>
2. Древний Ближний Восток: Свободная энциклопедия «Wikipedia». URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B8%D0%BA%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%80%D0%B0%D0%B4>
3. Кормышева Э., Томашевич О., Чегодаев М. Российская археологическая экспедиция в Гизе. Сезоны 1996-1998 гг. Вестник древней истории. 2000. № 1. С. 160-182.
4. Мегиддо (Тель-Мегиддо, Армагеддон, Megiddo): Информационное агентство «Исторические и паломнические туры по Святой Земле (и не только)». URL: https://www.tsaritsyn-tours.com/?page_id=170
5. Музей Пергамон в Берлине – экспонаты, любопытные факты, цены, полезные советы : Информационное агентство «Путешествуем сами». URL: <http://traveltu.ru/evropa/germaniya/muzey-pergamona-v-berline-eksponaty-i-lyubopystnyie-faktyi-tsenyi.html>
6. От Института археологии до Немецкого археологического института : Информационное агентство «DAI». URL: <https://www.dainst.org/dai/geschichte>
7. Палестинское Общество. Страницы истории: Информационное агентство «ИМПЕРАТОРСКОЕ ПРАВОСЛАВНОЕ ПАЛЕСТИНСКОЕ ОБЩЕСТВО». URL: <http://www.ippo.ru/historyippo/article/palestinskoe-obschestvo-stranicy-istorii-kn-yuzbas-200399>
8. Солкин, В. Человек, нашедший Нефертити, или Несколько слов о Людвиге Борхардте. Информационное агентство «Livejournal». 2008. URL: <https://victorsolkin.livejournal.com/56147.html>
9. Томсинов В.А. Краткая история египтологии. Москва, 2004. 98 с.
10. Фингарет С. И. Искусство Древнего Египта в собрании Эрмитажа. Ленинград, 1970. 53 с.
11. Хаттуса: Большая советская энциклопедия (3-е изд.) / гл. ред. А.М.Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1969-1978. 172 с.

НОВА ІСТОРІЯ СВІТУ

Дегтярьов Вадим – студент 3 курсу Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; наукова керівниця: **Снагоценко Валентина Володимирівна** – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми

ОЦІНКА СПАДЩИНИ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Вісімнадцяте століття в історії людства можна назвати переломним. Багато країн були абсолютними монархіями, де панував феодальний лад і одночасно з цим зароджуються ліберальні погляди, які пізніше назувуть просвітницькими. Під їх впливом відбудуться найбільші революції епохи – Американська революція або війна за незалежність США і Велика французька революція. Остання сколихнула Європу і світ і заклали фундамент сучасної політики, юриспруденції, економіки.

Тим не менш, варто зазначити, що, як і будь-яка інша історична подія, революція у Франції не може мати однозначну оцінку. Дійсно, та велика спадщина, яку вона залишила після себе, зберігається до цього часу. Але потрібно підійти до проблеми з різних боків, розібрати її позитивні і негативні наслідки.

Першим здобутком революції було прийняття Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року. Декларація містить низку пунктів, які забезпечують загальні колективні та індивідуальні права всіх громадян Франції і в цілому виражаютъ загальнолюдські цінності. Вона до цього часу носить фундаментальний характер для французького конституційного права. Були закладені фундаментальні поняття, такі як рівність усіх перед законом, права і свободи людини і багато інших, які складають основу й сучасного світу [3, с. 185].

У Конституції 1791 року було проголошено основні права і свободи людини, принцип розподілу влади. У Конституції 1793 року вперше були відзначенні соціально-економічні права. Більше того конституція торкнулася і такі галузі права, як кримінальне, сімейне і договірне. Була визначена межа свободи: закон забороняє ті діяння, які шкідливі для суспільства. В результаті було покінчено з абсолютизмом і з середньовічними феодальними порядками «Старого режиму».

Однак революція принесла і нові проблеми, які не тільки торкнулися самої Франції, але і поширилися на інші держави. Реальний прорив на шляху до надання і забезпечення основних прав і свобод людини можна помітити лише на початковому етапі, коли була прийнята Декларація прав людини і громадянина 1789 року і досить ліберальна Конституція 1791 року. Але протягом наступних років становище дещо погіршилося. Період 1792-1794 років історики називають часом «заносу» революції, оскільки багато свобод, наприклад свобода друку і слова, були скасовані [1].

Що стосується політики, то для неї стала характерна диктатура і терор, а в економіці домінувала регламентація. Внаслідок повернення економічної свободи після загибелі М. Робесп'єра становище бідного населення лише погіршилося. Зокрема, чоловіки могли заробити на життя, тільки взявши участь у завойовницьких війнах.

В умовах якобінської диктатури та здійсненні терору, права і свободи людини, що були відмічені в головних документах, на практиці могли і зовсім не дотримуватися. А з Конституції 1795 року вилучили положення про обов'язок народу змінювати Конституцію і право на революцію, а також пункти про свободу зібрань, мітингів і соціальні права, як передчасні. Крім того, що не згадувалося право на освіту, яке було присутнє в попередніх Конституціях, в реальності було обмежено право широких верств населення брати участь в політичному житті держави.

Повалена в 1792 році королівська монархія поступається місцем імперії, що відрізняється від неї і за формулою, і за суттю. В період імперії французи знову стають підданими, після того як недовго були громадянами.

В ході воєн часів Великої французької революції і імперії Франція намагалася нав'язати значній частині Європи свою суспільну модель і свої інститути, проте початкові наміри принести свободу «пригнобленим народам» швидко переродилися в загарбницькі війни й анексії, а «право народів самим розпоряджатися своєю долею» стало порожньою фразою.

У 1815 році імперія впала, але Франція не повернулася ні до свободи, ні до демократії. Була відновлена монархія з Людовіком XVIII. У 1824 році його змінює Карл X, після Ліппневої революції 1830 року встановлюється 18-річне правління Луї-Філіпа. Революція 1848 року проголосила Другу республіку, яка, як і Перша, закінчилася державним переворотом, здійсненим Луї-Наполеоном Бонапартом в 1851 році, що встановив потім Другу імперію (1852-1870 рр.). При всіх цих режимах думка більшості громадян ігнорувалася: до 1848 року існував виборчий ценз, тобто право голосу мала заможна меншість, а вираз політичної волі більшості звісся до окремих швидко пригнічуваних заколотів [2].

Слід згадати, що надбання тих часів не пов'язані з політикою. Найбільш відомі з них це звичні нам одиниці виміру, зокрема метр. У роки революції французькі вчені потурбувалися про розробку універсальної системи вимірювань «для всіх людей і всіх часів». В якості основної одиниці довжини був запропонований метр, що представляє собою десятимільйонну частину $\frac{1}{4}$ довжини паризького географічного меридіана. Вважалося, що подібна одиниця виміру максимально наближена до природи, так як заснована на реальних розмірах Землі. У 1799 році був виготовлений платиновий еталон метра. Одиниця маси (кілограм, визначення якого було засновано на масі 1 дм³ води) теж була прив'язана до визначення метра.

До кінця XIX століття з великих країн лише у Великобританії, США, Росії та Османської імперії залишалися традиційні міри довжини. Сучасна Росія і Туреччина в результаті перейшли на метричну систему, Штати та Сполучене Королівство зберегли свої одиниці виміру. До надбань можна ще віднести започаткування правостороннього руху, яким користується більшість людей сучасності [4].

У підсумку можна сказати, що результати Великої французької революції не є однозначними і по різному оцінюються в наукових колах. Беззаперечним є той факт, що ця подія вплинула на світ як каталізатор до початку національно-визвольних змагань, ліберальних реформ, створення нових гуманістичних, загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел

1. Блуменау С.Ф. Французская революция конца XVIII века в современной научной полемике // Вопросы истории. 1998. №9. С. 141–150.
2. Наследие Великой французской революции и империи URL: <https://by.ambafrance.org/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B5-%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B9>
3. Політична енциклопедія / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. імені І. Ф. Кураса; редкол.: Юрій Левенець (голова) [та ін.] ; [упоряд. Ю.Шаповал]. Київ: Парлам. вид-во, 2011. 807 с.
4. Свобода, равенство, братство: что еще подарила миру Великая французская революция URL:<https://tass.ru/obschestvo/3452444>

* * *

Дойчик Максим – студент 2 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; науковий керівник: **Машевський Олег Петрович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

БІТВА ПРИ ГОГЕНФРІДБЕРЗІ 1745 Р.

Актуальність дослідження. Вся історія людства супроводжувалася чисельними військовими конфліктами, які залишали свій відбиток у налагодженні міжнародних стосунків між країнами. На жаль зазначене не оминуло і нашу державу, бо боремося із значно сильнішим ворогом. Проте, приклад війн між Пруссією та Австрією, дає нам зрозуміти, що навіть маючи не чисельне, але добре організоване та дисципліноване військо можна перемагати могутнішого ворога.

І до сьогодні з'являються нові публікації, що по-новому розглядають перебіг подій Другої Сілезької війни в рамках війни за Австрійську спадщину (1740-1748 рр.). Завдяки переосмисленню природи цього конфлікту її дослідники здатні побачити те, що раніше не ставало об'єктом уваги науковців світу.

Аналіз джерел

Аналіз джерельної бази (праці Фрідріха Великого та його переписка з французьким просвітником Вольтером) та історіографії свідчить про великий інтерес до теми, що демонструє військове мистецтво XVIII ст., а результати нашого дослідження вказують на велике значення постаті у історичному контексті, бо постать Фрідріх Великий є втіленням військового генію тодішньої Європи.

Формулювання мети. Метою нашого матеріалу є аналіз причин, перебігу та результатів битви при Гогенфрідберзі у 1745 році, і відводячи особливу увагу ролі командування сил Пруссію – Фрідріху Великому. Наголошуючи на стратегічних та тактичних маневрах ми усвідомлюємо їх значення та важливість при дослідженні військової історії Прусського Королівства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Це була перша серйозна битва між молодим Прусським королівством та імперією Габсбургів, що відбулася 4 червня 1745 року. Варто сказати, що прусську державу та військо у цій битві очолював сам монарх – Фрідріх II Великий, який ще напередодні зіткнення з австрійцями був відомий на всю Європу як талановитий полководець. Щодо військових сил, то вони були практично рівними: 58 500 солдатів та 192 гармати у Пруссії та 62 500 вояків та 122 гармати у Австрії [1, с. 306]. Проте не чисельність зіграла на

користь Фрідріхові, а його майстерність, тактика та стратегічне мислення. Але перед тим як розглянути перебіг битви, варто розкрити, які були її передумови.

Австро-саксонська армія рухалась з теренів Богемії до Бреслау, територія Сілезії, нині Польща. Щоб оточити прусське військо, необхідно було його відволікти, так австрійське командування вирішило наносити невеликі удари угорською кіннотою [3, с. 309]. На щастя для Пруссії її король збагнув, що його намагаються увести в оману. Так Фрідріх II, повів своє військо на зустріч австрійцям, які не очікували, що прусський монарх стягне для битви більшість своїх сил. Тож обидві сторони були готові зустрітися на полі бою.

З ранку 4 червня прусська армія, побудувавшись у косий бойовий порядок, почала свій рух до австро-саксонських військ. Відомо, що такий бойовий порядок був ефективний, бо перший відділ військ Пруссії вишукувався проти свого ворога маючи завчасно більшу кількість бійців, що і впливало на бойову міць даної частини [4, с. 254]. Тож саксонці, неочікувано для себе зустріли авангард прусів, які одразу застосували свою артилерію. Після її вогню на полі бою з'явилася прусська кавалерія, що нанесла свій удар з флангу по позиціях саксонців. Щодо них, то вони не встигли навіть вибудувати свій лінійний бойовий порядок. Тому не пройшло і декількох хвилин як саксонці зазнали поразки таки не дочекавшись австрійських сил, що вже йшли на допомогу своїм союзникам.

Командир австро-саксонських військ, Карл Лотаринзький, почувши перестрілку гадав, що це його загони вступили у бій з недругом, проте вже через мить, коли побачив як біжать його союзники з своїх позицій зрозумів, що більшість саксонських сил були знищенні прусаками [3, с.313]. Готовуючись до бою австрійці одразу ж відчули як по їх позиціях вдарили прусські сили. Так, ті війська, що нанесли поразку саксонцям, за наказом Фрідріха II Великого, мали змінювати свої позиції так, щоб завдати удару по флангу та тилу австрійських військ.

Відбиваючи усі удари з боку прусів, Карл Лотаринзький не скористався нагодою затримки головних прусських сил, що стало головним його прорахунком, адже прусське військо мусили перейти річку, що потребувало значного часу для повного її переходу. Проте навіть наявних сил Пруссії вистачило, щоб тиснути на позиції австрійців. Так з лівого крила військ Фрідріха II під командуванням графа Нассауського за підтримки кінноти генерала Геслера, що пройшов із нею через проміжки між прусської піхотою, був здійснений напад. Такий сильний та суцільний натиск змусив австрійців неорганізовано відступати. Але остаточного удару по силах Карла Лотаринзького завдала та частина прусського

війська, що нещодавно розбила саксонців. Вона виконала наказ свого короля-командира Фрідріха II Великого і вдарила по позиціях військ Габсбургів з флангу.

Сильна та скординована атака змусила австрійців спочатку відступити, а через мить це перетворилося на втечу з поля бою. Авангард австрійських військ зайняли Гогенфрідерські висоти, їх так і не наважився атакувати Фрідріх II через побоювання, що може втрати на це багато своїх вояків. Тому король і припинив подальше переслідування австрійців, і тим самим врятував їх від тотального розгрому.

Таким чином прусський монарх здобув перемогу над силами Габсбургів. Геніальність короля-полководця, за словами військового історика Ганса Дельбрюка, яскраво доводила усім, що Фрідріх II одержав стратегічну перемогу саме тому, що він віддав ініціативу стратегічного наступу противників. Це було зроблено не тому, що король боявся за свій наступальний потенціал, а на чітке та мудре розуміння не тільки ситуації, а й ворога, що вкотре доводить самий талант Фрідріха II [2, с. 236]. Щодо прямих підсумків битви, то війська Фрідріха II Великого втратили на полі бою 5000 солдатів. Натомість австро-саксонські втрати сягали 9000 вбитими та пропавшими безвісти, понад 5000 полонених включаючи офіцерів, 66 гармат. Також прусським військам вдалося захопити 67 військових штандартів та прапорів, що дає підстави вважати, що дана битва є чистою та беззаперечною перемогою не тільки професійних та високо дисциплінованих солдатів Пруссії, а й полководського генія – Фрідріха II Великого.

Значення даної битви в рамках Другої Сілезької війни є суттєвою, бо вона вкотре довела світові, що Пруссія, маючи приблизно 4 мільйонне населення здатна наносити нищівні поразки своїм ворогам. Так вона продемонструвала не тільки усю серйозність намірів щодо утримання Сілезії в руках прусського монарха та талановитість Фрідріха II як полководця, а перш за все здатність прусської воєнної машини вести запеклу боротьбу з ворогом. Зазначене варто брати до уваги при оцінці значення битви при Гогенфрідерзі.

Список використаних джерел

1. Chandler: the Art of Warfare in the Age of Marlborough, p.306
2. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории. Том 4. СПб.: Наука, 2001. С. 236
3. Ненанюхов Ю. Войны и кампании Фридриха Великого / Под общ. ред. А.Е.Тараса. Мн.: Харвест, 2002. 313 с.
4. Свечин А.А. Эволюция военного искусства. Т. 1. М.-Л.: Военгиз, 1928. С. 254.

Закладна Аліна – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
науковий керівник: **Лахно Олександр Петрович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ІДЕОЛОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ У БАЧЕННІ ЯНА ГУСА

Початок XV ст. в Західній Європі характеризується суспільно-релігійною кризою, яку особливо гостро відчував на собі простий народ. Католицьке духовництво своєю розбещеністю та безпринципністю завдяки всіляким додатковим поборам доводило селян до бідності. Це підривало віру в ідеал церкви-захисника.

Замість того, щоб стати опорою простого населення, католицьке духовенство намагалося тільки збільшити свої статки і вплив. Воно обмежувалося погано прочитаними проповідями та недбалими богослужіннями, прагнучи лише збагачення за рахунок селян: «Плати нам, заплати нам! До твоєй души нам дела нет, но деньги твои нужны нам!» [2, с.33].

Центром церковної опозиції стала Чехія на чолі з проповідником Яном Гусом. Він засуджував подібну розкіш намісників Бога на землі. Майбутній чеський реформатор потрапив під вплив ідей англійського священика Джона Вікліфа. Теологічні вчення останнього визнавалися у Римі ересью. Ян Гус менш різкий у своїх висловлюваннях, а також не завжди згодний зі своїм попередником, багато в чому заперечував або доповнював існуючі догми. Основна думка Яна Гуса полягала в тому, що Святе Письмо є основою релігії. Він діє за принципом правильного устрою церкви та моралі, основною ідеєю якої є любов до близького.

Трактати Яна Гуса мали гострий полемічний характер. Він не заперечував проти пасторських зобов'язань Папи, але наголошував на обов'язковій моральноті, бо інакше той не є намісником Бога: «...Но если папа живет противно Христу, тогда он – злодей и разбойник, «приходящий инде», хищный волк и комедиант, а среди ныне блуждающих он по преимуществу – антихрист» [5, с. 118].

Проповідуючи у Віфлєємській каплиці (Прага) священик говорив про зарозумілість духовенства, продажність, користолюбство та жадібність – те, що було притаманне його середовищу та релігійному життю Чехії в XV ст. Ян Гус використовував у своїх проповідях поняття, близькі кожному з повсякденного життя. Він говорив, що священики повинні брати помірну плату з багачів та безкоштовно служити бідним людям: «Разве может

священник съесть за один раз больше, чем мирянин? Или он надевает на себя больше одежд, чем другие?» [2, с. 45].

Розкриваючи жадібність церкви, Ян Гус вказує також на неграмотність тодішнього духовенства. Це свідчить про продажність церковних посад та існування корумпованих зв'язків: «...багато попів та єпископів малограмотні, і не здатні навіть пасти свиней» [4, с. 34].

Ян Гус викриває основну причину глибокого святотатства католицького духовенства – любов до грошей. Поганих священиків він порівнює з воронами, які радіють з приводу смерті тих, хто стоїть на їхньому шляху до поживи, адже вони отримують плату за похорони та заупокійні служби: «Зачем же огорчаться папе смертью архієпископа, если эта смерть приносит много золотых?» [2, с. 47].

Не зупиняючись на одному лише виявленні самої причини, проповідник також пропонує спосіб боротьби проти подальшого збагачення духовенства – повернути священиків до первісного стану апостольської бідності. Після чого вони знайдуть час для повернення служінню Богу. Як стверджував Ян Гус: «Псы грызутся из-за кости; возьми кость – перестанут» [2, с. 47].

Перевиховувати священиків, переконаний Ян Гус, має король, адже йому Богом дана влада панувати над королівством та людьми, які його складають, а, отже, сюди входить і католицьке духовенство.

Ян Гус пішов далі та почав говорити, що народ повинен коритися світській та духовній владі лише в тому випадку, якщо це не суперечить Божим заповідям. Адже влада, яка віддає суперечливі накази, не може бути в очах простого селянина владою, визнаною Богом.

Чеський священик розумів, що подальше уособлення церкви «як послідовника Христа» призведе до зубожіння селян, яке в кінцевому рахунку означатиме поглиблення кризи в Європі та збагачення католицького духовенства, адже «...під ім'ям церкви неможливо розуміти пап з кардиналами, тому що вони глибше впали в беззаконня, ніж інші християни» [6].

Папський гнів відбився у буллі про відлучення і на Гуса поспалися анафеми з усіх церковних кафедр, а на Прагу накладено інтердикт, який забороняв здійснення всіх богослужінь. За два роки, які провів у вигнанні Ян Гус, він написав трактат «Про Церкву», в якому піддав різкій критиці організаційну структуру католицької церкви та доводив, що священнослужителі не повинні брати на себе функції світської влади, а майном володіти не більше ніж це необхідно для їх скромного достатку [1, с.49].

У 1415 р. Ян Гус був засуджений на Констанцькому соборі як еретик. Проте він не відмовився від своїх поглядів, що доводять його слова: «Я

стою перед судом Божим, який судитиме і мене, і вас у справах наших» [3, с.45].

Отже, ідеї Гуса розхитували дві основні найміцніші опори церкви: її світську владу та принцип беззаперечного авторитету. Чеський проповідник повстав проти існуючої системи того часу, проти її законів та установ. У питанні церковної реформи Ян Гус спирається на викривленні всіх нехристиянських дій духовенства, закликаючи їх до безкорисливого самовіданого служжіння. Так Ян Гус обігнав своїх попередників-реформаторів у тому, що вказав шлях та спосіб вирішення існуючої проблеми релігійного життя.

Список використаних джерел

1. Кирюхин В.В. Ян Гус: 600 лет со дня смерти. Труды Белгородской духовной семинарии. 2015. №3. С. 45-51.
2. Крактохвил М. Ян Гус. М.: Молодая гвардия, 1959. 175 с.
3. Мацек Й. Гуситское революционное движение. М.: Издательство иностранной литературы, 1954. 246 с.
4. Рубцов Б.Т. Ян Гус. М.: Госполитиздат, 1958. 74 с.
5. Санников С. Несостоявшееся адзорнаменто: Ян Гус и его служение. Богомыслие: литературно-богословский альманах. 2017. №20. С. 110-123.
6. Фрайденберг М.М. Хрестоматия по истории южных и западных славян. Том I. Эпоха феодализма. Минск: Университетское, 1987. 272 с.

* * *

**Зозуля Любов – студентка 4 курсу факультету історії
та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: Год Наталія Володимирівна – кандидатка
історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та
методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава**

ВІКТОРІАНСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ АНГЛІЇ

Актуальність. Час правління королеви Вікторії виділяють в окрему епоху, що отримала називу в історії Англії як «Вікторіанська доба». XIX століття було часом розквіту Великобританії, яка стала «володаркою морів», «Майстернею світу», володіла справжньою колоніальною імперією і контролювала величезні території в усьому світі. До останньої четверті століття вона виробляла більше товарів, ніж будь-яка інша країна світу.

Підвищення інтересу до зовнішньої і внутрішньої політики Великобританії у Вікторіанську епоху є ключем до розуміння тих процесів, що проходили у ХХ столітті, як в Європі, так і в усьому світі. Адже саме цей період англійської історії є одним із найбільш значущих для осмислення як історії Великобританії, так і наступного століття, що настало після закінчення Вікторіанської епохи. Виклад основного матеріалу. У середині XIX століття Англія досягла найбільших успіхів на шляху матеріального прогресу. Цей період характеризувався динамічним розвитком промисловості та сільського господарства. У Вікторіанську епоху в Англії відбулася промислова революція, яка висунула її на перше місце за розвитком промисловості серед країн світу. Провідною галуззю господарства, як і до революції, залишалася текстильна промисловість [2, с.188].

Важливу роль у прискоренні промислового розвитку Англії відіграла відмова від протекціонізму і перехід до вільної, безмитної торгівлі. У цей період було проведено ряд економічних реформ, які забезпечили створення великої кількості робочих місць, що призвело до зменшення рівня безробіття. Важливу роль відіграла реформа, що передбачала відмову від протекціонізму, перехід до вільної, безмитної торгівлі та активне будівництво залізниці.

За Л.Стречі – характерними рисами Вікторіанської епохи стали промислова революція і бурхливий розвиток капіталізму, а також утворення суворого морального кодексу англійського суспільства (Вікторіанської моралі), що закріпив консервативні цінності [4, с. 155]. У цей період виникають профспілки, набуває сили демократичний рух населення, під впливом яких уряд приймає соціальні реформи, Як приклад останніх можна виділити реформу про відміну рабства у всіх англійських колоніях.

У Вікторіанську епоху мало місце таке явище, як Вікторіанська мораль, яка стала основою уявлення про вікторіанське суспільство. Вікторіанська мораль-сукупність цінностей, а також загальна духовна атмосфера, які панували в Англії в період правління королеви Вікторії. Ця мораль, впроваджена королевою Вікторією, мала феноменальний вплив на населення, яке мало королеву за взірець і підтримувало її ініціативи [5, с.86].

У англійському суспільстві відбулися зміни, що характеризувалися підйомом моральних цінностей населення. Проте, можливо допустити, що така суворість норовів, яка була у Вікторіанській Англії, могла привести до подвійних стандартів поведінки населення, тому, що вимоги до достойної людини були дещо завищенні.

Вікторіанська епоха стала прикладом піднесення імперської форми держави Нового часу. Політична система країни характеризувалася обмеженою конституційною монархією та провідною роллю демократичних інститутів суспільства. Зокрема це були парламент (законодавча влада), уряд (виконавча влада) та незалежний суд.

У XIX ст. Велика Британія була конституційною монархією із двопалатним парламентом. Королева Вікторія суворо дотримувалася всіх законів, що регламентували його діяльність. Головну роль відігравала нижня палата (палата громад) [3, с. 114].

Широкі повноваження в управлінні країною мав уряд на чолі з прем'єр-міністром. Його призначали тільки із представників партії, яка перемогла на виборах. За правління королеви Вікторії було юридично закріплено парламентську двопартійну систему-консервативну та ліберальну. Консерватори виражали інтереси великих землевласників, а ліберали - середнього класу. Консервативна і Ліберальна партії проводили численні соціальні реформи і демократичні перетворення. Зокрема вони внесли зміни до виборчої системи.

У 50-60-х роках XIX ст. Велика Британія була найдемократичнішою країною Європи, де утвердилися принципи лібералізму. У жодній країні не було таких особистих свобод, вільної торгівлі і підприємництва, свободи зборів і преси. Велика Британія була притулком для політичних емігрантів [1, с.55].

За роки правління Вікторії Англія стала величезною колоніальною імперією, зміцнила свої позиції: означилася політична та економічна стабілізація, посилився міжнародний авторитет держави. Зовнішня політика Англії спрямовувалася на зміцнення її колоній, приєднання нових територій та посилення позицій в усіх куточках світу.

Колоніальна політика відігравала важливу роль у політичному житті країни. З XIX ст. Англія мала колонії в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Вест-Індії, Західній і Південній Африці (Капська колонія і Натал), зміцнювався її вплив у Східній Африці. В економічну залежність від Англії потрапив Єгипет [2, с. 188]. Великобританія мала опорні пункти і бази для військово-морського флоту в країнах Близького і Середнього Сходу, на територіях, прилеглих до Індійської імперії, в Тихому океані, на Далекому Сході, у Малайзії.

Провідником англійської зовнішньої політики став Генрі Пальмерстон, який упродовж 1820-х років був членом уряду країни (10 років - прем'єр-міністром). Головна мета зовнішньої політики Великої Британії полягала у: збереженні та зміцненні економічної та політичної могутності держави, збереженні рівноваги в Європі. Англія послідовно протидіяла зміцненню позицій Франції і Росії. Натомість вона

употужнювала панування над колоніями й розширювала свої заморські володіння, забезпечуючи інтереси та захист англійського капіталу. Вікторіанска епоха в Англії мала велике значення для подальшого розвитку держави на міжнародній арені. У цей час Великобританія зробила значний вплив на інші незалежні держави світу, зокрема Російську та Османську імперії, Францію, Німеччину та США [2, с. 194].

Епоха правління королеви Вікторії посутьно позначилася на теперішньому розвитку Великобританії, мала сильний вплив на світову культуру. У цей час відбувся прогресивний поштовх в економіці країни, славилося своєю мораллю вікторіанське суспільство, розширилися за допомогою колоній кордони Великобританії. Вікторіанска епоха міцно закарбувала своє ім'я на сторінках історії Великобританії.

Висновки. Як підсумок варто зазначити, що Вікторіанський період в британській історії тривав із 1837 до 1901 року. За роки правління королеви Вікторії Британія досягла величезних успіхів у розвитку промисловості, торгівлі, фінансів, морського транспорту та розширенні кордонів імперії. Країна стала символом стійкості, порядності і процвітання. Науковці, а також пересічні англійці у різний час одностайно пов'язували ці успіхи з ім'ям королеви. Вікторія стала першим британським монархом сучасного типу. Її роль в управлінні державою була здебільшого символічною, але на відміну від попередніх правителів, які дискредитували монархію, у Вікторіанську епоху було зроблено акцент на дотриманні етики та збереженні сімейних цінностей.

За часів правління королеви Вікторії Британська імперія стала ще могутнішою, ніж раніше. У ній проживали мільйони людей. Створення імперії допомогло деяким людям розбагатіти, оскільки багато англійців служили в Індії, вели торгівлю або займали урядові пости. Парламент удостоїв Вікторію титулу імператриці Індії. Завдяки широким родинним звязкам королева Вікторія впливала на всю європейську політику, за що отримала ласкаве прізвисько «бабусі Європи». Іменем Вікторії були названі штат Австралії, найбільше озеро в Африці, знаменитий водоспад на річці Замбезі, головне місто канадської провінції Британська Колумбія і столиця Сейшельських островів. Як найпопулярнішому монарху, Вікторії присвячено найбільше пам'яток в Англії, найвідоміший із яких – монумент неподалік Букінгемського палацу.

Список використаних джерел

1. Де л'Онua Б.А-Ф. Королева Вікторія. М.: Молодая гвардия, 2007. 495 с.
2. Дэниел К. История страны. М.: Эксмо, 2007. 480 с.

3. Мижуев П.Т. Политическая история Англии (в конце XIX – XX). СПб.: Изд-во Брокгауза и Эфрона, б.г. 289 с.
4. Стречи Л. Королева Виктория. Ростов на Дону: Феникс, 1999. 325 с.
5. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии. Обзор шести столетий от Чосера до королевы Виктории. М.: Издательство иностранной литературы, 1959. 607 с.

* * *

Iванова Валерія – магістрантка факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: **Бесседіна Наталія Василівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ІМПЕРАТОРА МУЦУХІТО

Історія Японії XIX століття наасичена важливими подіями, які пов'язані зі вступом країни на капіталістичний шлях розвитку. Маючи багато спільногого з країнами Європи та США, Японія водночас вирізнялася специфічними рисами, пов'язаними з географічним положенням та історичним розвитком. Це обумовило тривале збереження феодального устрою країни. У 1867 році сьогунський режим було скасовано і верховна влада перейшла до імператора. Ним став 16-річний монарх Муцухіто, який пізніше отримав девіз правління Мейдзі – «освічене правління». На сьогодні роль особистості в розвитку історичного процесу є досить актуальною та викликає значний суспільно-пізнавальний інтерес, тим паче коли ця особистість причетна до реалізації прогресивних реформ. З огляду на це, неабияку цікавість викликає історична постать імператора Муцухіто та уроки проведених з його ініціативи реформ, які відкрили еру першої модернізації Японії.

За правління Мейдзі Тенно країна, яка стояла за крок від перетворення на колонію західних держав, блискавично здійснила могутній крок до сучасності, до входження в клуб провідних держав світу. Люди, що жили на архіпелазі, до правління Мейдзі не називали себе японцями. Вони співвідносили себе з рідним селом чи князівством. Всього за одне покоління японці усвідомили себе єдиною нацією.

За часів сьогунату країна була дезінтегрована, вона розподілялася на три сотні князівств [3, с. 235]. Лише в мейдзійську епоху Японія постала як єдина національна держава, відкрита до світу та сучасних ідей. Спробуємо проаналізувати, кому же був цей імператор-реформатор, якими були його

ціннісні та світоглядні орієнтири та як період правління вплинув на розвиток однієї з наймогутніших світових економік.

Правління імператора Мейдзі (роки життя – 1852-1912, роки правління – 1868-1912) видалося досить тривалим, що інколи воно здається більшим, ніж період його життя [8, с. 233]. Це враження обумовлено тим, що за ці сорок п'ять років Японія пережила насправді драматичні зміни, які стали основовою для подальшого розквіту країни.

Муцухіто народився 3 листопада 1852 року в невеликому будинку, що належав його дідові по материнській лінії, на півночі Госе. Його народження припало на переломний період історії Японії. Країна потрапила в умови складної зовнішньополітичної кризи, спричиненої її примусовим відкриттям Сполученими Штатами Америки [9, с.87]. Це знайшло своє відображення в японо-американському договорі 1854 року, укладеного в м.Канагава. Поява іноземців та підписання першої торгової угоди надзвичайно поглибило нестабільність в країні.

Тому на початку 1860 років сьогунат опинився під загрозою. Іноземні держави прагнули посилити свій вплив на Японію. Багато даймьо виявилися незадоволені діями бакуфу, що вів справи з іноземцями, а багато молодих самураїв, що входили до організації «людей високої мети», почали створювати антисьогунську коаліцію. Вони були прибічниками імператора Комея і підтримували прямі військові дії, які на їхню думку, здатні були забезпечити суверенітет країни.

Ситуація ускладнилася розпадом сьогунсько-імператорської коаліції зі смертю Імператора Комея 30 січня 1867 року. Багато істориків вважають, що імператор з невідомої причини був отруєний [7, с. 67].

Політичне протистояння досягло піку наприкінці 1867 року. У Японії відбулася консервативна революція (так ця подія кваліфікується більшістю сучасних дослідників) Мейдзі ісін, тобто реставрація імператорського правління [11, с.44]. У 1868 році під час церемонії коронації новий імператор взяв собі ім'я Мейдзі ,яке буквально означає «освічене правління». Парадоксально, але реставрація імператорського правління означала для Японії початок ери реформ і модернізації.

Відповідно до традиційної ідеї спадкоємності, в імені Мейдзі містився ієрогліф, взятий з імені його батька Комея - «мей» – «світлий», «освічений».

Незважаючи на схожість імен, батько і син існували в абсолютно різних вимірах. Комей прожив своє життя в «тіні», він був прихований від людських очей стінами свого палацу в Кіото, військовий уряд в Едо забороняв імператору залишати межі резиденції, і його «світло» можна сприймати тільки метафорично.

Мейдзі народився ще «в епоху тіні», але він прожив своє доросле життя «на світлі» [7, с. 88]. Після того, як в 1867 році він зайняв місце свого батька, піддані змогли побачити його – на вулицях і площах, на військових парадах і маневрах, на вокзалах і виставках досягнень японського народного господарства, в театрі, на іподромі, в цирку. І він теж бачив своїх численних підданих. Він був першим з японських імператорів, хто зміг на власні очі переконатися, що вони дійсно існують. Мейдзі був добре поінформований про країни заходу, він з цікавістю вивчав західний стиль життя, одягався в європейський одяг, споживав західну їжу, влаштовував за західним зразком численні прийоми. Водночас Тенно жодним чином не забував про традиції своєї землі. Так, упродовж свого життя він склав понад 100 тисяч традиційних японських поем. Незважаючи на те, що в країні не існувало офіційно пануючої релігії, посилювався вплив синтоїзму, який подавався в якості офіційної моралі та слугував методом громадянського виховання.

За правління Мейдзі Японія, яка впродовж тривалого часу перебувала в ізоляції від зовнішнього світу, а її населення вирізнялося ксенофобією (причому на всіх рівнях суспільства), стала відкритою країною. З ініціативи імператорського уряду надзвичайно популярним стало гасло «Шукати знання в усьому світі». Незважаючи на те, що внаслідок Мейдзі ісін до влади прийшли найбільш консервативні представники самурайства та двірцевої знаті, саме вони стали тією раціональною бюрократією, яка розпочала докорінну модернізацію країни. Влада імператора була відновлена в повному обсязі. Він вшановувався як всесильне сонце, як живий бог, він втілював у собі державу і націю. Конституційно Мейдзі з 1889 року був головою уряду та спирається у своїй діяльності на Раду старійшин. Успіх буржуазних реформ в Японії значною мірою був пов'язаний з тим, що всі вони проводилися від імені живого бога – Тенно Мейдзі.

Суттєву роль в ідеологічній підготовці Мейдзі ісін, в розмиванні зasad традиційного світогляду, пануючих догм і схоластики, поширенні європейських соціально-політичних ідей та становленні початкових форм сучасного політичного життя в Японії відіграли японські мислителі-просвітники. Завдяки їхній діяльності, в країні досить швидко відбувався процес засвоєння західних ідей у середовищі переважаючої частини освіченої громадськості та становлення нової суспільно-політичної ідеології, передусім на засадах європейської концепції природних прав людини. Японські просвітники були першими у далекосхідному регіоні мислителями, які вдалися до активних пошуків еквівалента європейського слова «свобода» [1, с. 147].

Реформи періоду Мейдзі слід визнати надзвичайно успішними. Їх програма була оприлюднена на самому початку правління Мейдзі і зафіксована в «П'яти статейній клятві» (1868) [9, с. 66]. Мейдзі обіцяв синтоїстським богам приймати рішення на основі «громадських зібрань» – і в країні був створений парламент (1889). Зазначалося, що управлінці і громадяни стануть близчими один до одного – і середньовічна прірва між владою і підданими дійсно звузилася, а з розрізненіх територіальних, станових, конфесійних та професійних груп була сформована японська нація. Третій пункт клятви, що стосувався розвитку особистої ініціативи, був також виконаний. Перш за все, це відобразилося у грюндерський політиці імператорського уряду щодо підприємництва. Саме завдяки цьому Японія зуміла провести прискорену індустриалізацію. Водночас вона характеризувалася інверсією основних стадій економічного росту та винятковою роллю аграрного сектора в програмі розвитку капіталістичного господарства. Впродовж перших років реставрації імператорська держава взяла під свою опіку заводи, створені великими землевласниками на їхніх землях під час правління клану Токугаві. Пізніше виникли нові, державні промислові підприємства, металургійні компанії, шовкові та ткацькі фабрики. Імператор особисто інспектував великі заводи, контролював розвиток сучасних виробництв. Велике значення мало те, що уряд активно сприяв розвитку монополій, які були найбільш конкурентоспроможними з усіх форм організації виробництва.

Четвертий пункт клятви імператора стосувався реформування «поганих звичаїв минулого» та введення управління відповідно до принципів Неба і Землі, тобто такого управління, яке ґрунтуються на законах. Від 1871 року в країні була проголошена рівність усіх жителів перед законом. Отже, феодальне станове право було скасоване. П'ятий пункт клятви стосувався більшої відкритості Японії до зовнішнього світу та розвитку освіти [2, с.63]

14 березня 1868 року юний імператор у присутності своїх придворних та найбільш впливових даймьо в Кіото проголосив нові принципи національної політики. Цей документ підготували для імператора Кідо Такаюосі та його прибічники. У літературі він відомий як Хартія клятвених обіцянок. Його зміст відображав перші кроки щодо соціальних, економічних та політичних новацій:

- 1) скликання дорадчих зборів та винесення на народне обговорення всіх державних питань;
- 2) консолідація всіх соціальних класів з метою розвитку економіки та поліпшення добробуту народу;
- 3) право на вільний вібір професій представниками всіх соціальних верств;

- 4) скасування поганих звичаїв минулого та долучення до принципів міжнародного права;
- 5) запозичення знань в усьому світі задля реалізації гасла «Багата держава – сильна армія».

Ця декларація була спрямована на змінення національної єдності та забезпечення політичної стабільності в країні, яка була вкрай необхідна в умовах прискореної модернізації. Реалізації поставленої мети була підпорядкована імператорська програма адміністративної реформи. Виняткове значення мало те, що від 1869 року єдиною столицею Японії стає Едо, переіменоване на Токіо («столиця Сходу»). Вся країна була розподілена на префектури, очолювані спершу колишніми місцевими даймьо, але вже призначеними імператорським урядом.

Одночасно із перетворенням князівств на префектури реформувався також центральний уряд: Державна рада була розподілена на три відомства (центральна, ліва і права палати). Центральна палата була наділена найбільшими законодавчими повноваженнями, ліва палата стала вийнятково консультивним органом, а права палата зосередила всі адміністративні функції підпорядкувала всі департаменти.

На початку 1870 років розпочалася активна фаза економічних реформ. Так, упродовж 1872-1873 років була проведена аграрна реформа: власність даймьо на землю була анульована, скасовані заборона продажу та розподілу землі. Общині землі, вилучені у селян, були визнані власністю імператора. Свої власні надії селяни фактично отримали безплатно. Водночас значна частина селян змушені була закладати свої землі, а власником наділу визнавався той кому він фактично належав. Незважаючи на це, надзвичайно позитивним для майбутньої модернізації Японії мало впровадження буржуазної власності на землю.

З метою централізації країни велика увага приділялася створенню армії. Відповідно до воєнної реформи, армія почала рекрутуватися на основі обовязкової військової повинності. Спершу із середовища колишніх самураїв була сформована імператорська гвардія. Пізніше розпочалася організація регулярної армії та флоту. Нова японська армія формувалася за французьким зразком, але після поразки Франції у війні з Пруссією, японський уряд свою військову програму почав реалізовувати за прусським зразком, а військово-морський флот, був зорганізований на основі британського досвіду.

За час правління Мейдзі в країні різко змінилася ситуація: розширення відносин торгівлі, інших активних контактів із зовнішнім світом. Одним із головних наслідків правління Муцухіто стала консолідація японської нації. Без цього Японія не змогла б конкурувати з Заходом. Японська нація була сконструйована за декілька десятиріч під безпосереднім європейським

впливом. До цього часу про жодну «націю» не могло бути й мови – жителі різних регіонів говорили на незрозумілих одне одному діалектах, кожна людина вважала, що вона належить до свого села, містечка, князівства, клану. Саме Муцухіто став тим символічним центром, навколо якого і відбувалося «склеювання» японців в єдине ціле. А тому долю Мейдзі і долю японського народу не можна розглядати окремо. Маючи статус «живого бога», Мейдзі все одно залишався одним з мільйонів японців. Слово «японець» стає в словнику епохи надзвичайно вживаним. Все населення країни оголошувалося «японцями», всі японці були підданими імператора і за цим параметром всі японці були рівні [4, с. 357].

Для реального об'єднання країни, для того, щоб японці перестали вважати один одного чужинцями, використовувалося безліч засобів. Так, були засновані загальнонаціональні символи (герб, гімн) і загальнонаціональні свята, всі вони мали пряме відношення до імператорського дому, спиралися на синтоїстський міф. Ідея загальнонаціональних свят була запозичена з Заходу, але якщо в Європі багато свят мали християнське походження і тому їх роль значною мірою служила об'єднуючим фактором всіх християнських держав, то в Японії загальнонаціональні свята не мали зарубіжних аналогів (виняток становить лише Новий рік). Буддійські свята і річниці, які могли б виконати роль, аналогічну християнським, не були затребувані урядом Мейдзі. У зв'язку з цим в Японії актуалізувався міф національний, а не інтернаціональний, і вся система була побудована в розрахунку на виділення Японії та японців, які вирізняються неповторними характеристиками.

Найбільшою заслугою імператора Мейдзі було проведення системних реформ, які докорінно змінили Японію, основними серед них стали – конституційна, адміністративно-територіальна, судова, аграрна, фінансова, податкова, освітня, військова.

В період Мейдзі при владі перебували досить прагматичні люди, які не ставили перед країною та японцями нездійснених цілей. Відродивши економіку та зміцнивши воєнний потенціал, Японія перейшла до політики агресії, яка дозволила їй спрямувати на зовнішнього ворога вояковичий дух самураїв. Саме тому війни з Китаєм і Росією закінчилися для Японії успішно [3, с. 356].

На початку ХХ сторіччя Японія перетворилася на найсильнішу азійську державу.

Водночас патріотизм мав тенденцію до переростання в шовінізм. Японець демонстрував по відношенню до імператора таку високий ступінь лояльності, який позбавляв його можливості критичного ставлення до заходів влади. Саме за Мейдзі держава набула військової гіперфункції. Сам Мейдзі був головнокомандувачем. В результаті впровадження загальної

початкової освіти та загальної військової повинності, військові цінності були поширені на все суспільство. Перші заходи уряду Мейдзі свідчать про засудження самурайської моралі, але до кінця його правління слово «бусідо» знову знайшло ознаки респектабельності. Мейдзі помер у суспільстві, яке було набагато більш мілітаризованим, ніж на рік його народження. Імператор, від імені якого здійснювалися всі найважливіші проекти, мав статус божества, він знаходився поза дією етичних норм, а, значить, і поза зоновою критики [6, с. 87].

Багато японців пишаються подіями періоду Мейдзі, які одночасно з індустриалізацією дозволили Японії стати потужною державою в регіоні Тихого океану і основним гравцем на світовій арені. З іншого боку, в цю епоху зародився динамічний японський мілітаризм і колоніальна експансія, яка призвела згодом до участі у Другій світовій війні. Так само, як в епоху Мейдзі, всі експансіоністські кроки японська воєнщина освячувала іменем імператора [5; 149].

Отже, за життя Мейдзі, всього за кілька десятиріч'я, Японія здійснила стрибок з феодалізму в сучасність. Імператора оточували дуже здібні люди, а його країна дійсно досягла багатьох з тих цілей, яких домагалася еліта. Програма дій Мейдзі була оприлюднена на самому початку його правління. Вона була зафіксована в «П'ятистатейній клятві». Мейдзі обіцяв богам приймати рішення на основі «громадських зібрань» – і в країні був створений парламент. Досвід модернізації Японії епохи Мейдзі, дозволяє нам виокремити такі уроки: одностайність японської громадської думки щодо об'єднання країни винятково навколо імператора, який став національним інтегратором; формування в якості національної мети, гасла «Багата держава – сильна армія»; досягнення компромісу із попередньою правлячою елітою, як найважливішої умови успіху реформ; зв'язок стратегії майбутніх реформ з інтелектуальним забезпеченням, тобто з опорою на престиж знань; одночасне та швидке проведення модернізації соціально-економічної та політичної систем; компетентність японських реформаторів та їхнього лідера Тенно Мейдзі.

Список використаних джерел

1. Бесєдіна Н.В. Японське просвітництво – важлива передумова реформ Мейдзі // Історична пам'ять. – 2014. – № 30-31. – С. 146-154.
2. Дацьшен В.Г. Новая история Японии. Красноярск: КГПУ им. В.П.Астаф'єва. 2007. – 200 с.
3. История Японии: в 2 т. / под ред. Жукова А.Е. – М.: Институт востоковедения РАН, 1998. – 580 с.

4. Мещеряков А. Н. Император Мэйдзи и его Япония. – 2-е изд. – М.: Наталис, 2009. – 736 с.
5. Мухаметгалиева С.Х. Хрестоматия по истории: Япония (вторая половина XIX - начало XX вв.). / С. Х. Мухаметгалиева. – Елабуга: ЕГПУ, 2007. – 149 с.
6. Мак-Клейн Дж.Л. Япония. От сегуната Токугавы – в XXI век. М.:Аст, 2006. – 433 с.
7. Мещеряков А. Н. Реформы периода Мэйдзи: человеческое измерение / А. Н. Мещеряков // Ежегодник Япония. – 2018. – Т. 47. – С. 350-366.
8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII — друга половина XIX ст.). – К. : Либідь, 2007. – 560 с.
9. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. – К. : «Аквілон-Прес», 1997. – 256 с.
10. Сапрыкин Д. А. Формирование системы местного самоуправления Японии в эпоху Мэйдзи (1868-1911) / Д. А. Сапрыкин // Восток. – 2011. – №2. – С. 25-31.
11. Толстих Т. В. Все світівня історія: історія Японії: (Новий та Новітній час): навчальний посібник / Т. В. Толстих; Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара (Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2011. – 132 с.

* * *

Євтух Світлана – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: **Гура Олексій Анатолійович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Сучасні нащадки отримали від етносу найціннішу історико-культурну спадщину, в якому архітектурно-художнє мистецтво, його традиції необхідно вивчати, зберігати, пролонгуючи спадкоємність в сучасній матеріальній культурі народу. Народне зодчество є одним із найбільш міцних коренів, що об'єднують людину з рідною землею, з її давньою пам'яттю.

Старі дерев'яні будівлі, які зберігають вікові традиції, їх конструкції і прикраси, мають нерозривний зв'язок з ландшафтом, наповнюють його живим відчуттям єднання людини з навколошнім світом. Вони є чудовим джерелом, в якому достовірні відомості про минуле постають наяву. Збережені історичні будівлі, дають можливість нашадкам вивчати історію предків та України в цілому [5].

Дерев'яна архітектура – один з найдавніших видів будівельної діяльності людини. Це надзвичайна своєрідна архітектурно-художня творчість, яка зумовлена особливим характером матеріалу та своєрідними будівельними прийомами, має свою специфіку.

Формування архітектурного та предметно-просторового середовища здавна залежало від багатьох чинників, перш за все етнографічних. Народні архітектурні та художні традиції є відображенням світогляду людей, носіями культурної спадщини певного етносу. Особливості менталітету, характеру різних етнічних груп, знаходять своє вираження в специфіці будівництва їх житла, в формоутворенні меблів, обробці і декоруванні інтер'єрів і архітектурних деталей.

Дерев'яному зодчеству України присвячено багато монографій, статей, де детально розглянуті архітектурні стилі, методи будівництва тощо. В даний час гостро стоїть питання про збереження, реставрацію та подальше використання пам'яток дерев'яного зодчества.

В дерев'яній архітектурі України багато спільніх рис з російським і білоруським архітектурним мистецтвом. Однак зодчество окремих районів України, незважаючи на загальні стильові риси, має свої особливості. Виділяють райони Полісся, Карпат, Правобережжя, Лівобережжя зі Слобожанщиною, що включає також і Харківську область (за винятком чотирьох південних районів), а також сусідні з нею південно-східні райони Сумської, північні Луганської та Донецької областей [4].

Архітектурні особливості дерев'яного зодчества кожного району визначалися наявністю матеріалу, економічним рівнем розвитку і культурними традиціями. Наприклад, Полісся – лісиста місцевість, дерево тут основний будівельний матеріал. Однак бідні економічні ресурси, віддаленість від основних торгових шляхів не сприяли загальному розвитку краю і відповідно зодчества. Гірські райони Карпат також багаті лісами і дерево там також є основним будівельним матеріалом. Природна ізольованість краю сприяла збереженню давньоруських традицій дерев'яного зодчества.

Правобережний лісостеп України – Галичина (Львівська, Івано-Франківська та частина Тернопільської області), Поділля (басейн межиріччя Південного Бугу і лівих приток Дністра, що охоплював території Вінниччини, Хмельниччини, Тернопільщини і невеликі частини

Черкащини, Кіровоградщини та Одещини) і частково Київщина мають менше лісових масивів. Тому дерево як матеріал не відігравав важливу роль в житловому і господарському будівництві, але мало перевагу в культових спорудах. Цей район через своє географічне положення постійно був в центрі великих історичних подій: набіги татар, експансія Польщі, Литви, Австро-Угорщини тощо. Ці фактори вплинули на архітектурний стиль регіону. Типовими для Правобережжя можна вважати будови середньої смуги від Львова через Вінницю до Києва. У церковній архітектурі ця смуга характеризується великим поширенням відкритої галереї на стовпах і зрубів з чистого тесаного бруса [2, с.10-15].

Найдавніші дерев'яні споруди, що збереглися до наших днів, відносяться до XV-XVI ст. Архітектурною особливістю церков цього періоду є одноповерховість. У XVII ст. раніше побудовані храми в Карпатах активно перебудовувалися, при цьому майстри намагалися надати їм більш естетичний і представницький вигляд[4].

Найбільшої виразності національних рис дерев'яна храмова архітектура досягла в XVIII – першій половині XIX ст. В цей час склалися гуцульська, бойківська, лемківська і буковинська архітектурні народні школи.

Зауважимо, що український храм простий, позбавлений прикрас і вигадливих подробиць, але в цілому він відрізняється струнким і витонченим видом, у всіх лініях і формах наявний напрямок в висоту.

Умовно дерев'яне зодчество в Карпатах представлено чотирма основними стилями: «бойківським», «лемківським», «гуцульським» і Мараморошською групою храмів в стилістиці «дерев'яної готики»[Зс.20-25].

До характерних рис карпатських храмів відносимо:

- а) тричастинність: «бабинець» (притвор, «жіноча половина»), нефа (центральна частина храму) і вівтарь, розташованого по осі схід-захід;
- б) хрестоподібність (гуцульські церкви) - п'ять зрубів, один з яких розташовується по центру, а інші чотири - з кожного боку.

Тричастинні лемківські, бойківські і Мараморошські церкви можуть мати:

- а) один зруб, що вміщає в себе всі три частини храму, тобто бабинець, неф і вівтар;
 - б) два зруби, де бабинець і неф об'єднані;
 - в) три зруби, де кожна частина храму має окреме приміщення.
- Карпатські храми майже позбавлені будь-якого значного декору екстер'єру, в той же час майстер намагався вкласти в своє творіння всю душу, не залишаючи, як правило, ні свого імені, ні дати побудови. Як відзначають дослідники, «жоден з храмів Підкарпатської Русі не можна

повністю зарахувати до жодного з відомих історико-архітектурних стилів», оскільки різні фактори (географічний, економічний та інші) впливали на хід будівництва та відбивалися на створюваному архітектурному вигляді храму.

Варто додати, що український храм простий, позбавлений прикрас і вигадливих подробиць, але в цілому він відрізняється струнким і витонченим видом, у всіх лініях і формах наявний напрямок в висоту.

Бойківські храми - це тризрубні споруди, в яких центральний зруб нефі більше і вище бічних, а конфігурації і форми веж-верхів варіюються від простої зрізаної піраміди до високої багатоступінчастої (заломної) вежі [3,с.26].

Однією з головних особливостей церков такого типу, як зазначає М.Красовський, «є поступове їх виростання в висоту, що досягається оригінальним способом, що полягає в тому, щонамети, що покривають вежі, наче розшаровуються на декілька частин, що складаються з низьких четвериків і покритих частинами розрізаного шатра», або інакше кажучи, храм має шатрово-ступінчасті перекриття, створені за допомогою чергування зрізаних пірамід невисокими квадратними зрубами, які поступово зменшуються з просуванням вгору.

Ще однією особливістю бойківського храму є прямоугутна, а не квадратна форма зрубів. Це надає всій конструкції мальовничості, а також, незважаючи на несиметричність завершень (західний намет може бути вище східного), вежі-намети завжди утримують рівновагу в будівництві.

Архітектурне диво - лемківська церква - виникла внаслідок поєднання в Підкарпатській дерев'яній архітектурі шатрових форм бойківського стилю і високої барокої вежі над західним зрубом. Від рівномірного розподілу обсягів, властивого бойківським церквам, тепер не залишилося і сліду, але натомість виникає єдиний динамічний рух, зліт форм по лінії схід-захід, «від невеликої вежінад вівтарем через багатозаломну центральну вежу до високої декоративної дзвіниці».

Несподіваним, але від цього ще більш дивним, на тлі раніше описаних стилів підкарпатського дерев'яного зодчества постають перед нами гуцульські храми. На території Підкарпаття їх всього два.Перший з них - храм Вознесіння Господнього в селі Ясіня Рахівського району, побудований в кінці XVIII століття і радикально реконструйований в 1824 році.

Другий храм знаходиться в селі Лазещина, в декількох кілометрах від Ясіні, біля підніжжя гори Говерли, найвищої вершини українських Карпат. Храм присвячений св. апостолам Петру та Павлу і був побудований в 1780 році.

В основі плану обох церков лежить рівнокінцевий хрест, складений зі звичного для Підкарпаття поздовжнього ряду приміщень по осі схід-захід, з прирубленими з півдня і півночі бічними притворами.

На рубежі XVIII-XIX століть культові споруди Підкарпатської Русі піддавалися значній перебудові. З'являються нові теслярські школи, одна з яких, в Марамороші - регіоні з численним русинським населенням. Будуються храми в стилітак званої «дерев'яної готики», або, інакше кажучи, «мармароського типу».

У XVII-XVIII ст. на землях Полтавщини, Слобожанщини та частково Чернігівщини в результаті взаємодії кам'яного і дерев'яного зодчества, на основі древніх прийомів будівництва і при близькому впливі російської архітектури зародилася нова школа дерев'яного зодчества України. Вона характеризувалася великим розміром будівлі, високим основним зрубом, новою формою багатоярусних церковних куполів, які виникли під впливом бароко. Сформувався стиль, який увійшов в історію під назвою «українське, або козацьке бароко».

Безсумнівно, збереження культурної спадщини, пов'язане з його ретельним і всебічним дослідженням. Перші роботи з вивчення дерев'яного зодчества України відносяться до XIX в. але інтенсивно описувати, заміряти, обстежувати спадщину стали на початку ХХ ст.

До дерев'яної архітектури Лівобережної України відносять Наддніпрянську та Сіверську школи. Сформована в області Гетьманщини та Запоріжжя, така культура відрізнялася своїми масштабами, величними розмірами і плануванням[1,с.50-54].

Сіверську школу вважають наймолодшою школою дерев'яної архітектури. Розквіт сіверської школи припадає на період, коли на землях Сіверщини розташувались столиці козацької України.

До визначних пам'яток архітектури Лівобережжя слід віднести Свято-Троїцький собор у Новомосковську або, як його ще називають «Троїцький козачий собор».

Не менш важливою пам'яткою дерев'яної архітектури є церква Параскеви П'ятниці. За даними істориків, її будівництво почалося в 1742 році. За своєю архітектурою, церква має типовий класичний стиль для Наддніпрянщини. Храм тридільний, з гранчастими зрубами та двозаломними верхами вівтаря та бабинця. Верхи є пропорційними із шатровими заломами.

Таким чином, українська дерев'яна архітектура має тисячолітні традиції. Упродовж багатьох віків у процесі невпинного розвитку і вдосконалення відбиралися найдоцільніші прийоми і форми. Саме вони лягли в основу рис народної архітектури. І саме в цій архітектурі з найбільшою силою виявився будівничий геній народу.

Список використаних джерел

1. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація (наукр. яз.). Київ: А.С.С., 2005. 586 с.
2. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. Київ: Наш час, 2007. 272 с.
3. Геврик Т. Древ'яні храми України: шедеври архітектури (на укр. яз.). Н.У.: Український музей, 1987. 112 с.
4. Слипченко Н., Могитич И. Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні // Вісник Укрзахідпроектреставрація. 2005. Ч. 15.
5. Древ'яні храми України [Электронный ресурс] / Олена Крушинська. Електрон. дан. Київ, 2007–2010. Режим доступа: <http://www.derev.org.ua>, свободний. Загл. с экрана. Яз. укр., англ.

* * *

Карпов Вячеслав – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г. Короленка; наукова керівниця: Бессєдіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г. Короленка, м. Полтава

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В ІНДІЇ У ПЕРІОД
БРИТАНСЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО РЕЖИМУ**

Період британського колоніального режиму в Індії має негативні і позитивні моменти для індійського суспільства. У пропонованій статті ми розглянемо реформи 1919 та 1935 рр., її позитивні риси та розвиток конституціоналізму, який заклав фундамент політичного управління для сучасної Індії.

В період піднесення антиколоніальної боротьби наприкінці Першої світової війни змусило Індійський національний конгрес (ІНК) шукати опору у масовому русі. Ставилися умови необхідності перетворення Конгресу на масову партію, кардинально змінити його стратегічний і тактичний курс, розпочавши боротьбу за національне визволення. Уже в квітні 1918 р. лідери Конгресу виступили з маніфестом, в якому висуvalася вимога надання Індії незалежності. Його було надіслано колоніальній адміністрації в Індії, а також англійському парламенту. Маніфест підписали такі відомі діячі визвольного руху як Б.Г. Тілак, А. Безант, Ч.Р.Дас, Валлабхбхай Патель та інші [3, с. 39-40].

М.К. Ганді повністю взяв керівництво визвольним рухом у свої руки, а також спланував підготовку й проведення в країні загального страйку.

Днем проведення страйку стало 30 березня 1919 р. Виступивши з відозвою до народу, Ганді закликав його брати активну участь у мирних демонстраціях протесту проти закона Роулетта, суворо дотримуючись ненасильства, і присвятити цей день посту та молитвам [3, с. 42].

Закон Роулетта – закон виданий колоніальною владою Індії 30 березня 1919 року. Названий в честь англійського юриста (Rowlatt), який розробив та запропонував закон. В умовах піднесення антиімперіалістичної боротьби цей закон давав право поліції обшукувати, заарештовувати, ув'язнювати без пред'явлення звинувачення і слідства будь-якого жителя Індії, запідозреного в нелояльності до колонізаторів. Розгляд справ відбувався за зачиненими дверима, без участі захисту, на англійській мові. Закон викликав бурхливі протести у всій Індії і сприяв посиленню антиімперіалістичної боротьби [2, с. 226].

Колонізатори придушували виступи збрєсю. Варварську жорстокість вони продемонстрували в провінції Панджаб, де визвольний рух набув найбільшого розмаху. У центральному місті Панджабу Амрітсарі на майдані Джаліанвала Баг війська генерала Дайера 13 квітня 1919 р. вчинили криваву розправу над 20 тис. беззбройних людей, що зібралися на мітинг протесту. При цьому загинуло близько тисячі чоловік і вдвічі більше було поранених. Однак розстріл в Амрітсарі та інші жорстокі акти владей призвели лише до посилення визвольного руху. Після цього населення почало збройну боротьбу проти колонізаторів, попри заклики М.К. Ганді до ненасильства [3, с. 43].

Після вище вказаних подій керівництво партії почало терміново розроблювати заходи для посилення впливу конгресистів на населення та утримання народних виступів під своїм контролем. З цією метою М.К.Ганді проголосив т. зв. програму неспівробітництва. Вона передбачала бойкот усього англійського: законодавчих органів, урядових установ і навчальних закладів, судових установ, британських товарів, відмову від різних титулів і звань, наданих англійцями, а також розвиток ручного прядіння й ткацтва у широкому масштабі для боротьби з засиллям дешевих фабричних текстильних виробів із Англії [3, с. 43].

В історії Індії, під зверхністю британії, цей процес був перманентний та питання незалежності було актуальним аж включно до 1947 року.

Після низки виступів, страйків, бойкотів, не сплачення податків та вимог ІНК колоніальна влада пішла на поступки. Доповідь Монтегю-Челмсфорда, міністра по справам та віце-короля Індії в 1916-1921 рр., яка підсумувала численні переговори, слухання петицій і звертань. На трьохстах сторінках цього документу відображалося поточне положення справ та більше того у ній були запропоноване реформування політичної

системи Індії. Таким чином, 23 грудня 1919 р. положення доповіді лягли в основу до Акту про управління Індією [4, с. 23].

Акт про управління Індією був призначений для «встановлення духу справжнього політичного співробітництва між урядом і народами Індії», «наділення законодавчих органів певною самостійністю», «заохочення індійців до політичного утворення через їх залучення до роботи в інститутах державного апарату» [4, с. 24].

Відповідно до Акту 1919 р законодавча влада Індії була представлена генерал-губернатором і двома палатами - державною радою і законодавчим зборам [4, с. 24].

Самі англійці в зв'язку з цим відзначали, що Акт був покликаний, щоб підвищити політичну грамотність індійської еліти [4, с. 24].

Ця реформа дозволила розширити індійське представництво в раді при віце-королі. Таким чином, Акт дав певні політичні привілеї індійцям та заклав підвалини політичного апарату сучасної Індії. Але ж визвольна боротьба на цьому не закінчилася. З початком 1920-х рр. прийшла нова хвиля визвольних рухів.

Сильна активізація визвольного руху наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. вже мала за мету отримати від колоніальної влади повної незалежності Індії. Але ж влада відмовила їм в такому прагненні. Це посилило визвольний рух. З часом відбулися деякі зрушения та поступки в сторону активістів.

Акт (Закон) 1935 р., що став конституцією, складався із "Вступу" і двох частин – "Всєіндійської федерації" (або "Федеральної схеми") та "Провінційної автономії". У "Вступі" створювалися принципи взаємовідносин метрополії з її головною колонією, підкреслювалося, що Індія залишається підданою англійському королю. У відповідності з "Федеральною схемою" замість тепер Британської Індії та численних князівств утворювалася нова державна одиниця, що складалася з колишніх провінцій, об'єднаних у федерацію, і називалася Індійською федерацією. Про надання Індії самоврядування, про що мріяло декілька поколінь індійських націоналістів, не йшлося, тому що федерація створювалася "під управлінням англійської корони". Законодавчу владу в ній очолював англійський генерал-губернатор. Фактично він на свій розсуд вирішував усі питання: міг припинити дію конституції, розпустити й скликати законодавчі збори, призначати раду міністрів, видавати закони, надзвичайні укази тощо. Відповідальність він ніс перед британським парламентом і тільки частково перед центральною індійською легіслатурою (законодавчі збори). При такому всесильному генерал-губернаторові Центральні законодавчі збори нічого не вирішували, залишаючись законодорадчим органом [1, с. 84-85].

Друга частина конституції 1935 р. організовувала владу в провінціях. Фактично губернатори мали доволі важливі повноваження брати владу до своїх рук повністю або частково, коли вважали за необхідне. У цілому Закон 1935 р., незважаючи на окремі поступки щодо подальшого залучення індійців до влади, зберіг у недоторканості колоніальний статус країни. Тому серед населення він викликав розчарування населення і був різко критикований конгресистами, які дали йому назву «рабська конституція» (вперше так висловився М.К. Ганді) [1, с. 85].

І найголовнішим було те що, що закон 1935 р. не дав навіть змоги для обговорення статусу домініону для Індії. Індійці не отримали контролю над колоніальною адміністрацією і не мали змоги змінити нову конституцію. Політика в країні як і раніше зосереджувалася в Лондоні [5, с. 204].

Нова спроба отримати хоча би статус домініону зазнала поразки, не говорячи вже про здобуття незалежності. Але визвольний рух на цьому не закінчився. Небаченого піднесення він набув після Другої світової війни в 1946 р.

Від початку коли Індія стала Британською колонією, широкі маси патріотично налаштованих індійців прагнуло до здобуття незалежності, але в деякий час розглядалися питання федерації та домініону. До 1919 р. Індія не мала в своєму розпорядженні повноцінну законодавчу владу, тому що представницькі інститути не являлися виборчими і були тісно пов'язані із радою генерал-губернатора.

Лише в перший третині ХХ ст., індійське радикально налаштоване населення домоглося від колоніальної влади деяких поступків. Першим кроком до поступового здобуття незалежності, хоча і не дуже значним в глобальному розумінні, але знаковим моментом, є Акт про управління Індією 1919 р. Якщо його аналізувати, то індійське представництво при колоніальній владі не отримало належної влади але отримало деяку самостійність та підтримку від влади на політичну освіту через їх залучення до роботи в інститутах державного апарату.

Щодо Акту про державний лад в Індії 1935 р., що став конституцією, за якою Британська Індія та численні князівства перетворювалися в Індійську федерацію, складалося, для індійського населення, все однозначно, що знову великих привілеїв їм не чекати. У її «Вступі» встановлювалася система відносин метрополії та колонії – вона залишалася підлеглою Британії. Стосовно надання Індії самоврядування, про яке мріяло покоління індійців, не йшлося, тому що нова державна одиниця створювалася лише за участі англійської корони. Незмінним залишався і колоніальний статус країни, що викликав обурення серед маси населення та висловленням М.К. Ганді, що це «рабська конституція».

За період XIX – початку ХХ ст. історії Індії, влада так гостро не обговорювала та щось застосовувала задля покращення політичної ситуації аж до 1919 р. Таким чином можна спостерігати зрушення та поступовий розвиток конституціоналізму за першим актом.

Другий акт, який був конституцією також не розв’язував руки індійському населенню. Незважаючи на окремі поступки щодо залучення індійців, закон зберігав у недоторканності колоніальний статус країни.

Активізація визвольного руху поступово примушувала британські правила кола йти на поступки. Результатом кожного нового закону про управління Індією, ставало впевненим, хоча повільним, кроком до здобуття політичної незалежності.

Таким чином, багатостраждане індійське суспільство, за період британського панування, активно пробивало собі шлях до незалежності. Після Другої світової війни визвольна боротьба набула свого апогею. Британське управління змушене було передати владу в руки конгресистам, які в свою чергу у липні 1946 р. створили тимчасовий уряд. Зрештою 15 серпня 1947 р. на політичній карті світу з’являється нова незалежна держава. Акти 1919 та 1935 рр. заклали підвалини сучасного політичного апарату управління та деяким чином увійшли в конституцію 1950 р.

Список використаних джерел

1. Збірник наукових праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди О.О.Чувпило конституційний розвиток Індії у колоніальний період. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/](http://nbuv.gov.ua;);
2. Советская историческая энциклопедия. В 16 томах. — М.: Советская энциклопедия. 1973—1982. Том 12. РЕПАРАЦИИ - СЛАВЯНЕ. 1969. – 974 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0014559;
3. Чувпило О. О. Вибрані індологічні твори// Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20-30-ті роки ХХ ст.) – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 748 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.cftyvo.org.ua/Chuvpylo_Oleksandr/Vybrani_indolohichni_tvogy.pdf;
4. Шкитин Д.И. Проблемы всеобщей истории и международных отношений// Акто об управлении Индией 1919 года и образование легислатур как начало «передачи власти» в Российской Индии. - Вестник Томского государственного университета. История. 2019. №57. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- [https://cyberleninka.ru/article/n/akt-ob-upravlenii-indiey-1919-goda-i-obrazovanie-legislatur-kak-nachalo-peredachi-vlasti-v-britanskoy-indii/viewer;](https://cyberleninka.ru/article/n/akt-ob-upravlenii-indiey-1919-goda-i-obrazovanie-legislatur-kak-nachalo-peredachi-vlasti-v-britanskoy-indii/viewer)
5. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010. – 920 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://book.ivran.ru/f/istoriya-indii-20-.pdf>.

* * *

Кисіль Ростислав – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Лахно Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

УНЕСОК ВІЙСЬКОВИХ ІНЖЕНЕРІВ Т. КОСТЮШКА ТА Ж. ЛАФАСТА У ПЕРЕМОГУ У ВІЙНІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США 1775-1783 РР.

Війна за незалежність США стала кульмінацією політичної американської революції, коли багато колоністів не визнали легітимність парламенту Сполученого Королівства, що продовжував керувати ними без жодного представництва американців. У 1775 році розпочалася «гаряча» фаза конфлікту, коли американські повстанці зіткнулися з британськими збройними формуваннями. На той час у повстанській армії було обмаль бойових офіцерів, не вистачало військових кадрів. У 1776 році на допомогу повстанцям приходять освічені військові офіцери, зокрема талановиті військові інженери, котрі зуміли підняти на високий рівень дії американської армії. Саме завдяки іноземним військовим діячам вдалося перемогти потужну британську армію.

Для дослідження та розкриття цієї теми було використано праці вітчизняних та зарубіжних істориків, відомих біографів згаданих військових діячів.

Процес залучення до армії іноземних військовиків висвітлено у працях таких дослідників як Г. Аптекер та П. Кірсенко. Висвітленням діяльності військових інженерів займалися авторитетні біографи Лафаста та Костюшка: В. Богучарський, Т. Корzon, Я. Копчевський, Л. Островер.

У вітчизняній літературі мало уваги приділено ролі військової інженерії у перемозі американського війська, саме цей аспект проблеми потребує дослідження.

Метою є визначення ролі й місця європейських військових інженерів в історії визвольного руху США 1775 – 1783 рр. Поставлена мета ставить такі завдання даного дослідження: детально простежити дії інженерів, зокрема фортифікаційне будівництво; ставлення керівництва армії США до прибулих військових інженерів та командуючих.

На початковому етапі війни континентальна армія разом з повстанцями зуміли достойно провести Бостонську військову кампанію, взявши під контроль такі міста як: Бостон, Лексінгтон та Конкорд. Найголовнішим досягненням американських військових було захоплення форту Тікондерога.

Для закріплення на позиціях необхідно було проводити крапітку інженерну роботу. Саме для цього до армії було прийнято польського військового інженера Тадеуша Костюшка.

Островер Л.І. повідомляє, що всередині серпня 1776 року Тадеуш Костюшко прибуває до Америки [7, с. 90].

З перших днів перебування в Сполучених Штатах Америки, Т.Костюшко почав активно займатися своїм вступом до лав американської армії. Так, за даними Островера, 18 жовтня 1776 року Військова комісія присвоїла йому звання полковника та вручила наказ про зачислення Костюшка до армії на посаду інженера із заробітною платою у 60 доларів [7, с. 90].

Одразу після призначення Костюшка на посаду військового інженера, почалися випробування його інженерних умінь. Так його першим завданням було проектування укріплення на річці Делавер для захисту Філадельфії у випадку нападу англійського флоту, який міг увійти в басейн річки та звідти завдати нищівного удара [5, с. 36].

В умовах війни, Костюшку довелося дуже швидко приймати важливі рішення та якомога швидше подати проект головному інженеру Північної армії – генералу Путнему. Таким чином, проект Костюшка було прийнято без жодних зауважень. Так, Островер наводить цитату генерала Путнема, який доповідав Конгресу про роботу полковників Костюшка та де Ліля: «Робота названих полковників повинна переконати американських інженерів, що незначними засобами можна досягти великих результатів» [7, с. 91]. Таким чином, проект Костюшка було визнано новаторським та сміливим, адже він рекомендував за три мілі нижче міста перекрити річку палицями, а між ними залишити вільний простір для пересування американських кораблів. Отже, польський полковник з перших днів перебування в американській армії зумів завоювати авторитет розумного та надійного офіцера.

Таким чином, Т. Костюшко показав свої глибокі знання в області військової інженерії. Він чудово орієнтувався у сучасних досягненнях

фортифікаційного мистецтва. Талант Костюшка високо оцінив командир Північної армії генерал Гейтс, який хотів бачити талановитого інженера біля себе. Таким чином, навесні 1777 року Костюшко опинився у місті Тікондерога, у якому займався укріпленням міста. Цей форп мав надзважливе стратегічне значення для американської армії. Закріплення на цих позиціях дозволило б без жодних перешкод коректувати артилерійський вогонь.

Так талановитий польський інженер запропонував використати пагорб під назвою Цукрова Голова для розміщення на ньому артилерії, яка б вела інтенсивний вогонь і могла ефективно захищати укріплення [5, с.37].

Для здійснення плану необхідно було створити дорогу на пагорб Цукрова Голова. План Костюшка було прийнято, але виконання доручили підполковнику Радієру, помічнику Костюшка. Сам Т. Костюшко в цей час займався перекриттям річки, він працював за креслярською дошкою [8, с.41].

Помічник Т. Костюшка підполковник Радієр не притримувався плану полковника і повністю провалив завдання, зробивши занадто кругу серпантинну дорогу. Таким чином Костюшко зіткнувся із неприємностями, адже його доручення не було виконано, після чого полковник залишився без діла [7, с. 105].

Таким чином, невиконання плану Костюшка понесло за собою тяжкі наслідки, адже на піdstупах до Тікондероги британська армія сама скористалася Цукровою Головою для розміщення артилерії, чим і зумовила відступ американської армії [8, с. 42].

У червні 1777 року англійська армія пішла у наступ: з півночі просувався генерал Бергойн, з півдня – генерал Клейтон. Американська армія була змушенна відступати ще далі. Л.І. Островер наводить факт, що генерал Шайлер Викликав Костюшка до себе і наказав: «Робіть що хочете, сер, якби лише загальмувати просування англійців» [7, с. 108]. Таким чином, Костюшко вів армію через лісисту місцевість, по дорозі завалювавши деревами, робивши різні пастки, тобто все для того, щоб дати змогу генералу Шайлеру відвести свої війська до острова Ван Шик.

Костюшко за наказом генерала шукав найзручніше місце для проведення вирішального бою. Т. Костюшко довго вів за собою армію, не шкодуючи солдат, які були вже втомлені. Так вибір Костюшка пав на висоту неподалік від села Саратога. Полковник наказав укріпити оборону Саратоги п'ятикілометровою лінією окопів [5, с. 38].

Англійські війська розпочали наступ. Генерал Бергойн кидав у бій роту за ротою, йшов на пряму зустріч з американським військом, але кожного разу натикався на добре замасковані перешкоди. Таким чином, 10 днів безперервних боїв не дали жодного результату для британської армії.

Восени почалися дощі, які ще більше ускладнювали завдання для британських генералів, їхні важкі фургони з продовольством та бойовим комплектом застригали по дорозі. У війську генерала Бергойна почалася дизентерія, почався голод. А війська генерала Клейтона ще й досі не могли дійти на допомогу. Генерал Бергойн наказав відступати. В свою чергу, генерал Гейтс наказав остаточно розбити британські війська серіями з коротких атак. Таким чином генерал Бергойн і капітулював [1, с. 154].

У Саратогській кампанії Тадеуш Костюшко проявив себе дуже розумним та талановитим полководцем, інженером та справжнім сміливцем. Головнокомандуючий американської армії Джордж Вашингтон відмітив вагомий внесок перед Конгресом, назвавши його «людиною науки та найвищої честі» [8, с. 44].

Також варто приділити увагу іншому європейському військовому інженеру Жозефу Лафаєту. Він запропонував Франклінові, що служитиме без оплати в армії Континентального Конгресу, взяв відпустку і навесні 1777 року на власному кораблі «Перемога» вирушив до Америки, став ад'ютантом Джорджа Вашингтона і було надано звання генерала-майора [4, с. 147].

У перший бій Лафаєт вступив у битві при Брэндівайні, яка відбулася 11 вересня 1777 року. Однак американці не здобули бажаної перемоги, а Лафаєт отримав важке поранення. У бою при Брэндівайні армія США почала програвати і солдати в паніці тікали. Жозеф намагався зупинити їх безладно бігаючи полем бою, доки не був поранений в ногу і не знепритомнів. Солдати винесли його з поля бою.

Після видужання отримав під своє командування загін з 350 осіб. 1 грудня 1777 року Конгрес призначив його командиром дивізії, яку він сам мав обрати. Він обрав дивізію зі штату Віргінія (1200 осіб) і не дочекавшись зброї та екіпування від штабу, він спорядив особовий склад за власний рахунок. У грудні 1777 року Лафаєт брав участь в успішній операції проти британців у районі річки Скуйліл [3, с. 88].

У 1778 році полковник Тадеуш Костюшко зустрічається з французьким офіцером генерал-майором Жозефом Лафаєтом, який за рішенням Конгресу був призначений командиром Північної армії, яка була зосереджена в районі міста Олбан [3, с. 88].

Островер Л.І. наголошує, що після цих подій Дж. Вашингтон розпорядився направити у Вест Пойнт полковника Костюшка в якості головного інженера для будівництва укріплення. Островер повідомляє, що наказ було віддано у березні 1778 року [7, с. 112], але Тадеуш Корzon наводить точну дату наказу, яка де facto відрізняється від версії Островера – це 22 квітня 1778 року [8, с. 47]. Цю версію можна вважати правдоподібною

і більш точною, бо спочатку роботами керував уже відомий підполковник Радієр, тому на призначення Костюшка потрібен був час.

Таким чином, Т. Костюшко став головним будівельником укріплення Вест Пойнт. Два з половиною роки Костюшко віддав роботі над проектом та контролем за виконанням фортифікаційних робіт у Вест Пойнти. Укріплення було побудоване на висоті 60 метрів над річкою Гудзон. У фортеці знаходився гарнізон із 2500 солдат. У цій роботі Костюшко знову продемонстрував свої блискучі вміння використовувати рельєф місцевості. Під час інспекцій Вашингтона, Костюшко мав змогу особисто поспілкуватися з ним [5, с. 40].

У 1780 році розпочався наступний етап американської епопеї Т. Костюшка – він прибув у штаб Південної армії. Південна армія була погано озброєною, тому Вашингтон доручав її командувачу генералу Гріну дрібні операції в тилу ворога [7, с. 114]. Костюшко приймав участь у партизанських боях Південної армії. Саме тут його очікували нові випробування. Будучи головним інженером невеликого, але маневреного з'єднання у кілька тисяч чоловік, він організовує численні переправи через річки для заплутування британських військових. Так Костюшко декілька разів переправляв своїх військових через річку Ден, організовуючи за короткий час систему окопів. Таким чином, генерал Грін мав змогу атакувати британців. Тадеуш Костюшко укріпив містечко Галіфакс і зробив його опорним пунктом для розгортання операції.

Перед Костюшком стояло завдання – організувати облогу містечка Найті Сікс, оточити мережею підземних ходів фортецю. Це завдання було дуже серйозним, тому Костюшко з усією відповідальністю віднісся до його виконання. Працювати довелося у важких умовах – під постійним артилерійським та мушкетним вогнем, але Тадеушу Костюшку вдалося виконати завдання. 19 жовтня 1781 року лорд Корнваліс капітулював. Далі Костюшко вдало проявив себе і при взятті 14 грудня 1782 року міста Чарльстон [7, с. 118]. Костюшко став справжнім героєм, проявивши свої найкращі якості заради мети – свободи американського народу.

13 березня 1780 року Жозеф де Лафает, після відпустки через хворобу знову поїхав до США. Конгрес доручив йому скласти список офіцерів-іноземців, які на його думку гідні Ордену Цинцинната, що символізував доблесть, скромність і вірність громадянському обов’язку. У цей список він звичайно ж вніс і військового інженера полковника Андрея Тадеуша Бонавентуру Костюшка [4, с. 148].

У 1783 році, по закінченню війни, Конгрес нагородив Т. Костюшка чином бригадного генерала та призначити заробітну платню у розмірі 12280 доларів, але йому довелося отримувати лише відсотки з неї, тобто всього 736 доларів на рік. Одним із перших орден із зображенням

одноокого орла з написом: «Omnia reliquit servave Rempublicam» отримав Тадеуш Костюшко.

Підсумовуючи дане дослідження, можна констатувати важливість дій європейських військових інженерів та іноземних військовокомандувачів у ході війни за незалежність США 1775 – 1783 рр, зокрема Анджея Тадеуша Бонавентури Костюшка та Марі Жозефа де Лафаста.

Полковник Тадеуш Костюшко став героєм для американців, він зумів за короткий проміжок часу завоювати авторитет у генералів завдяки своїй сумлінній та високопрофесійній роботі. Підтвердженням цьому слугує той факт, що він одним із перших отримав Орден Цинциннаті.

Марі Жозеф де Лафаст, який безплатно служив в американській армії заради однієї мети – незалежності США, заслуговував на найвищі нагороди від керівництва держави. Він вдало керував діями Північної армії, разом з Костюшком займалися укріпленням Вест Пойнту. Рядові військові з величлю повагою ставилися до цих військових діячів, котрі працювали благо чужої їм держави, і дивувалися їхній відданості військовій справі.

Тему можна вивчати більш глибоко, знаходячи у документах з війни інших військових інженерів як у Північній, так і в Південній арміях. Використовуючи джерела, що знаходяться нині у військових музеях, зокрема у Вест Пойнті, можна більш детально вивчати мету та призначення різних фортифікаційних укріплень, їхнє стратегічне значення, адже ця тема є малодослідженою і потребує уваги науковців.

Список використаних джерел

1. Аптекер Г. История американского народа. Т. 2. Американская революция 1763 – 1783. М.: Издательство иностранной литературы. 1962. С. 151 – 154.
2. Бельсон Я.М., Ливанцев К.Е. История государства и права США. Учеб. пособие. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. 1982. 167 с.
3. Богучарский В.Я. Маркиз Лафайет (Деятель трех революций): Исторический очерк. С портретом Маркиза Лафайета. М.: Книжное дело. 1899. С. 88 – 89.
4. Кирсенко М.В. Європейці у війні за незалежність Сполучених Штатів Америки. Американська історія і політика. 2017. №3. С. 144 – 152.
5. Копчевский Я.С. Тадеуш Костюшко. В.: Интерпресс. 1972. С. 36 – 40.
6. Мустафін О.Р. Справжня історія Пізнього нового часу. Х.: Фоліо. 2017. С. 44-47.
7. Острover Л.И. Тадеуш Костюшко. М.: Молодая гвардия. 1961. С. 90 – 118.
8. Korzon Tadeusz. Kim I czem byl Kosciuszko. Warsawa-Krakow. 1907. 191 с.

Михалевич Анатолій – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: Беседіна Наталія Василівна – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ДЖУЛІО МАЗАРІНІ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Життя і доля Джуліо Мазаріні і донині є найбільш надзвичайними і таємничими в європейській історії XVII століття. Італієць за походженням, солдат, дипломат, таємний агент двох правителів, він, отримавши кардинальську мантію, протягом вісімнадцяти років визначав долю Франції та Європи і підготував до державної діяльності Луї XIV, під час правління якого Франція стала наймогутнішою державою Європи. По суті, історія «сходження» Мазаріні – це історія тих європейських держав, в яких він жив і яким служив, в першу чергу Франції. Як людина дії, він не витрачав, подібно до свого великого попередника на посту першого міністра Франції кардинала Рішельє, часу на те, щоб висловити свої думки про суспільство і правління на папері, описати історію свого вивищення до вершин влади. Нащадкам залишилася лише його численна ділова кореспонденція.

Крім того, Мазаріні як ніхто інший відчув на собі неприязнє ставлення з боку французів, якими йому довелося керувати, а його репутація, в тому числі і як дипломата, постійно залежала від порівняння з кардиналом Рішельє. Це створило йому своєрідне кліше в історії [1].

Тому настільки важливим є дослідити та виокремити роль і значення дипломатії саме Мазаріні в історії Франції.

Варто відзначити, що лише останнім часом особа кардинала в історіографії почала набувати більш респектабельного вигляду, хоча досліджені про нього і на сьогоднішній день менше, ніж про Рішельє.

Дипломатія була улюбленим заняттям Мазаріні. Він досконало володів мистецтвом переговорів. Кардиналуважав за краще уникати публічності, був небагатослівний. Всі ці особисті якості дозволяли йому послідовно проводити в житті програму Рішельє [2].

У 40-х роках XVII сторіччя, всю свою увагу і талант Мазаріні переніс на зовнішню політику, де досяг найкращих за тих умов результатів.

Звичайно, активізація опозиції на всіх рівнях заважало йому проводити активно дипломатичну діяльність. І подібно до багатьох інших політиків, наприклад, Олівера Кромвеля в Англії, авторитет кардинала за кордоном був незрівнянно вищий, ніж у Франції. У літературі існує думка,

що Рішельє був насамперед відмінним воєначальником, а Мазаріні – дипломатом. Однак, не варто протиставляти кардиналів один одному. Обидва підставляли себе під мушкетні кулі і гарматні ядра. І якщо 18-річна влада Рішельє ознаменувалася 12-ма роками війни, то з 19-річного правління Мазаріні на воєнні роки припадає не менше 16 років. Це при тому, що за характером Джуліо Мазаріні був мирною людиною упродовж своєї дипломатичної діяльності був «посланцем миру» [3].

Одним із найголовніших завдань першого міністра Франції стало укладення миру з Габсбургами на вигідних для Франції умовах. Незважаючи на отримані Мазаріні на четвертому етапі Тридцятилітньої війни (1635 - 1648 років) перемоги над ворогом, до укладення миру міністра спонукали, в першу чергу, внутрішньополітичні обставини, пов'язані з назріваючою Фрондою.

Він вже давно помітив ознаки перші ознаки європейської кризи, які починали проявлятися і у Франції, і робив все можливе, щоб залиучити у свій табір найбільшу кількість союзників.

Мирні переговори неможливо було почати через опір іспанської сторони. Однак, після битви при Рокруа 19 травня «золотий вік» Іспанії фактично закінчився. Франція могла вже пред'являти серйозні претензії на панування в Європі [4].

Після цього ніщо вже не перешкоджало відкриттю мирних переговорів у вестфальських містах Мюнстері і Оsnabрюці восени 1644 року.

На дипломатичній ниві, досить яскраво, Мазаріні вперше проявив себе саме на Вестфальському мирному конгресі, який відбувався одночасно з Тридцятилітньою війною. Кардинал, як політик довіряв насамперед самому собі. Вінуважав за краще особисто не вступати в запеклі суперечки і бурхливі дебати на засіданнях конгресу конгресу, а спритно і вміло діяв через своїх ретельно підібраних і проінструктованих довірених осіб у Мюнстері – Д'авіла, Серв'єна і герцога де Лонгвіля. Ці люди сумлінно заслужили собі славу досвідчених політиків, але все ж, звичайно, знали, хто реально стояв за їх спиною і щоденно керував ними [7].

Слід зауважити, що зовнішня політика Мазаріні живилася винятково міркуваннями щодо вигоди і була позбавлена всіляких забобонів. Одним з небагатьох людей, яким було дано зрозуміти сутність того, що відбувалося в Англії, був кардинал Мазаріні. Він відразу зрозумів, загрозливі наслідки англійської «смути», і тому проводив від її початку політику компромісу, намагаючись грاثи роль миротворця конфлікту між Карлом I Стюартом і парламентською опозицією. Тому дипломатія Мазаріні щодо англійської революції середини XVII сторіччя полягала в тому, щоб примирити дві ворогуючі сторони – короля і парламент, – і втягнути Англію в європейську

війну. Союз з Кромвелем був необхідний першому міністру і з метою знайти союзника у війні з Іспанією, яка тривала і після укладення Вестфальського миру аж до 1659 року. Кардинал навіть погодився віддати англійцям важливий в стратегічному відношенні порт Дюнкерк, коли ті звільнять його від іспанців [5, с. 275].

Приблизно за рік до закінчення Тридцятирічної війни позиції Мазаріні в самій Франції різко похитнулися. Чутки про це поширилися навіть за кордон. У листопаді 1647 року дипломати першого міністра в Мюнстері передавали один одному інформацію про «велику змову». Кардиналу, який поспішав з закінченням мирного конгресу, було зрозуміло, що вороги Франції тепер знаходяться всередині країни.

Взимку 1647-1648 року у зв'язку зі значним погіршенням військово-політичної ситуації у Франції уряд знову збільшив витрати на війну. В пошуках виходу з становища навесні 1648 р. Мазаріні обмежив матеріальні інтереси самого дворянства мантії, скасувавши збір, який гарантував спадковість посад. У відповідь вищі судові установи Парижа – парламент, Рахункова палата, Палата непрямих зборів і Велика рада – почали проводити спільні засідання з метою здійснити державну реформу. Так відбулося зародження Фронди.

Спочатку політика, яка викликала стурбованість першого міністра, була дуже обережною з його боку, оскільки він не бажав починати громадянську війну, яка могла б зірвати укладення Вестфальського договору. Але все ж, ряд заборон було здійснено, і паризький парламент оголосив Мазаріні ворогом держави.

Французька аристократія ненавиділа першого міністра не тільки за його італійське походження і відмову дарувати нагороди та привілеї, а й за «узурповане» право принців крові знаходитися поруч і бути радниками регентші та короля. Принци Конде і Конті, їх сестра герцогиня де Лонгвіль, герцог Орлеанський, коад'ютор Паризький (тобто заступник Паризького архієпископа) Поль де Гонді, майбутній кардинал де Рец – це далеко не повний список основних ворогів Мазаріні. Фронда принців почалася 18 січня 1650 року після того, як були ув'язнені Конде, Конті і герцог Лонгвіль. Фактично з цього дня почалася справжня битва титанів – і військова, і дипломатична – між Мазаріні і Конде. Кожен з них бачив свій шлях розвитку французького королівства [6].

З початком Фронди, Мазаріні проявив себе як дуже далекоглядний політик. Він вміло підлаштовувався під ситуацію, що складалася і відповідно діяв. Закінчивши боротьбу з фрондерами, кардинал зумів зробити відповідні висновки. З одного боку, Мазаріні пішов на деякі поступки, з іншого він вміло боровся з так званою латентною Фрондою.

Рішельє підготував ґрунт, на якому виросла неприязнь до Мазаріні. Труднощі кардинала полягали в тому, що він був змушений керувати Францією в епоху економічної та політичної кризи, викликаної війною і перебудовою економічних і політичних відносин у державі, пов'язаних з розвитком раннього капіталізму і монополізацією державної влади. Мазаріні розумів суть подій у себе в країні і за кордоном, міг оцінити всю Західноєвропейську ситуацію і порівняти її з Францією. З огляду на це, він і виграв в кінцевому підсумку, незважаючи на своє італійське походження [13].

Мазаріні, як і його великий попередник Рішельє, був політичним консерватором. Він, насамперед, апелював до традиції і Виходив та спирається на неписану конституцію Франції. Одночасно він був ще й новатором у межах загального Консерватизму. За межі якого в першій половині XVII ст. вийшли лише Англія, а до того - Голландія. Перший міністр Франції терпляче «додобував дах» тої державної будівлі, яка ще протягом майже півтора сторіччя називалася Старим порядком.

З закінченням Фронди Мазаріні, повернувшись до Парижа, насамперед, зайнявся своєю адміністрацією. При ньому найважливіші державні справи обговорювалися і проводилися через Велику Королівську раду. Луї XIV був присутній на сесіях своєї ради, але під час його дитячих років і навіть пізніше саме Мазаріні вів засідання. Реорганізована ним Рада постійно спостерігала за адміністрацією королівства. У фінансовій Раді король, канцлер і державні секретарі зазвичай зустрічалися з фінансовими експертами корони, які регулювали доходи і витрати. Всі вони були ретельно підібрані кардиналом [7].

Через цю станово-представницьку організацію суспільства, були спроби призупинити централізаторську політику першого міністра. Однак всі вони закінчилися невдало. Мазаріні довелось нейтралізувати у процесі тривалих і непростих перемовин дворянську опозицію. Стабілізувалася і економічна ситуація в королівстві. Кардинал призначив відразу двох сюрінтендантів фінансів: Фуке і Сервьеєна. Ще одним висуванцем кардинала був Кольбер. Мазаріні бачив у ньому розумну і здібну людину, яка могла б послужити і йому і на благо Франції. Кольбер був прямию противідностю Фуке. Обидва вони, як і Мазаріні, вміли і любили працювати, але Кольбер робив це завдяки феноменальній працездатності, вмінню засвоювати масу інформації, педантичності, а Фуке більше покладався на інтуїцію і дозволяв собі час від часу розслабитися.

І після Фронди основна увага першого міністра Франції приділялася зовнішній політиці. Його вміла дипломатія була дуже ефективною, хоча і не всім зрозумілою: Мазаріні пішов на вкрай непопулярні для нього заходи, уклавши союз з Кромвелем. В цей час з'явилося чимало памфлетів, автори

яких вимагали заарештувати Мазаріні за дозвіл англійським солдатам знаходиться на землях Фландрії (сучасна Бельгія) недалеко від франко-фландрського кордону. Радники кардинала заговорили навіть про небезпеку нової Фронди. Мазаріні сильно ризикував, але розумів, що тільки союз з сильною у військовому відношенні Англією може змусити Іспанію піти на мир з Францією на більш вигідних для останньої умовах.

Одночасно багато уваги Мазаріні приділяв дипломатичній діяльності в німецьких землях. Імператор Фердинанд III бажав допомогти Мадриді і погрожував направити туди свої війська в Нідерланди та Італію. Більшість же німецьких князів, як протестантських, так і католицьких, не бажало розв'язання нової війни. Їхне бажання збігалося з політикою Мазаріні, і в серпні 1658 року декілька князів створили Рейнський союз – спільну оборонну організацію для захисту Вестфальских угод 1648 року Франція приєдналася до союзу, стала його скарбником і головним постачальником солдат в його армію. Під час створення Рейнського союзу в квітні 1657 року помер Фердинанд III. Його спадкоємцю ерцгерцогу Леопольду було всього сімнадцять років. Мазаріні спробував скористатися ситуацією, і влітку 1657 року виношував ідею висунути Луї XIV як кандидата на імперський трон. Якби цей план спрацював, як сподівався честолюбний кардинал, він сам незабаром зміг би надіти папську тіару, що стало б блискучим завершенням його кар'єри.

Як видно, і великий політик може бути мрійником. Однак, Леопольд I був обраний в липні 1658 року імператором Священної Римської імперії. Зрив амбітних планів Мазаріні не був промахом його дипломатії – це була всього лише невдала спроба [8].

Союз з Англією, створення Рейнського союзу і особливо Піренейський мир з Іспанією 1659 р., що приніс Франції південні землі Руссельон і Перпіньян, створили систему безпеки французьких кордонів і затвердили політичну гегемонію Франції в Європі.

Звісно, тривале перебування при владі породжувало авантюрні та амбітні ідеї у свідомості першого міністра. Влада оволодівала ним, що змушувало його часом плекати нездійсненні плани і надії. Своїх племінниць він намагався посватати навіть до Англії: то за сина Кромвеля – Річарда, то за короля Карла II Стюарта. Однак, ці ілюзії дуже швидко розвіялися, залишивши місце раціональному політичному мисленню. Пізніше Мазаріні впевнено зазначав, що йому більше приносить задоволення сама влада, а не походження або спорідненість з королівською династією.

Мазаріні дуже любив свою «французьку» сім'ю, що складалася з двох людей – Анни Австрійської і Луї XIV. Вони ототожнювали у своїй особі французьке королівство, і тому не дивно з чисто психологічної точки зору,

що Мазаріні прив'язався до Франції всією душою і ревно захищав її інтереси .

Кардинал був, мабуть, одним з найвидатніших діячів своєї епохи. Так, завдяки своїй далекоглядній політиці, Мазаріні успішно продовжував у нових умовах зовнішню політику Рішельє, внаслідок чого в 1659-1661 роках Франція досягла абсолютної безпеки на кордонах.

Характерними рисами дипломатичної політики Мазаріні були витривалість в поєднанні зі спритністю. Саме ці риси відрізняли кардинала від інших його сучасників. Політичний та дипломатичний хист Мазаріні допомагав йому в складних ситуаціях. Вміла ввічливість першого міністра дозволяла зберігати видимість нейтралітету навіть із заклятими ворогами. Його важко було вивести з рівноваги, кардинал прекрасно вмів контролювати свої емоції. Країною Мазаріні керував, в першу чергу, за допомогою розумних і талановитих людей, і вже в другу чергу – вірних. Ця ж особливість простежується і в стосунках кардинала з військовими. В першу чергу знання характерів та інших особливостей допомагали Мазаріні при необхідності домовлятися з людьми, здатними заподіяти шкоду Франції [9].

На міжнародній арені, кардинал був, в першу чергу, дипломатом і лише в другу військовим. Вести війни він довіряв професійним військовим, а сам займався тим, у чому був сильний, тобто дипломатією. Мазаріні добре знав свої недоліки і тому вміло користувався допомогою друзів .

Загалом, внаслідок політики кардинала Мазаріні, Франція стала найсильнішою державою Європи. Навіть мова міжнародної дипломатії відтепер стала французькою. Після довгих років воєн і внутрішніх усобиць, у Франції нарешті настав мир. Те, що Мазаріні протримався при владі стільки ж років, скільки і його попередник кардинал Рішельє, було просто неймовірним. В період його правління у Франції був побудований той абсолютизм, який і робив Францію гегемоном Європи. Такого не зміг зробити навіть Рішельє. Мазаріні був символом своєї епохи.

Отже, дипломатична діяльність французького абсолютизму під керівництвом Джуліо Мазаріні була прямим продовженням політики кардинала Рішельє. Мазаріні був перш за все великим політиком, наділеним даром виключної проникливості, далекоглядності. Політиці, дипломатії він присвятив все своє життя. Кардинала можна назвати одним із найбільш миролюбних політиків його епохи. Він більш за все прагнув до безпеки, стабільності і порядку як у Франції, так і в усій Європі. Для досягнення цього йому довелось пережити і вести кровопролитні війни на європейській арені і всередині країни, якою він управляв. Таким чином, в своїй політичній діяльності Мазаріні досяг максимально можливого: він був одним із засновників Вестфальської системи безпеки в міжнародних

відносинах і державної системи Франції, що проіснували до кінця XVIII століття.

Список використаних джерел

1. Чудинов А. В. Королевское самодержавие во Франции: история одного мифа // Французский ежегодник. – М., 2005. – С. 90 –133.
2. Ивонина Л. И. Мазарини. – М: Молодая гвардия, 2007. – 303 с.
3. Ивонин Ю. Е., Ивонина Л. И. Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI – XVIII вв. / Ю. Е. Ивонин, Л. И. Копосов Н. Е. Абсолютная монархия во Франции // Вопросы истории, 1989. – №1. – С. 42 – 56.
4. Ивонин Ю. Е., Ивонина Л. И. Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI – XVIII вв. / Ю. Е. Ивонин, Л. И. Ивонина. – С.: Русич, 2004. – 463 с.
5. Копосов Н. Е. Абсолютная монархия во Франции // Вопросы истории, 1989. – №1. – С. 42 – 56.
6. Левак О. М. Терешко Ю. М. Вестфальський мир: його місце і значення в зовнішній політиці Франції 40-х рр. XVII ст.// Наука, освіта, суспільство очима молодих: збірник наукових праць. – Рівне: РВВ РДГУ. – С. 51–55.
7. Поршинев Б. Ф. Английская республика, Французская Фронда и Вестфальский мир // Средние века. – № 3, 1951. – С. 52-71.
8. Семченков Я. С. Тридцатилетняя война 1618 –1648 гг.. – М.: Рейтар, 2009. – 136 с.

* * *

Науменко Наталія – студентка 2 курсу магістратури Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; науковий керівник: Степанков В.С. – доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

КОНФЛІКТ МАРТИНА ЛЮТЕРА З ПАПОЮ РИМСЬКИМ: СУТНІСТЬ І НАСЛІДКИ

Більше ніж 500 років тому, відомий в Німеччині чернець Мартін Лютер з Віттенбергського університету сколихнув увесь християнський світ, ставши захисником віри і тим саме зав'язав релігійну війну з Папою Римським Левом X. Такий прояв протистояння Церкви можна пояснити характер модернізаційних процесів середньовічної Європи, де духовні цінності переважали над матеріальними. І хоча Лютер сам спершу зазначав,

що: «...ніколи не мав і не маю наміру нападати на владу римської церкви і Папи» [1, 49 с.] й визнавав провідну роль Церкви, та чим більше вивчав Святе Письмо в оригіналі — тим більше зростала прірва між дійністю. Той фундамент, на якому стояв святий престол давно хитався через здирництво священників, лихварство ченців і вищих духовних санів. Лиш час карбував свого героя, який не побоявся висунути проти існуючих догматів.

Звичайно, така подія привернула увагу безліч істориків, хронографів та діячів культури різних поколінь, що залишали за собою велику історіографічну базу. Закордонні дослідники, які присвятили свої роботи вивченням періоду життя протестанта упродовж 1517-1519 рр., часто підкреслювали і підкреслюють справедливий мотив дій Лютера і розглядали його вчинки під різним кутом [5, 10, 12, 14, 15, 17]. Варто відзначити якісний доробок вітчизняної літературної спадщини, яка отримала найбільший історичний матеріал за останніх 10 років вивченню даної теми і має чималий спадок [2, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14].

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел і літератури з'ясувати причину і почаковий етап протистояння Мартіна Лютера і Папою Римським упродовж 1517-1519 рр.

На початку XVI ст. Німеччина стала «головною жертвою римської експлуатації» [8, с. 96]. Річ у тім, що тут Папи віддавали на відкуп скарби церкви безпосередньо вищим сановникам ієрархії, які і ділилися з ними зборами. З усіх народів німецький, завдяки своїй релігійності і простодушності, найбільше довіряли духовенству. Незважаючи на часті спроби піддати сумніву теорії святого престолонаслідування багатьма вченими, все ж вони були марними, коли водночас християнська курія збагачувалася з постійно зростаючою силою [8, с. 96]. Ще у 1508 році Папа Римський Юлій II видав буллу, яка відкрила для римського престолу нове джерело прибутків, адже обіцяла повне відпущення гріхів за пожертвування для побудови базиліки святого Петра. Його наступник Лев X продовжив цю справу. Хоча цей Папа був надзвичайно освіченою людиною, проте був позбавлений будь-якого морального почуття. Щоб завершити будівництво базиліки, яку Папа прагнув зробити восьмим дивом світу, він видав в 1517 році буллу про загальне прощення гріхів [13, с. 104].

Єдиним засобом для боротьби з подібними зловживаннями могла бути сильна центральна влада, якої в Німеччині бракувало. Курфюрст і архієпископ Майнцький і Магдебурзький, примас Німеччини, Альбрехт Бранденбурзький понад усе бажав розрахуватися зі своїми фінансовими боргами і бачив для себе чудовий варіант як їх позбутися, запропонувавши стати головним посередником у поширенні індульгенцій в своїй єпархії. Роль продавця став виконувати домініканець Йоган Тецель, людина із сумнівною репутацією, але з безсумнівним ораторським талантом. Тецель

обрав ареною своєї діяльності Лейпциг і його околиці. У своїх промовах він вихваляв народу чудодійну силу індульгенцій. Причому, у нього була особлива ціна за кожен злочин: 7 червінців за просте вбивство, 10 — за вбивство батьків, 9 — за святотатство і т. д. [14, с. 34-35].

Почувши яким оманливим чином домініканець збагачує власні кишені, Лютер не став мовчати і всіляко закликав на своїх проповідях не піддаватися спокусливим паперовим обіцянкам. Він запевняв, що відпущення гріхів дається тільки людям, які щиро розкаялися і живуть згідно із заповідями [3, с. 60]. Звертався він і до окружного єпархіального керівництва, просячи заступництва за народ. Але тільки один з них удостоїв його відповіді, та й то радив не братися за таку небезпечну справу і не наживати собі ворогів. Проте, не задовольняючись лише проповідлю, Лютер почав організовувати в університеті і в монастирі приватні диспути з цього питання. Та коли навіть із його оточення парафіян поверталися назад з індульгенціями, Мартін почав розуміти наскільки серйозна ситуація [6].

Спостерігаючи за таким розвитком подій, Лютер переконався, що протестом з кафедри неможливо щось змінити і що торгівля індульгенціями може повністю підкорити його громаду. За таких умов, його прямий обов'язок пастиря вимагав, щоб він вжив всі доступні йому засоби проти такого зла. До цього ж спонукали його з різних сторін. Хоча влада мовчала, але мислячі люди давно вже обурювалися витівками Тецеля. Лютер був найвидатнішим і шанованим вченим при університеті, тому саме до нього зверталися за порадою, запитували його думки про істинність відпущення гріхів [7].

1 листопада 1517 р., у свято всіх святих, у Віттенбергській церкві очікувалася велика кількість світських і духовних осіб, так як учасникам свята було обіцяно відпущення гріхів. Звичай вимагав, щоб університет вшанував торжество академічним актом. Цим звичаєм іскористався Лютер, щоб відкрито порушити питання про істинність відпущення гріхів і запросити всіх учасників до серйозного обговорення. З цією метою він написав «95 тез» і напередодні свята, 31 жовтня, прибив їх до воріт церкви [1]. Що ж становили собою ці тези за змістом? Насамперед, вони доводили, що покаяння вимагало внутрішнього переродження людини і що будь-який зовнішній акт для примирення з Богом, у вигляді грошової пожертви і тому подібного, нічого не означав. «Папа», — на думку Мартіна, — «міг лише заступитися своїми молитвами за душі грішників, але буде він почутий чи ні, це залежало тільки від Бога» [4, с. 64]. Лютер був абсолютно переконаний в тому, що подавати бідним і нужденним значно краще, ніж витрачати кошти на купівлю індульгенцій. Він завіряв вірян, що кожен християнин, який розкаявся, отримував повне відпущення гріхів і без

індульгенцій, завдяки Божій благодаті. На його думку, істинний скарб церкви — «не заслуга Христа і святих, оскільки ці заслуги, за словами Святого Письма, діють постійно і без допомоги Церкви, — а святе Євангеліє, що сповіщає славу і благодать Божу» [14, 64].

На мою думку, зрозуміти внутрішню тривогу Мартіна можна цілком з цієї простої причини, що він глибоко вболівав за Церкву у апостольському вигляді — община, де всі мають прямий зв'язок з Богом, творять благі земні справи заради вічного спасіння. Господь для нього не є грізним, а милостевим, який швидше готовий віддати свого Сина на розп'яття, ніж заробити на продажі небесного пропуску у рай. Молодий богослов часто страждав через докори сумління, які брали у полон думок. Не даремно сучасники заявляють, що: «Найбільшою помилкою римської церкви було дати Лютеру можливість вивчати Біблію» [17]. А й справді, проводячи більшість свого часу у пошуку раціонального зерна, він вивів для себе істину формулу спасіння — щирою вірою і сердечним каяттям, яка суперечила з діями священників. Одночасно, він не мав жодної думки розірвати стосунки з Римом та повстати проти нього, адже у той час Папа і для Мартіна був «наслідником Бога».

Популярність Лютера прийшла за 14 днів і весь цей час жителі міста запекло обговорювали зміст тез. Хоча вони були написані латиною, але поступово з'являлися німецькі переклади, які розносилися по домівках. Ale Мартін зовсім не був задоволений тим шумом, який піднявся через тези. Він не очікував такого: «Я був один, — розповідав він згодом, — і лише з необережності залишився в цю справу ... Я не тільки поступався Папі в багатьох і важливих доктринах, а й щиро обожнював його, бо хто був я тоді? Незнаний монах, який походив скоріше на труп, ніж на живе тіло». Ця думка про те, що він проти волі був втягнутий у суперечку, повторювалася у найрізноманітніших формах в пізніших його творах, коли йому не було вже причин приховувати істину [11, с. 106]. Тобто, Лютер, виступаючи з критикою індульгенцій навіть і не думав кидати виклик Риму. Він просто призначав вчений диспут, тим більше, що в той час прикріплення тез до стін собору, воріг ратуші або на інших відкритих місцях було звичайним прийомом, за допомогою якого звістка про підготовлюваний диспут доводилося до загального відома.

У той час, Тецель всіляко намагався оскаржити його вчинок так званим «батлом» у 106 антitez, але фіаско настало швидше, ніж він думав [15, с. 78]. Та справа дійшла до Риму і там почали розуміти, наскільки ситуація виходить з-під контролю. В сторону протестанта лунали звинувачення у єретичному вченні та віщували подальшу долю на вогнищі. Проте, це не злякало Лютера, а навпаки — активізувало до рішучішої боротьби. Більше того, університет, що спочатку виявляв нерішучість,

тепер остаточно підтримав його. Курфюрст, що дорожив Лютером як незамінним професором, якому університет був зобов'язаний своїм процвітанням, також виявляв йому особливе благовоління і, коли Лютер в квітні 1518 році вирушив на конвент свого ордена в Гейдельберг, дав йому охоронну грамоту. З цього приводу в Гейдельберзі був влаштований диспут, результатом якого було те, що на бік Лютера перейшли частина молодих вчених та студенти [9].

Лютер давно вже визнавав єдиним авторитетом Святе Письмо, але в той же час не хотів розривати відносини з Церквою. Він не допускав думки, що Вселенський собор може помилитися, і готовий був віддати своє вчення на суд подібного зібрання. Він настільки був переконаний в істині свого вчення, що, мабуть, і не сумнівався у своїй перемозі за умов неупередженого дослідження. Мартіну важливо було тільки одне — щоб Папа Римський дозволив вільну проповідь Євангелія, у чому він власне і вбачав своє вчення про виправдання вірою і необхідність припинення продажу індульгенцій [5, с. 63].

Лист від 30 березня 1518 року, в якому Лютер сформулював Леву Х свої погляди, засвідчував досить складну внутрішню боротьбу у свідомості і душі реформатора. Спочатку він скаржився на обставини, які змусили його виступити на арену і звернутися до людей, запевняв, що совість його чиста і що він не може взяти своїх слів назад. В кінці ж послання він смиренно готовий визнати голос Папи за голос самого Христа, заявляючи водночас, що якщо заслужив смерть, то не відмовиться прийняти її [10, с. 97]. Відразу церква поставилася досить спокійно до звернень Лютера. Лев Х побачив у всій цій справі просту суперечку між двома чернечими орденами, а про тези висловився, що: «Вони написані п'янім німцем, який, протверезівши, звичайно, поспішить відмовитися від них». Але поступово Папа переконувався, що справа значно серйозніша і потрібно викликати його на «теологічний суд» [16, с. 127-128].

Один із ключових моментів періоду Реформації став Лейпцизький диспут, який розпочався 27 червня 1519 року. На ньому теолог Йоганн Екк і професор Віттенбергського університету Андреас Карлштадт намагалися піддати сумніву публічність ченця і оскаржити його тези. Учасники дискусії розділилися на два табори: один захищав інтереси Папи, а по інший табір стояв Мартін Лютер, який захищав свої інтереси. Йому було доволі складно, адже заперечення в його сторону звучали доволі різкими на той час, а саме — піддати сумніву писемні Собори, які в християнському світі вважають божественною реліквією і головним джерелом на історичне виправдання папської влади, як спадоємця святого Петра. До того ж, Лютер всіляко намагався виправдати Яна Гуса, якого церква нарікала «еретиком». Мартін був у пастці і розумів чим загрожує йому таке висловлювання. Як

би він не намагався вподальшому пояснити, що і собори вміють помиллятися, Екк і його оточення святкували свою перемогу. Лише через півроку Лютер домігся реваншу [2, с. 22].

Отже, Мартін Лютер став саме тією людиною, яку «виховав час» модернього Середньовіччя. Він одночасно спростовував догмати католицької церкви і у той же час, поки що боявся розірвати зв'язок з авторитетним Римом. Будучи неупередженим християнином, Лютер розумів, що продавати прощення з небес рівноцінно тому ринку біля Єрусалимського храму, який так бажав знищити Ісус Христос. Лейпцизький диспут не тільки не привів до віднайдення компромісу, але вирив непрохідну прірву між обома сторонами. Лютер остаточно залишив церковний ґрунт, визнавши відкрито Святе Письмо єдиним авторитетом. Саме оприлюднення «95 тез» висунуло його на арену історії, що й розпочало Реформацію.

Список використаних джерел

1. 95 тезисов доктора Мартина Лютера, прибитих к воротам Виттенбергской церкви в день Всех Святых 31 октября 1517 года. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/luther-s-95-theses.pdf
2. Андреєв В. Реформація як чинник формування новоєвропейської цивілізації // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реформація: історичний та сучасний контекст». Наукове видання / за ред. І. Є. Поліщук. Херсон, 2017. С. 19-26. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/4544/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%20%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%20%D0%A4%D0%86%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%86%D0%87%202017%20%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF.pdf
3. Бойков О. Сутність демократії у протестантських суспільно-політичних теоріях XVI – XVIII с. // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Реформація: історичний та сучасний контекст». Наукове видання / за ред. І. Є. Поліщук. Херсон, 2017. С. 85-90. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/4544/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%20%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%20%D0%A4%D0%86%D0%9B%D0%9E%D0%A1
4. Вестмінстерське исповедание веры / Пер. с англ. Н. Хопкінс, Т. Болл. 2009. URL: http://www.reformed.org.ua/2/108/
5. Вислефф К.Ф. Теология Мартина Лютера. Санкт-Петербург, «Издательство Светоч», 2009. 239 с. URL:

- <https://www.livelib.ru/book/1001149789-teologiya-martina-lyutera-karl-fredrik-visleff>
6. Газін В. Мартін Лютер: у пошуку консенсусу справ земних і небесних // Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик. Київ, 2016. 24 червня – 1 липня (№ 23). URL: https://risu.ua/martin-lyuter-u-poshuku-konsensusu-sprav-zemnih-i-nebesnih_n80295%D0%9E%D0%A4%D0%86%D0%87%D0%8D%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%86%D0%AF.pdf
7. Давлєтов О. Р., Саламаха І. В. Трансформація поглядів Мартіна Лютера на шлюб та целібат (до 500-річчя Реформації) // «Європейська Реформація XVI ст.: історико-антропологічний вимір (до 500-ї річниці початку Реформації в Європі)»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 8 лютого 2017 р.). Запоріжжя : АА Тандем, 2017. С. 56-62. URL: http://web.znu.edu.ua/history-society//publ/maket-reformatsiya_-Last_.pdf
8. Докаш В. Кінець світу: еволюція протестантської інтерпретації: Монографія. Київ-Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. 544 с. URL: <https://dokash.wordpress.com/2009/06/24/кінець-світу-еволюція/>
9. Жакун О. Реформація та її вплив на розвиток Європи // R500.ua. 2017. URL: <https://r500.ua/reformatsiya-ta-yiyi-vpliv-na-rozvitok-yevropi/>.
10. Зубарев В. Необхідність Реформації // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2017 р., Львів). Львів, 2017. С. 94-99. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1254/Martynyuk_Crisis%20of%20autonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
11. Карівець І. В. Реформація як революція суб'ектності людини: Мартін Лютер // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2017 р., Львів). Львів, 2017. С. 105-107. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1254/Martynyuk_Crisis%20of%20autonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
12. Кристен О. Реформы Лютера, Кальвина и протестантизм. Москва: Астрель, 2005. 160 с.
13. Любашенко В. І. Реформація і реформа: історія і сучасність // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8-9 грудня 2017 р., Львів). Львів, 2017. С. 142-144. URL:

- http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1254/Martynyuk_Crisis%20of%20autonomy.pdf?sequence=1&isAllowed=y
14. Прозоровская Б. Мартин Лютер. Его жизнь и реформаторская деятельность. Санкт-Петербург: Лютерансское наследие, 2000. 176 с.
URL: http://az.lib.ru/p/porozowskaja_b_d/text_0010.shtml
15. Спіц Л. В. История Реформации. Возрождение и движение Реформации. Минск: Лютерансское Наследие, 2002. 187 с. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/338/Spitz>
16. Чередник Л. Мартін Лютер і культура доби реформації // Епоха Реформації та сучасна Україна: зб. наук. пр. за матеріалами доповідей і повідомлень 10 Всеукр. наук.-практ. семінару «Актуальні питання всесвітньої історії та методики її викладання. До 500-ліття Реформації в Європі», 28-29 бер. 2017. Полтава: Астрея, 2017. С. 125-133. URL: <http://deposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/1840/3/Чередник%20Л.%20М.Лютер.pdf>
17. Эриксон Э. Молодой Лютер: Психоаналитическое историческое исследование. Москва: МЕДИУМ, Московский философский фонд, 1996. 506 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Эриксон%20Э.%20Г.%20-20Молодой%20Лютер.%20Психоаналитическое%20историческое%20исследование-1996.pdf>

* * *

Ребенок Вікторія – студентка з курсу Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка; наукова керівниця: Снагоценко Валентина Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми

БРИТАНСЬКА КОЛОНИЗАЦІЯ АВСТРАЛІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

Роль Австралії в світовому співтоваристві майже не відчувалася впродовж більш ніж півтора століття з початку британської колонізації. Величезний континент був далекою провінцією Британської імперії. Проте з другої половини ХХ століття Австралія перетворилася в індустріально-аграрну державу, що входить в десятку найбільш розвинених

капіталістичних країн світу. Зміна, насамперед, економічного становища Австралії в міждержавних відносинах посилила інтерес до вивчення її минулого і сьогодення.

Одні з перших досліджень про цей континент було зроблено ще наприкінці XIX – на початку ХХ століття (Ф. Кристман, 1871 р., П. Мікуєв, 1909 р. та ін.).

Міжнародна «Австраліана» за післявоєнні роки розширилася на сотні томів. Істотно збільшилася і радянська література по Австралії. Серед дослідників варто відзначити В. Андреєва, А. Боброва, Е. Вартумяна, В.Вревську, Б. Дорофеєва, В. Іванова, В. Кабо, І. Лебедева, Н. Летова, А.Мартинова, К. Малаховського [1], С. Морозова, І. Пахомова, А.Петриківського, О. Русакова, М. Ханіна та ін.

Історичні-економічні, географічні аспекти австралійського континенту досліджували сучасні вітчизняні вчені П. Вакуленко, С.Лазебник, П. Лещенко, Л. Михайленко, М. Павлишин та ін. Освітню стратегію вивчали Л. Голуб, І. Майорова, О. Локшина, Н. Лавриченко, С.Корешкова, Т. Козлова та ін.

У своєму дослідженні ми використовуємо праці зарубіжних науковців, зокрема Е. Данлопа (E. Dunlop) і В. Пайка (W. Pike) [4], В. Джоя (W. Joy) [6], С. Кларка (C. Clark) [3], Дж. Фішера (J. Fisher) [5] та ін.

Прийнято вважати, що причина колонізаторської політики полягає у перенаселенні території. Але історія колонізації материка Австралія є виключенням. Після експедиції Дж. Кука до східного узбережжя в 1770 році Великобританія почала відправляти поселенців аж через вісімнадцять років.

У 80-х роках XVIII століття переселяються до Австралії не городяни, а тюремні в'язні. Стрімкий розвиток капіталізму був пов'язаний з таким же стрімким зубожінням народних мас. У сільському господарстві процвітало вівчарство. Великі землевласники розширювали пасовиська, завдаючи збитків селянам, які залишалися без земельних наділів. Зносилися як окремі селянські домівки, так і цілі села.

Селяни жебракували. Ті з них, кому вдавалося знайти роботу на мануфактурах або великих фермах, потрапляли в умови безжалісної експлуатації. На мануфактурах застосовувалася дитяча праця. Англійські кримінальні закони того часу відрізнялися надзвичайною жорстокістю [5, с. 6].

У період між 1717-1776 рр. приблизно 30 тис. ув'язнених з Англії і Шотландії і 10 тис. з Ірландії були вислані в американські колонії [4, с. 61].

Вісімнадцятого серпня 1786 року британський уряд підготував план створення колонії в Новому Південному Уельсі.

Підготовка експедиції почалася в березні 1787 року, а 13 травня флотилія залишила Англію. Плавання тривало більше восьми місяців. 26 січня 1788 року кораблі підійшли до Порт-Джексона. З Англії відбуло 1026 чоловік, в тому числі чиновників, їхніх дружин і дітей, а також солдатів – 211, засланців чоловіків – 565, жінок – 192, дітей – 18. Під час подорожі померло 50 осіб, народилося 42 [3, с. 26].

26 січня 1788 року капітан Артур Філліп заснував поселення Сідней-Коув, яке пізніше назвали містом Сідней. Ця подія стала відліком історії британської колонії Новий Південний Уельс.

Для кращого надзору за колоністами загалом вони були зосереджені на невеликій території. Маленькі групи були направлені в район Парраматта, острів Норфолк, де землі були більш придатними, аніж у Сіднеї. Урожаю було дуже мало. В Парраматта, в листопаді 1788 року було отримано 200 бушелів пшениці та 35 бушелів ячменю. Цей урожай залишили як насіння для наступного року [2, с. 32]. Англійці, що прибули до Австралії, не мали досвіду в землеробстві. Посіяні культури не проростали. Привезені запаси закінчувалися, розпочався голод. Кораблі з припасами, як це було обіцяно урядом з Англії не прийшли.

Разом з першою партією засланців в Сідней завезли європейських домашніх тварин, які повинні були стати основою для розвитку скотарства в новій колонії. Багато тварин загинули ще в дорозі. Перепис, зроблений в травні 1788 р показав, що в колонії залишилося 7 голів великої рогатої худоби і стільки ж коней, 29 баранів і овець, 19 кіз, 25 свиней, 50 поросят, 5 кроликів, 18 індичок, 35 качок, 29 гусей, 122 курки і 97 курчат [2, с. 75]. Всі вони, крім коней, овець і корів, були з'їдені колоністами. Решта тварини в основному загинули через відсутність звичних для них кормів. Невелика кількість овець, що вижили і пристосувалися до австралійським пасовищах, були розірвані собаками дінго.

Голод в колонії посилювався. Покараннями вже не можна було утримати голодних людей від розграбування магазинів, від крадіжки продовольства. А заходи ці були досить суворі. За крадіжку пари картоплин, наприклад, карали 500 ударами батога і на 6 місяців позбавляли належної їм порції борошна.

З кораблями Першого флоту, які поверталися в Англію, Філліп послав британському уряду листи, в яких просив терміново надіслати продовольство і сільськогосподарські знаряддя, а також вільних поселенців для організації ферм, обіцяючи передати останнім в якості робочої сили ув'язнених. Ale відповіді не було.

Нарешті 3 червня 1890 р австралійські колоністи побачили як входило в затоку британський корабель "Леді Юліана". Це був перший з кораблів Другого флоту, посланого англійським урядом в Австралію. Велике ж було

розчарування колоністів, коли вони дізналися, що на кораблі немає продовольства, зате знаходяться 222 жінки-каторжанки.

Пізніше припалили і інші кораблі Другого флоту, які доставили до Нового Південного Уельсу ще понад 1000 засланців. У складі цього флоту було судно, завантажене продовольством, але 23 грудня 1789 р біля мису Доброї Надії воно наскочило на айсберг. Щоб врятувати корабель, довелося викинути в море всі запаси продовольства.

Умови транспортування засланців були жахливі. Судновласники отримували 17 фунтів 7 шилінгів 6 пенсів за кожну людину, незалежно від того, буде він доставлений до Австралії живим або мертвим. Тому на кораблі намагалися помістити якомога більше ув'язнених.

Щоб засланці не втекли під час плавання, їх сковували рядами, і в такому положенні вони знаходилися в трюмах кораблів багато місяців шляху. Бували випадки, коли померлі довго залишалися серед живих, які приховували смерть своїх товаришів, щоб отримувати їх порції їжі. В дорозі померло 267 осіб. З живих 488 були тяжко хворі. Протягом шести тижнів після прибууття до Сіднея загинуло ще близько 100 чоловік.

Положення в Новому Південному Уельсі продовжувало залишатися тяжким. Капітан Філліп повинен був створити в Австралії самоокупну колонію, але протягом п'яти років його губернаторства Новий Південний Уельс повністю залежав від поставок з Англії. За цей час колонія коштувала британському уряду 500 тис. фунтів стерлінгів [5, с. 54]. Філліп наполегливо просив уряд організувати відправку до Нового Південного Уельсу вільних поселенців, щоб створити більш стійку основу колонізації віддаленого материка. В одному з листів губернатор писав: «П'ятдесят фермерів зі своїми сім'ями в один рік зроблять для створення самообслуговуючої колонії більше, ніж тисяча засланців» [2, с. 19]. Але бажаючих добровільно поїхати в «колонію безчестя» в Англії було дуже мало.

За перші п'ять років існування колонії туди прибуло лише 5 сімей вільних колоністів, хоча британський уряд брав на себе всі витрати по перевезенню. Зокрема, безоплатно забезпечував продовольством на два роки, дарували землю і надавали в розпорядження переселенців засланців для обробки землі, і навіть харчування цих засланців здійснювалося за рахунок скарбниці.

Філліп давав землю в'язням, які відбули терміни покарання, солдатам і матросам. Але їх було дуже мало (в 1791 р. – тільки 86 осіб), і обробляли вони трохи більше 900 акрів землі. Лише після того, як губернатор отримав право скорочувати терміни покарання, йому вдалося довести загальний розмір ділянок, оброблюваних звільненими засланцями, до 3,5 тис. акрів.

У 1792 році Філліп повернувся в Англію. Разом з ним було повернуто на батьківщину і загін військових моряків, що ніс охоронну службу. У колонії залишився Полк Нового Південного Уельсу, солдати якого почали прибувати до Австралії з 1791 року. Цей полк в основному формувався з солдатів і офіцерів, котрі скомпрометували себе на колишньому місці служби злочинами, пияцтвом тощо, або випущених з військових в'язниць, де вони відбували покарання за різні кримінальні злочини.

Після повернення А. Філліпа до Англії в 1792 році, обов'язки губернатора став виконувати командир полку майор Ф. Гроуз. На всі цивільні посади він призначав офіцерів, роздавав військовим землю. Всього він роздав понад 10 тис. акрів землі. 250 акрів першокласної землі в районі Парраматта отримав офіцер Дж. Маккартур, який став згодом «батьком австралійського вівчарства». У той час він обіймав посаду інспектора громадських робіт, і в його розпорядженні перебувала вся робоча сила колонії [1, с. 72-73].

Коли влада перейшла до офіцерів полку, в колонії починають гнати спирт, тоді ром стає так званою валютою, заради якої колоністи чинитимуть злочини різного ступеня тяжкості.

Необхідно відзначити, що лише у грудні 1809 року в колонію прибув Л. Маккуорі, направлений англійським урядом для наведення порядку, а разом з ним 73-й піхотний полк. Л. Маккуорі повинен був скасувати всі призначення, судові рішення і роздачу земель, що відбулися з часу арешту губернатора, капітана У. Блая, який пробув на цій посаді три роки, з 1805 року [2, с.122].

Отже, після подорожі Дж. Кука Англія заявила про свої «права» на Австралію не одразу. Піднесення розвитку капіталізму спричинило збіднення англійських селян і переповнення тюремних камер. У 80-х роках XVIII століття на нові землі були відправлені англійські в'язні. Освоювати материк виявилося важко, бо земля не відрізнялася родючістю, а людей які б розбиралися в сільському господарстві не було. Губернатори, потім офіцери мали широкі повноваження в порівнянні з іншими колоніями. Пізніше в Австралії приживеться така галузь тваринництва, як вівчарство, її стане провідною. Наприкінці XVIII ст. були засновані нові поселення які згодом перетворилися у великі міста.

Список використаних джерел

1. Малаховский К. В. Британия южных морей. Москва : Наука, 1973. 168 с.
2. Малаховский К. В. История Австралии. М.: Наука, 1980. 398с.
3. Clark C M. H. A History of Australia:1962-1996 v. MelbourneUniversity Press: Cheshire, 1963.Vol. 1. 850 p.
4. Dunlop E., Pike W. Australia: Colony to Nation. Sydney. 1960. 107 p.
5. Fisher J. The Australians. // L., 1968. № 9. Р. 26 – 71.

6. Joy W. The Birth of a Nation. Sydney: Grolier Society of Australia, 1963. 262 p.

* * *

Скрипник Катерина – студентка 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: **Год Наталія Володимирівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ МАРТИНА ЛЮТЕРА

«Якщо мені скажуть, що завтра настане кінець світу, то ще сьогодні я посадив би дерево». [7] Цитата відомого на весь світ Мартіна Лютера. Цій історичній постаті присвячено багато праць дослідників у минулому і сьогодення. Лютера у світі пов'язують з переломним моментом у становищі католицької церкви – Реформацією. Написавши легендарні «95 Тез», які прибив до брами церкви у Віттенберзі, став у результаті лідером Реформаційного руху в Європі (перша половина XVI століття).

Біографія Мартіна Лютера доволі насычена та цікава. Великий німецький реформатор, засновник німецького протестантизму, народився 10 листопада 1483 року в Ейслебене (Саксонія), що перебувало під владою графа Мансфельда. Батьки Ганс і Маргарита Лютери, були бідні християни із селища Мера, графства Мансфельд. Які нещодавно переселилися в Ейслебен, щоб шукати заробітку у місцевих рудниках. Про християнське походження Лютера говорить він сам у своїх автобіографічних замітках «...Я син християнина, мій батько, дід і прадід були істинні християни..», - говорив він навіть з деякою гордістю. Перші 14 років свого життя Лютер провів у містечку Мансфельд. Спершу родина дуже біднувала. Тільки тяжка і наполеглива праця батька на каменоломнях, дозволила досягти певного благополуччя. [1.Ст. 11-12]

Шкільні роки Мартін Лютер згадує з певним жахом. Адже тогочасні методи виховання далеко відрізняють від сучасних. До 14 років крім читання і письма, навчився лише десяти заповідям, Символу віри, молитві Господній, граматиці і духовному співу.

У 1497 році батьки відправили чотирнадцятирічного Мартіна у Магденбург для вступу у тамтешню францісканську школу. Тут проходили тяжкі роки його життя. Батьки були не в змозі утримувати сина, і хлопчик належав сам собі, повинен був підтримувати своє існування

жебрацтвом, обходячи із своїми товаришами сільські двори і співаючи псалми.

Але доля посміхнулася Мартіну. Одного разу коли хлопчина обходив будинки, його запримітила заможна жінка громадянина Котта , Урсула. Жінка прийняла у свій дім Мартіна.

Після трьохрічного перебування у Ейзенхані , 17 липня 1501 року Лютер переселяється у Урфурт, і вступає у тамтешній університет. Обдарований чудовою пам'яттю, він засвоював все дуже легко, і скоро став звертати на себе увагу. Вже у 1503 році Мартін отримав ступінь бакалавра і з нею право читати лекції з філософії. [4. Ст.142]

Батько Лютера покладав великі надії на сина, хотів щоб той став юристом. По бажанню батька, він почав займатися юриспруденцією , але самого вело до теології. У 1505 році він отримав магістра. Того ж року Мартін Лютер іде у монастир. [1.Ст.15]

Що ж провокувало таку дію з боку Мартіна ? За однією з легенд Лютер попав під сильну зливу з грозою , він дав обітницю, що якщо залишиться живим то стане ченцем і присвятить своє життя служінню. За іншою легендою причиною стала раптова смерть близького друга Мартіна і його свідомість власної гріховності.

Через два роки після вступу у монастир Лютер отримав сан священника; 2 травня 1507 року він вперше служив літургію . У листопаді 1508 році Мартіна запросили викладати у Віттенбергський університет. Тут він мав читати лекції Арістотелевій діалектиці і фізиці, але заняття філософією були йому не до душі. З березня 1509 року він був затверджений біблійним бакалавром, тобто отримав першу навчально-богословську ступінь і з нею право читати про деякі книги Св. Писання. Професорська діяльність продовжилась цього разу не довго: його скоро відправили по-справах ордена в Ерфурт, а у 1511 році по тих же справах послали і до Риму.[1. Ст.16-17]

З часу поїздки до Риму 1512 року про Мартіна не збереглися майже ніякі відомості; але у 1512 році у його житті відбулися нові події. Він отримав ступінь доктора богослова з правом трактування Біблії. Сам Лютер не з охотою прийняв нове звання, боячись великої відповідальності. Важливість цієї події полягає в тому, що докторська ступінь поклала початок спілкуванню Лютера з народом. Окрім проповідей у монастирі і лекцій в університеті, Лютер став проповідувати і для народу, так як 1516 р. призначений був проповідником у соборній Віттенбергській церкві. Успіх у цій справі був шалений. Коли він проповідував, церква переповнювалася людьми; його слухали затамувавши подих.

Не меншим успіхом Лютер користувався і в університеті. Він продовжував вивчати Біблію, не задовольняючись уже латинським

текстом, брав оригінал, для чого йому довелось зайнятися грецькою та єврейською мовами, і результатами своїх досліджень ділився із слухачами. Більш рішуча була його боротьба із схоластикою. Лютер не міг примиритися з тим, що християнська істина, при схоластичній системі викладання, доводиться не з її первісного джерела – Святого письма, а на підставі філософії мудреця Арістотеля, за допомогою всіляких діалектичних хитрощів. [1. Ст.19]

Почасти на основі ознайомлення з творами середньовічних містиків (Таулер та ін.), почасти у зв'язку із вивченням творів знаменитого чеського Реформатора Яна Гуса, Лютер дійшов висновку , який різко суперечив догмі, прийнятій католицькою церквою. На противагу вченню католицизму про «спасіння людини через хороші справи», в які входили і виконання обрядів – тайнств, що їх чинили духовні особи, а також приватне благодійництво і милостиня. Мартін розвинув вчення про «спасіння людини вірою», під якою мав на увазі особисті релігійні переживання і настрої окремого віруючого. «Праведник вірою живий буде» - було улюбленим його висловом. У нових поглядах Лютера виявилася насамперед релігійний індивідуалізм. Релігія, за Лютером, є насамперед ставлення окремої людини – індивіда – до бога, яке не потребує посередництва будь-яких духовних, «священних» осіб. У вченні Лютера містився протест проти постійної опіки і контролю професійного духівництва над простими віруючими – мирянами, практично це вело до заперечення всієї середньовічної церковної організації. Визначаючи джерела віри, Лютер віддав перевагу Святому письму, тобто Біблії. По суті Лютер розвивав у своїх поглядах давно вже проголошену середньовічним бюргерством вимогу про встановлення «дешевої церкви». « ... Бюргерська ересь вимагала відновлення простого устрою ранньо-християнської церкви і скасування замкнутого стану священиків. Цей дешевий устрій усуав ченців, прелатів, римську курію – словом все, що у церкві коштувало дорого...»[2. 365-366]

Починаючи з XIV століття Німеччина стала головною жертвою римської експлуатації. З'являється таке явище як індульгенція – прощення гріхів. Під покровом всесвітніх ювілеїв, відпускалися гріхи. Наприклад Папа Боніфацій VIII, призначивши столітній ювілей з 1300 році, обіцяв повне прощення гріхів всім християнам, які у цьому році відвідають всесвітню столицю з обов'язком зробити в ній різні подвиги благочестя. Звичайно, багаті милостині стікалися цим шляхом в папську скарбницю. 1508 року Юлій II відкрив для римського престолу нове джерело доходів відомої буллою, яка обіцяла повне відпущення гріхів за пожертвування чого-небудь для побудови базиліки Святого Петра. Його наступник Лев X продовжував його справу. Единим засобом для боротьби з подібними

зловживаннями могла бути сильна центральна влада , але в Німеччині її не було. Імператор повинен був з політичних міркувань потурати Папі. [4. Ст.141]

Починається широкий продаж індульгенцій. Існувала навіть певна такса для кожного злочину: 7 червінців для простого вбивства, 10 - для вбивства батьків, 9 - за святотатство і т. д. Лютера обурювала вся ця ситуація. І вже 1 листопада 1517 року, у свято всіх святих, в палацову Виттенбергского церкви очікувався великий приплив світських і духовних осіб, так як учасникам церковного свята було обіцяно широке відпущення гріхів. Звичай вимагав, щоб університет вшанував торжество академічним актом. Цим звичаєм і скористався Лютер, щоб відкрито поставити питання про дійсність відпущених і запросити всіх учасників до серйозного обговорення. З цією метою він написав 95 тез і напередодні свята, 31 жовтня, прибив їх до воріт церкви.[1.Ст.60.]

Що являють собою ці знамениті тези? Це ряд положень, які доводять, що покаяння вимагає внутрішнього переродження людини і що будь-який зовнішній акт для примирення з Богом, у вигляді грошової жертви і т. П., Недійсний. Ті відпущення, які в змозі дати церква, стосуються тільки канонічних, встановлених людьми покарань, але не посилає Богом, і особливо покарань в чистилище. В існування останнього Лютер ще вірить. Папа, на його думку, може тільки заступитися своїми молитвами за душі грішників, але від Бога залежить, почути його чи ні. Взагалі відпущення слід цінувати не вище, ніж інші добре справи, навіть нижче, бо давати бідним і нужденним краще, ніж купувати індульгенцію. Всякий істинно розкаявся християнин отримує повне відпущення гріха і покарань і бере участь в скарб церкви і без індульгенцій, завдяки єдиної благодаті Божої. Істинне скарб церкви не заслуга Христа і святих, бо ці заслуги, за словами Писання, діють постійно і без допомоги церкви, - це святе Євангеліє, що сповіщає славу і благодать Божу.[3.Ст. 39]

Враження, вироблене тезами, було величезне. Хоча вони були написані латиною, але скоро з'явилися німецькі переклади; пілігрими рознесли їх по домівках. Не минуло й 14 днів, як тези обійшли всю Німеччину, а через 4 тижні вони стали відомі всім християнам. Скрізь - в хатах бідняків, лавках купців, келіях ченців, палацах князів - тільки й було розмови, що про знаменитих тезах і сміливості Виттенбергского ченця. Сам імператор, як розповідають, велів сказати курфюрстові, щоб він приберіг ченця, так як він може ще знадобитися. [4. Ст.147]

У 1519 р. на диспуті в м. Лейпцигу Лютер вже заявляв про те, що церква може існувати і без папи. Він заперечував і духовництво як особливий інститут. Згідно новаторства Лютера, держава не повинна залежити від духовенства, а останнє не повинно виступати в ролі

посередника між людиною і Владикою всього сущого. Мартін не приймав висловів та вимог щодо безшлюбності духовних представників, руйнував авторитет декретів Папи. Подібні реформаторські дії спостерігалися в історії і раніше, але позиція Лютера виявилася досить шокуючою і сміливою.

Тези Мартіна близькавично отримали популярність в суспільстві, слух про новий вчені дійшов і до самого Папи Римського, який негайно запросив інакомислячих до себе на суд (1519 рік). Лютер посмів не приїхав до Риму, і тоді понтифік вирішив зрадити протестанта анафемі (відлучення від святих тайнств). [3. Ст.147]

У 1520 році Лютер робить зухвалий вчинок - публічно спалює папську буллу, закликає народ до боротьби з папським засиллям і позбавляється католицького сану. 26 травня 1521 року згідно з Вормському едикту Мартін отримує звинувачення в ересі, але прихильники основних ідей лютеранства допомагають врятуватися своєму панові, інсценувавши його викрадення. Насправді Лютер був поміщений в замок Вартбург, де зайнявся перекладом Біблії на німецьку мову. [4. Ст.149]

1522 Мартін опублікував свій переклад Нового Завіту німецькою мовою. Тим часом поширення ідей Реформації в Німеччині спричинило селянську війну 1524 - 1526, повсталі прагнули радикальних соціальних змін.[5 Ст. 14]

Лютер виступив за реформу Церкви. Своє бачення цієї реформи Мартін виклав також у богословському творі "Про рабство волі" (1525), посібниках для мирян - "Малий Катехізис" (1528) - і пасторів - "Великий катехізис" (1529), у тезах "Шмалькальденські члени" (1537). 1534 вийшов друком його переклад усієї Біблії німецькою мовою. [6]

Стороною не обійшло Мартіна Лютера і прекрасне почуття кохання. 13 червня 1525 року, реформатор був повінчаний з черницею бургерського стану Катаріні фон Бора. Яка подарувала йому дітей. [1. Ст.95-96]

В останні роки свого життя Мартін пройшли в невимовних турботах. Незважаючи на нові перемоги, що здобували його вчення, незважаючи на поклоніння, яким оточували його як "пророка Німеччини", Лютер з гіркотою усвідомлював, що сам він і його справа все більше і більше стають знаряддям для здійснення політичних задумів князів. [1. Ст.115]

В кінці січня 1546 Лютер, не звертаючи уваги на холод і стан свого здоров'я, прийняв запрошення графів Мансфельд, які просили його бути посередником в одній їхній сімейній суперечці. Справи він владнав, але з поїздки вже не повернувся додому. [1.120] Реформатор помер 18 лютого в Ейслебене, тому самому місті, де він побачив світло; тіло ж його було перевезено в Віттенберг і поховано з великою урочистістю в тій самій

палацовій церкві, до воріт якої він колись прибивав свої знамениті тези. [4 Ст. 56]

Список використаних джерел

1. Порозовская Б.Д. Мартин Лютер: Его жизнь и реформаторская деятельность. СПб. 1898
2. Семенов В.Ф. История середних веков. Вища школа. Київ – 1975р. С.519
3. От Лютера до Вайцзеккера. Великие протестантские міслители германии. Очерки. За ред. Зоц В. А. Раритет. Москва – 1994 г. С.285.
4. Левшиц Г. М. Реформационное движение в Чехии и Германии. Вышайшая школа. Минск – 1978 г. С.263
5. Худобець О. Народження нової церкви. Мартін Лютер. Історія України. 2012.№19. С.12-16.
6. Лютер Мартін. Любашенко В. І. Інститут історії України [Електронний ресурс] Режим доступу до статті: esource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Lyuter_M
7. Цитаты известных личностей. Мартин Лютер цитаты. [Електронний ресурс] Режим доступу : <https://ru.citaty.net/avtory/martin-liuter/>

* * *

Ткаченко Олександр – магістрант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; науковий керівник: Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

СТАНОВЛЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ЦЕРЕМОНІАЛУ В ПЕРІОД РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Упродовж свого існування Туреччина підтримувала дипломатичні відносини з провідними країнами Європи та Азії. Пов'язано це було зі значним авторитетом держави і її міжнародним впливом як на Заході, так і на Сході [2, с. 3].

Османська імперія з точки зору європейців була досить специфічною державою. Перш за все, важливим було те, що Османська імперія довгий час проводила політику ізоляціонізму, відносини з іншими державами були зведені до мінімуму [4, с. 5]. Довгий час були відсутні дипломатичні представництва османів в інших країнах. Тому звичайною справою вважалася відсутність постійних послів з боку Порти [7, с. 154].

Такий стан речей не завжди негативно впливав на міжнародну ситуацію, адже не будучи зв'язані політичними і дипломатичними іграми та зобов'язаннями, османи отримували можливість свободи дій [3, с. 90].

В Туреччині всіх людей не залежно від їх соціального, майнового чи іншого статусу поділяли на дві категорії – мусульман і немусульман. Особливе місце у суспільних відносинах відводилося немусульманам, більшою мірою тим, хто прибував до імперії з дипломатичними, торгівельними або пізнавальними цілями. Приймалися немусульмани на основі принципу «Еман», в якості гостей. Слід відзначити, що їхнє життя і майно бралося під суворий державний захист. Ті, хто прибував з офіційними місіями, з моменту перетину кордону, ставали гостями Османської імперії. Вона брала на себе всі витрати по їх перебуванню, забезпечувала охороною і певною мірою відповідала за їх життя [7, с. 155].

Ставлення до послів було досить різноманітним. Головним чинником, який міг на це вплинути, був характер відносин Туреччини з відповідною країною [4, с. 11].

Приймалися посли у столиці – Стамбулі, де для них була відведена спеціальна споруда – «Ельчі-хан» («Посольський двір»). Їхній прийом відбувався за певною церемонією, яка мала не меті показати міцність імперії та могутність султана. Невід'ємною складовою переговорів були дорогоцінні дарунки султану [12, с. 99].

Він отримував такі багаті дарунки, що багато іноземних послів і посланців, які спостерігали в Стамбулі за величищю цих дарунків, впадали у відчай від скутості власних ресурсів і неможливості піднести султану дар такої ж цінності. Вони відсилали на батьківщину звіти в хвилюванні і відчай від численності побачених скарбів, які верблюди несли вулицями міста, зокрема з Китаю, Індії, Росії та ін. [9, с. 25].

Після того, як османи остаточно закріпили свою міць на Сході можна було знову направляти вектор зовнішньої політики у бік Заходу. Османи були готові стати новою врівноважуючою політичною силою на світовій арені. З того часу, на рівні з військовими походами вони почали активну гру на дипломатичній арені Європи [7, с. 27].

Так, кількість дипломатичних посольств виросла у рази під час різноманітних військових походів Османської імперії. Прикладом виразу активної зовнішньої політики османів є військові акції Сулейман Кануні. На думку багатьох вчених, військова могутність османів того часу сягнула свого апогею [1, с. 150]. На стадії підготовки походів, в період їх здійснення і під час підведення підсумків, була потрібна велика кількість дипломатичних контактів; до султана прибували посли, і водночас султан направляв дипломатів [8, с. 45].

В імперії існував розгалужений державний апарат, який передбачав функціонування інституцій. Важливим державним відомством було управління кадіаскера. Воно здійснювало керівництво юстицією та судом; шкільними справами. Фінансами імперії керувало відомство дефтердара. Управління нішанджі було свого роду протокольним департаментом імперії. Його чиновники оформляли накази султана, оформляючи їх певною монограмою, без якої приказ не отримував сили закону. До середини XVII ст. відомство нішанджі здійснювало також зв'язки Османської імперії з іншими країнами [3, с. 91].

Великий вплив на міжнародні відносини мали капітуляції [12, с. 102]. Поняття «капітуляції» ввійшло в історію як згода, договір османських султанів з європейськими монархами. Договори мали частини, які встановлювали порядок відносин між Османською імперією та християнськими державами [11, с. 231]. Османи часто зневажливо ставилися до європейців і часто навіть принижували людську гідність, таким чином намагаючись показати свою зверхність. Звідси і розуміння капітуляцій, як символу приниження [14, с. 67].

Серед факторів турецької дипломатії дуже важливу роль відігравали релігійні принципи. Османи добре розуміли, що однією військовою силою підкорені народи не втримати. Вони зберігали фактичну владу багатьох місцевих правителів. Але тільки тим, які засвідчили покірність – склали зброю і прийняли іслам [9, с. 125].

Іслам в Османській імперії був не просто релігією, він пронизував все життя людини, охоплював ідеологічну, державно-політичну, адміністративну, фіiscalну, військову, судову, побутову сфери людської діяльності [5, с. 252].

Щодо структури турецької дипломатії, то до середини XIX ст. у звичному вигляді вона була відсутня, а зовнішніми зв'язками займалися різні державні установи на чолі з Диваном. В період розвитку і підйому Диван, ґрунтуючись на певних принципах, займався в основному внутрішньopolітичною діяльністю і разом з тим виконував рішення, які стосувались зовнішньої політики [10, с. 89].

Питання, що стосувались зовнішньої політики, розглядались на засіданні Дивану в першу чергу. Також відомо, що між членами Дивану існував розподіл праці відповідно до їх знань та спеціалізації. Відповіальність за вирішення зовнішніх та внутрішніх питань в основному покладались на великого візира і міністрів, але якщо справа стосувалася релігійних і фінансових моментів, то для роботи залучали також казаскера і дефтердара. При розгляді питань, пов'язаних з міжнародними відносинами Османської держави, особливо якщо справа стосувалася прикордонних конфліктів, до переговорів з повноважними

представниками сусідніх держав залучалися бейлербєї прикордонних районів [7, с. 125].

У Дивані обговорювалися питання про призначення послів та їх теми для переговорів, про послів, що прибували з інших країн, про торгові інтереси іноземних держав, про відкриття постійних посольств іноземних держав і тут же приймалися рішення. Підготовкою переговорів, всію попередньою роботою в Дивані керував реісулькуттаб. Найбільш секретні державні документи проходили через нього, оскільки він був добре обізнаний у всіх внутрішніх та зовнішніх справах. Посли іноземних держав говорили про реісулькуттаба, як про найбільш відповідальну особу в країні за зовнішні справи.

З середини XVII ст. у функціонуванні Дивану стався переломний момент і він втратив своє значення, а вирішенні державних справ перейшло до відомства великого візира, низка посад відійшла на другий план, а реісулькуттаба – вийшла на перший. Головним його помічником був бейлікі та підпорядкована йому канцелярія. Це була установа, яка зберігала усі рішення Дивану. Відомо також, що в канцелярії зберігались багато реєстрів з основних питань: постанови та накази, давні скарги, важливі секретні документи, послання султана, тексти договорів, документи про надання капітуляцій. Такий орган як канцелярія існувала до падіння Османської імперії [1].

Визначну роль у дипломатії османів відігравали перекладачі. В Диван зі всіх сторін імперії а також з-за кордону надходили листи, написані різними мовами. Посада перекладача існувала, починаючи з середини XVI ст. Спочатку цю роботу виконували особи не тюркського походження – ті, які знали іноземні мови та прийняли іслам. Серед всіх перекладачів існувала посада головного перекладача. Якщо хтось із членів групи помиряв, на його місце ставили одного із його синів [15, с. 178]. З середини XVII ст. відбувалися зміни і перекладацьку роботу отримували піддані Османській державі – греки.

Перекладачі були обізнані у всіх державних справах, а особливо в тих, які стосувались переговорів з іноземними країнами. Коли в Диван приходив посол іноземної держави, головний перекладач зустрічав його, перекладав двом сторонам розмову, а великому візиру – документи, вручені послом. Перекладачі бачили усі документи, які надходили з іноземних країн; також вони перекладали відповіді на ці документи [6, с. 50].

Внаслідок важливих геополітичних змін з кінця XVII ст. в османській дипломатії відбулися докорінні перетворення. Вони проявилися при укладенні Карловицького договору 1699 р. і засвідчили, що Османська держава вже не проводила самостійну зовнішню політику і знаходилася в

залежному становищі. Це означало в якісь мірі початок визнання переваги Європи. Однак, важко сказати, що це радикально змінювало становище дипломатичного етикуту. В Європу стали направлятися посли на більш тривалий час, від них були потрібні звіти про стан армій, політики, про нові відкриття, й ця практика поступово стала традицією [13, с. 122].

Таким чином, організація дипломатичної служби та дипломатичний етикут Туреччини мали багато яскравих особливостей, які кардинально вірізняли османську дипломатію від дипломатії Заходу. У Порті була відсутня категорія дипломатичних представництв, довгий час вона не направляла постійних послів, на відміну від європейських країн. Статус іноземних послів в імперії встановлювався залежно від відносин з країнами. Важливу роль в Османській імперії відігравали перекладачі, які були добре обізнані у міжнародних відносинах. Яскравою особливістю дипломатії Туреччини були капітуляції – договори османських султанів з європейськими монархами. Крім цього, досить вагомий вплив на дипломатичні відносини мали конфесійні принципи країни.

Список використаних джерел

1. О состоянии Османской империи и ее войска. Османская империя в первой четверти XVII в.: Сб. документов и материалов / Составители К. М. Ибрагимбейли, Н. С. Рамаба. М.: Наука, 1984. С. 149-163.
2. Гасратян М. А. Очерки истории Турции. М. : Наука, 1983. 294 с.
3. Гудвин Д. Величие и крах Османской империи. Властитель бескрайних горизонтов. М. : Азбука-Антикус, Колибри, 2012. 416 с.
4. Дулина Н. А. Османская империя в международных отношениях. М. : Наука, 1980. 328 с.
5. Еремеев Д. Е. Ислам: образ жизни и стиль мышления. М. : Наука. 1990. 288 с.
6. Еремеев Д. Е. Особенности образования турецкой нации. Советская этнография. 1969. № 5. С. 47-57.
7. Исханоглу Э. История Османского государства, общества и цивилизации: В 2-х т. М.: Восточная литература, 2006. Т. 1. 367 с.
8. Леонидов И. И. Турция: узел нерешенных проблем. Международная жизнь. 1984. № 4. С. 42-48.
9. Льюис Р. Османская Турция. Быт, религия, культура. М. : Центрполиграф, 2004. 240 с.
10. Миллер А. Ф. Краткая история Турции. М. : ОГИЗ, 1948. 303 с.
11. Нейер М. С. Османская империя: могущество и гибель. М. : Наука, 1990. 415 с.
12. Петросян Ю. А. Османская Империя. Могущество и гибель. М. : Наука, 1990. 187 с.
13. Пиотровский С. М. Свет и тени Турции. М. : Наука, 1981. 239 с.

14. Шеремет В. И. Становление Османской империи XIII – XVI вв. Новая и новейшая история. 2001. №1. С. 60-69.
15. Медяков А. С. История международных отношений в Новое время. М. : Просвещение, 2007. 312 с.

* * *

*Шрамук Елизавета – студентка 4 курса факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова»; научный руководитель: **Величко Нина Веньяминовна** – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова», г. Витебск (Республика Беларусь)*

ДИПЛОМАТИЯ ОТТО ФОН БИСМАРКА В 1851–1862 ГГ.

Отто фон Бисмарк – одна из ключевых фигур истории XIX века. В политическую жизнь Пруссии О. Бисмарк вступил довольно поздно, 28 апреля 1851 г. Ему была предложена роль дипломата на возрожденном во Франкфурте Союзном сейме. Таким образом, убежденный в праве Пруссии на главенство среди германских государств и готовый отстаивать эту точку зрения, О. Бисмарк в 1851 г. влился в политическую жизнь страны. В данном исследовании рассматривается период дипломатической деятельности О. Бисмарка от момента вступления на политическую арену и до назначения на должность канцлера в 1861 г. Цель работы – рассмотреть политическую деятельность Отто фон Бисмарка в качестве посланника во Франции, Англии и России и специфику его поведения как дипломата в 1851–1862 гг.

Основным материалом для исследования послужили мемуары О. фон Бисмарка «Мысли и воспоминания: в 3-х т.» под редакцией проф. Л.С.Ерусалимского. Полная биография Отто фон Бисмарка изложена в работах А. Палмера «Бисмарк», В.В. Чубинского «Бисмарк. Политическая биография». Также использовалась работа «История Германии. Том 1. С древнейших времен до создания Германской империи» Б. Бонвеча. При проведении исследования применялись как общенаучные (анализ, синтез, сравнение, обобщение, дедуктивный, логический), так и специально-исторические методы. В основу работы был положен системно-структурный анализ. Основными методами, использованными в

исследований, являлись метод сравнительного анализа, описательный метод и метод исторической ретроспекции.

11 мая 1851 г. О. Бисмарк прибыл во Франкфурт. Он сознавал важность будущего Союзного сейма и для себя, и для государства. Для него это был шанс выйти на арену большой политики в случае успеха, и возможность вернуться в сельскую рутину до конца своих дней в случае неудачи. Фридрих Вильгельм не до конца доверял ему, зная его сложный характер, но делал ставку на то, что дипломатическая жизнь немного перевоспитает несдержанного юнкера. Поэтому его перевоспитание доверили старому дипломату Теодору фон Рохову, сделав его заместителем.

Изначально О. Бисмарку не понравилось новое место. Его утомляли долгие ожидания в приемных, необходимость большую часть времени носить мундир, написание многочисленных отчетов и писем. Но, как известно, ни одна деятельность не проходит бесследно, и О. Бисмарк сам это понимал. В письмах жене он писал: «Я делаю быстрые успехи в искусстве произносить много слов, ничего не говоря» [3, с. 89]. Этой ироничной фразой он описал всю глубину дипломатической работы. Наконец, 15 июля, О. Бисмарк был повышен до посланника и поселился с семьей во Франкфурте.

Союзный сейм, участником которого был О. Бисмарк, представлял собой собрание из 34 государств разного достоинства. Заседание проходили под председательством австрийского представителя графа Туна, высокомерного аристократа, как и все австрийцы считающего себя выше других. Формально у государств имелось от 1 до 4 голосов, но все решения зависели от одобрения Австрии и Пруссии. Поэтому сейм стал ареной борьбы двух государств. Камнем преткновения становился сам Германский союз, который Пруссии удалось сохранить в прежнем виде, и Таможенный союз, где соглашение вообще не было достигнуто. После неудачи революции 1848–1849 гг. общественное движение в Пруссии затихло, и вопросы решались исключительно на высшем уровне [2]. О. Бисмарк продолжал проводить линию доминирования Пруссии, однако правители малых государств причисляли к вышестоящим именно Австрию, и это во много раз усложняло дело. В конце концов О. Бисмарк убедился, что в таком виде, в каком он есть сейчас, Германский союз существовать не должен.

Если не изменить, то поколебать свое мнение касательно Австрии О. Бисмарк смог летом 1851 г. В это время в Висбадене находился вернувшийся из ссылки К. Меттерних. Он пригласил к себе нового посланника, желая узнать, на каких позициях стоят давние соперники. Собеседники произвели приятное впечатление друг на друга. К. Меттерних

нашел О. Бисмарка остроумным человеком с твердыми принципами и посоветовал ему хорошо заботиться о стране, ибо только тогда она сможет разделить с Австрией ответственность за германский мир. Естественно, никто из них не хотел уступать и стоял на позициях верховенства своей страны, но оба остались довольны встречей.

Это добавило О. Бисмарку веса на Сейме и немало раздосадовало австрийского посланника, считавшего его мелким нахальным юнкером. К тому же, после аграрной реформы 1850 г. в Пруссии начался экономический подъем, и на фоне усиления голос Пруссии стал иметь больший вес. На заседаниях О. Бисмарк, следя своей натуре, начал курить, что было позволено только австрийцам, тем самым нагло приравнивая себя к их положению в Союзе. Эта выходка, как и его прошлые авантюры, не добавила ему веса в глазах короля, хотя тот и ценил его мнение и внимательно читал письма. Повышения пока ждать не приходилось, к тому же О. Бисмарк вынужден был совмещать посты посланника во Франкфурте и депутата ландтага в Берлине. Это требовало множества лишних затрат, и к лету 1852 г. он отказался от кандидатуры в Берлине, а потом временно покинул заседания во Франкфурте.

В июле 1852 г. в Вене очень вовремя для О. Бисмарка заболел граф Арним, посол, а К. Меттерних снова вернулся на пост. В этих условиях прусский король решил послать в Вену единственного дипломата, имеющего с К. Меттернихом хорошие отношения [3, с. 97].

В Вене правительство К. фон Буоля, министра иностранных дел, приняло его на удивление радушно. Они рассчитывали на то, что благоволение высшего общества подкупит провинциального юнкера. Однако он остался при своем мнении. Вскоре он был представлен императрице-матери Софии и заключил, что политика крутится именно вокруг нее. Позже О. Бисмарк вместе с двором посетил Венгрию, куда отправился молодой Франц Иосиф. Об императоре он отзывался с уважением: «Горячность молодого человека двадцати лет в сочетании с трезвым самообладанием» [3, с. 97]. Вена и ее император устранили неприязнь О. Бисмарка к Австрии, но взглядов его не изменили: к соглашению стороны так и не пришли, и О. Бисмарк вскоре вернулся во Франкфурт.

Однако вскоре по поручению короля он получил возможность отправиться министром в Ганновер. О. Бисмарк согласился и сумел убедить короля Георга в необходимости «идти с Пруссией рука об руку». «Я не мог бы сбросить с себя, как сюртук, свое пруссачество», – писал О.Бисмарк в своих мемуарах, описывая, как король принимал его в личных покоях без опасений [1, с. 113].

К осени 1853 г. О. Бисмарк стоял за реорганизацию Германского союза и набрался достаточно опыта, чтобы выдвигать новые варианты решений острых вопросов. Начало Крымской войны застало его уже опытным дипломатом с твердыми принципами. Николай I рассчитывал на поддержку Австрии или Пруссии хотя бы в форме нейтралитета. Прусский король колебался, а О. Бисмарк был решительно против вступления в коалицию против России. Не только потому, что русская монархия была традиционным другом Гогенцоллернов и оплотом абсолютизма, но и потому, что из этого можно было извлечь выгоду. 20 апреля 1854 г. между Пруссией и Австрией был заключен договор о наступательном и оборонительном союзе, по которому Пруссия в случае необходимости должна была стянуть войска на границы с Россией и в Познани. Франция, втянутая в войну, не могла угрожать западным границам, а договор обеспечивал Пруссии положение защитника немецких земель иставил ее на один уровень с Австрией. К тому же в случае обострения отношений с Австрией Пруссия получала хороший плацдарм для начала военных действий [1, с. 119]. Сторонники войны с Россией во главе с принцем Вильгельмом пытались убедить О. Бисмарка повлиять на короля и начать войну с Россией, уверенные, что победа поможет Пруссии заключить выгодный мир. Но О. Бисмарк был непреклонен, и соглашения между будущим королем и его канцлером достигнуто не было.

На протяжении всего противостояния О. Бисмарк добивался начала мирных переговоров, а когда они были начаты, добивался приглашения Пруссии на Парижский конгресс. Австрия, конечно, выступала против, однако О. Бисмарк к этому времени пользовался сильным влиянием во Франкфурте, заседание Сейма в котором все еще шло. Однако борьбу он почти проиграл – Пруссию пригласили только под конец, когда стоял вопрос о проливах. Но в этом был один существенный плюс: Пруссия не несла ответственности за тяжелые для России соглашения и сохранила с ней хорошие отношения. Напряжение отношений между Россией и Австрией добавляло Пруссии шансы на усиление в Германском союзе. Отныне О. Бисмарк прослыл сторонником России.

Однако усиления Пруссии не могло произойти без заключения дружественных соглашений с великими соседями. В качестве потенциального союзника О. Бисмарк выбрал Францию, предвидя ее сближение с Россией. В августе 1855 г. О. Бисмарк нанес визит в столицу Второй империи. Там он активно вел переговоры с министром иностранных дел графом А. Валевским, сводным братом Наполеона III, и Ш. де Морни, разделяющими его взгляды на союз. На одном из «слишком пышных вечеров» О. Бисмарк был представлен императору и его супруге Евгении, которая произвела на него более глубокое впечатление, чем сам

Наполеон III. Личные качества императора О. Бисмарк находил поверхностными. На том же вечере он познакомился с другой монаршей особой: ему удалось переговорить с королевой Викторией и принцем Альбертом. Английская корона в то время была негативно настроена в отношении к сближению Пруссии и России, и беседа получилась напряженной. Однако О. Бисмарк не хотел терять этой крупицы расположения. Когда королева перевела беседу в русло эстетики и заметила, как прелестен город Париж, О. Бисмарк ответил, что он «еще более прелестный, чем Петербург». Однако английская сторона отныне стала считать его прорусским настроенным и опасным пруссаком. К тому же, О. Бисмарк активно не одобрял заключение помолвки между дочерью Виктории и сыном Фридриха Вильгельма. Он полагал, что, согласно политике Англии, принцесса принесет в Пруссию английские традиции, ничего не дав взамен [3, с. 103].

Весной 1857 г., не получив поддержки от окружения короля, О.Бисмарк по собственной инициативе отправился в Париж. Главной целью визита было более близкое знакомство с Наполеоном III. После общения с ним О. Бисмарк сделал вывод, что нынешний император не имеет ничего общего со своим великим предком, советовал сделать ставку на самолюбие монарха и побольше ему льстить.

Однако прусский король не был склонен к принятию таких важных решений, потому что готовился к приему своего племянника, нового русского императора Александра II. Когда, провожая Александра на вокзале, король пробыл слишком долго в прокуренном вагоне, через некоторое время с ним случился удар [1, с. 192]. Ведение всех дел взял на себя принц Вильгельм, который относился к О. Бисмарку куда более негативно, чем Фридрих Вильгельм. В конце 1857 г. он расположился в Кобленце с двором, но О. Бисмарк не уделил этому должного внимания, оставшись при больном короле. Это окончательно определило дальнейшее отношение Вильгельма к будущему канцлеру. Масла в огонь подлила книга, написанная О. Бисмарком в марте 1858 г. Она содержала концепцию поведения Пруссии в Германском союзе: Пруссия должна была выполнять свои обязательства, но активно собирать голоса против Австрии на сейме. Эта доктрина не нравилась Вильгельму, и популярности в его глазах О.Бисмарку не добавила.

Тем временем, 7 октября умирающий Фридрих Вильгельм подписал указ о введении регентства. Вильгельм получил полномочия короля и сразу начал чистку своего окружения. О. Бисмарк был человеком, обладающим самыми детальными знаниями о политической ситуации, но во взглядах он расходился с Вильгельмом, и тот считал его опасным политиком. Поэтому 29 января 1859 г. О. Бисмарк был назначен посланником в Россию.

Фактически этот высокий пост означал отстранение О.Бисмарка от прусской политики. «Меня поместили на хранение в холодильник на Неве», – мрачно говорил О. Бисмарк, уязвленный тем, что получил подобную политическую ссылку за восемь лет трудной работы во Франкфурте. Однако Петербург был одним из ключевых зарубежных представительств, и это в будущем сыграло немаловажную роль [3, с. 111].

Недельное путешествие до русской столицы произвело на О.Бисмарка ужасающее впечатление. Он устал, окоченел и не нашел ни малейшего признака дорог на подъезде к городу. 1 апреля, в день своего рождения, он предстал перед Александром II не в лучшем расположении духа. В его обязанности входило поддержание дружественных отношений с Россией, обеспечение поддержки прусских подданных на русской территории и поддержание силы собственного духа, что давалось ему с наибольшим трудом. Петербург его тяготил. Но помимо своих непосредственных обязанностей он завел новые знакомства. Русские друзья пригласили его в Москву, которую он нашел очень живописной, сравнивая с Будапештом, даже начал учить русский язык. Тем временем в Берлине принц-регент начал подготовку сближения с Австрией и созвал войска на Рейн, чтобы создать угрозу французам. О. Бисмарк был так разозлен и не скрывал этого, что едва не лишился должности, а А.М. Горчаков (которого О. Бисмарк обвиняет в непомерном патрассии) не делал тайны из его речей, хоть и симпатизировал новому посланнику [1, с. 208].

В июне 1859 г. О. Бисмарк к тому же сильно заболел. Он «отправился домой без шубы и еще задержался по дороге, чтобы посмотреть на учение рекрутов» [1, с. 219]. За этим последовали ревматические боли. Чуть позже он повредил левую ногу на охоте. При лечении русский доктор повредил вену, усугубив ситуацию. В Петербурге ему посоветовали ногу ампутировать, но он решил лечиться на родине, и после продолжительного пребывания в Пруссии поправился, и к октябрю смог сопровождать русского императора в Польше. Несмотря на то, что все кончилось благополучно, Петербург стал первым шагом на пути к окончательному подрыву здоровья будущего канцлера. Нервное и физическое перенапряжение сказывалось потом долгие годы.

Весной 1860 г. он вернулся в Берлин, где силу стали набирать либералы-националисты – Националфедерайн. Он нанес организации визит вежливости в попытке развеять образ неумолимого противника либерализма. Вскоре начали ходить слухи о том, что он может создать коалицию с либералами в правительстве. Появилась даже идея назначить О. Бисмарка министром иностранных дел, однако Вильгельм не был готов принять внезапную либерализацию взглядов своего дипломата и его приверженность союзу с Россией.

Это недоверие пошатнуло его положение в Петербурге, куда О.Бисмарк вернулся в июле. К тому же он отказался от совместного с Россией протesta против похода Гарибальди, считая, что образование единого Итальянского государства ослабит Австроию и поможет Пруссии. В состоявшемся разговоре с Вильгельмом О. Бисмарк предложил исправить конституцию путем созыва общегерманского представительства, чем привел нового короля в замешательство. Будущий канцлер был готов допустить парламент ради ослабления Австрои и создания союза без нее. Более того, он писал, что нужно позволить Австрои и Франции «грызть друг друга, а тем временем послать армию на юг и вбить пограничные колья около Швейцарии» [4, с.101]. Это немало насторожило окружающих его политиков. Разошелся он с русскими и в польском вопросе. Национальное движение поляков О.Бисмарк не принимал ни в каком виде, призывая любые волнения подавлять силой оружия, с чем А.М. Горчаков не мог согласиться, готовый к компромиссу. Но, несмотря на это, из Петербурга его провожали с доброжелательностью и сожалением по поводу его отъезда.

В 1862 г. О. Бисмарк вернулся в Пруссию, а 22 мая уже получил назначение в Париж. Это назначение не продлилось долго. В Париже его встретили так же доброжелательно, как и в прошлый раз. Однако Наполеон был занят больше развлечениями и проблемами отъезда всем двором в отпуск, чем политикой. Работы у О. Бисмарка было немного, и в начале июля он побывал на Всемирной выставке в Лондоне, где встретился с видными британскими политиками. Будущий премьер-министр Англии Б.Дизраэли писал: «Опасайтесь этого человека! Он говорит то, что думает» [4, с. 106]. В то время О. Бисмарк высказывался смело о том, что вскоре получит назначение на высшую должность, получит возможность реорганизовать армию и приведет в жизнь свою мечту об объединении Германии под эгидой Пруссии. И действительно, 16 сентября он получил вызов в Берлин, где его ждало высоко назначенное. 20 сентября 1862 г. он стал министром-президентом Пруссии.

Таким образом, к 1862 г. Отто фон Бисмарк стал одним из влиятельнейших людей Пруссии. За одиннадцать лет, проведенных на поприще дипломатии, его взгляды претерпели некоторые изменения. Он стал комфортнее себя чувствовать в политике, приобрел новые ценные знакомства и расположение. В данный период его мысли занимали три важнейшие внешнеполитические задачи: отношения с Австроией, с Россией и с германскими соседями. В вопросах, касающихся Австрои, он по-прежнему стоял на позициях необходимости превосходства Пруссии и ослабления Вены через невмешательство в невыгодные для нее конфликты (отказ от войны с Францией и от подавления мятежа Дж. Гарибальди). С

русскими дипломатами у О. Бисмарка сложились неплохие отношения, и здесь он опять же настаивал на сохранении мира между державами. Касательно третьей проблемы, он считал, что Германию необходимо объединять без вмешательства в процесс консолидации или вообще без включения Австрии в будущий Союз. К моменту своего назначения на пост главы правительства О. Бисмарк выступал против любых военных конфликтов, кроме подавления мятежа в Польше: армия всегда была главным козырем Пруссии, а накануне объединения внутренняя сила была очень нужна стране. Ради «дела страны» О. Бисмарк был готов пойти на уступки либералам и созвать общегерманский парламент, хотя по-прежнему оставался патриотом и монархистом. Единственная черта в его характере осталась неизменной – его прямолинейность. Он выражал свои мысли и устремления твердо и «в лоб». Это было опасно для дипломата, чье поприще требует гибкости и умения выуалировать все, что приходится. Однако именно из-за этой своей черты О. Бисмарк и обрел такой вес в прусском обществе, умея твердо стоять на своем и обладая нерушимыми принципами. Таким, убежденным в своей силе и готовым бороться за будущее страны, О. Бисмарк вступил в должность министра-президента Пруссии.

Список використаних джерел

1. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: в 3-х т. Том 1. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940–1941. 383 с.
2. Бонвич Б. История Германии. Том 1. С древнейших времен до создания Германской империи [Электронный ресурс] // Электронная библиотека RoyalLib. Режим доступа: https://royallib.com/book/bonvech_bernd/istoriya_germanii_tom_1_s_drevneyshih_vremen_do_sozdaniya_germanskoy_imperii.html
3. Палмер А. Бисмарк. М.: «Русич», 1997. 544 с.
4. Чубинский В. В. Бисмарк. Политическая биография. М.: Мысль, 1988. 416 с.

* * *

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ СВІТУ

Бановська Дар'я – студентка історичного факультету

Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка;
науковий керівник: Боровець Іван Іванович – кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського
національного університету ім. Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

ПИТАННЯ BREXIT У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПЕРІОДУ ПРЕМ'ЄРСТВА ТЕРЕЗИ МЕЙ

Одним з найбільш резонансних питань у світовому політичному дискурсі останніх чотирьох років є Brexit – вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу.

Якщо проаналізувати політику Великої Британії стосовно членства у ЄС, то можна помітити, що ідея виходу не є новою. Перший референдум щодо збереження позицій у Європейському економічному співтоваристві було проведено ще у 1975 році (за два роки після вступу в ЄС). Після того Лондон ще декілька разів ставив це питання на обговорення, намагався змінімізувати вплив ради Європи та законів ЄС на Великобританію. Найбільше дискурс довкола Brexit актуалізувався після референдуму проведеного Девідом Кемероном у червні 2016 року, на якому 51,9 % британців проголосували за вихід з ЄС [5]. Після цього прем'єр склав свої повноваження, його місце займає амбітна Тереза Мей, а питання Brexit не зходить з шпальт світових та британських медіа, таких як BBC, The Guardian, Bloomberg, The Times, «Euronews» тощо, його розвивають, тлумачать та аналізують найавторитетніші спеціалісти з економіки та політології, не залишаються осторонь і українські ЗМІ.

Та незважаючи на ажіотаж світової спільноти, досі немає конкретного і точного потрактування дій Британського уряду, його програм, угод та їх наслідків. Найбільшою невизначеністю відзначається дискурс навколо питання Brexit за часів головування в уряді Терези Мей. Досі немає повного наукового опису її політики та дій, чим і визначається актуальність та новизна дослідження.

Метою нашої роботи є характеристика політичного дискурсу довкола питання Brexit під час прем'єрства Терези Мей.

Задля реалізації мети нам необхідно вирішити коло завдань: З'ясувати значення Brexit для світової спільноти; Визначити позицію Терези Мей щодо Brexit; Проаналізувати угоду запропоновану прем'єркою; Дослідити еволюцію поглядів на політику Терези Мей. Джерелами аналізованої

інформації стали офіційні висловлювання Терези Мей щодо Brexit, угода. Зрозуміти її дії допомагає з'ясування світоглядних засад політичних поглядів прем'єрки в цілому.

Питання Brexit є одним з ключових у політиці Терези Мей на посаді прем'єрки. Під час боротьби за пост прем'єра міністра, Тереза Мей утримувалась від різких позитивних чи негативних висловів щодо Brexit. Але вже у першому публічному виступі після призначення [4] наголосила на історичності референдуму та на своєму прагненні, під час виходу з Європейського Союзу, зробити Великобританією країною, яка працює не для привілейованих, а для кожного. У цьому ж виступі вона зробила акцент на побудові нової, кращої Британії.

У цей час більшість світових аналітиків акцентують увагу на негативних наслідках виходу Сполученого Королівства з ЄС. Зокрема, прогнозують втрату Британією статусу фінансового лідера; «ускладнення доступу на товарні та фінансові ринки ЄС; інфляційні тиски, викликані подорожчанням товарів, імпортованих з ЄС» [6. с. 27]; втрату впливу в материковій Європі та навіть розкол у суспільстві країни. Натомість Тереза Мей у середині січня 2017 року в промові [3] окреслює свої позиції та переваги виходу країни з ЄС. Вона говорить про збереження дружніх стосунків з країнами Європи: «Ми залишаємо Європейський Союз, але не залишаємо Європу» [3]. Прем'єрка наголошує на необхідності глобального розширення впливу та зв'язків (політичних, торгових, економічних) Британії у ширшому світі. Серед причин Brexit, вона виокремлює: відмінності в політичних традиціях, жорсткі рамки, неможливість національного самовизначення та бажання британців бути інтернаціональнішими та глобальнішими.

Крім того, Тереза Мей оголосила план виходу, що складався з дванадцяти пунктів. Серед них: забезпечити впевненість у процесі виходу з ЄС; контроль власних законів; посилити союз між чотирма частинами Великої Британії; звернути увагу на контроль за кількістю людей, які приїжджають до Британії з Європи; захистити права громадян ЄС у Великобританії та британських громадян ЄС; забезпечити вільну торгівлю з європейськими ринками шляхом сміливої та амбіційної угоди про вільну торгівлю з Європейським Союзом; укласти нові торгові угоди з іншими країнами; забезпечити найкращі умови для науки та інновацій; співпрацювати у боротьбі зі злочинністю та тероризмом; продовжувати тісно співпрацювати з європейськими союзниками у зовнішній та оборонній політиці, навіть після виходу ЄС; організувати плавний, впорядкований Brexit. За таким планом Brexit і справді вивів би Сполучене Королівство на новий рівень і така схема влаштовувала більшість уряду.

Але після вісімнадцяти місяців переговорів з ЄС угода не задовольнила більшість депутатів. З'явились вислови, що ця перспектива ще гірша, ніж умови, на яких Британія була членом ЄС. Уряду Мей висловили недовіру та почалась активна критика її політики.

Громадськість обурили умови переходного періоду, коли країна вже немала б впливу в раді ЄС, але повинна виконувати її правила. Невдоволення викликало і зобов'язання сплатити борг, відкритість питання про пересування територіями ЄС, відкритість кордону між Північною Ірландією у Великобританії та Ірландією, збереження тимчасового митного союзу, збереження повноважень Європейського Суду, спірні питання щодо риболовства та інші. Хоча угода і мала переваги, відповідала законам, попереднім домовленостям, правилам ЄС, не викликала б економічного шоку в країні та все ж суперечила головним вимогам Британців – незалежності та єдності. Саме тому угода тричі зазнала поразки на голосуваннях в Палаті громад. Хоча після першої поразки Тереза Мей та президент Єврокомісії Жан-Клод Юнкер намагалися переглянути угоду та врегулювати суперечки, але генеральний прокурор Сполученого Королівства Джеффрі Кокс так і не дав схвального юридичного висновку, що призвело до остаточного провалу угоди. Терезі Мей довелося скласти свої повноваження 24 липня 2019 року. Новий прем'єр Борис Джонсон все ж зміг 31 січня 2020 року вивести Британію з Союзу на умовах повільного виходу, та перемовини щодо деталей ведуться і досі.

Тож Тереза Мей за час роботи над Brexit піднялась до вершин політологічних рейтингів, але одночасно зазнала потужної критики, що призвела до її відставки. Прем'єрка зарекомендувала себе як амбітний і рішучий політик. Хоча її версія угоди не була реалізована, та саме зусиллями її уряду були зроблені головні кроки задля виходу Сполученого Королівства з ЄС.

Список використаних джерел

1. Alasdair Sandford. What was in Theresa May's Brexit deal and why was it so unpopular?. Euronews. 2018. URL: www.euronews.com/2018/12/07/what-is-in-theresa-may-s-brexit-deal-and-why-is-it-so-unpopular (дата звернення – 13.11.2020).
2. Joe Owen, Jill Rutter. Theresa May's Brexit deal: final offer to MPs. Institute for government. URL: www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/theresa-may-brexit-deal-final-offer (дата звернення – 13.11.2020).
3. Plan For Britain: Prime Minister's speech on Brexit negotiating objectives. URL: www.youtube.com/watch?v=rOkH7LCFCwA&t=6s&ab_channel=10 DowningStreet (дата звернення – 13.11.2020).

4. Statement from the new Prime Minister Theresa May. URL: www.gov.uk/government/speeches/statement-from-the-new-prime-minister-theresa-may (дата звернення – 13.11.2020).
5. UK votes to leave the EU, Cameron to quit as PM. Euronews. 2016. URL: www.euronews.com/2016/06/24/live-coverage-as-voting-comes-to-an-end-in-britain-s-eu-referendum (дата звернення – 13.11.2020).
6. Шаров. О.М. Brexit: «плюси» та «мінуси» для глобальної геоекономіки. Геоекономічні виклики для країн G7 : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції / відп. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2019. С. 25–31.
7. Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму. Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С.25–29.

* * *

В'язінько Володимир – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; наукова керівниця: **Тронько Тетяна Володимирівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

КАТАЛОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА СУЧASNOMУ ЕТАПІ

Усім відомо, що Кatalонія хоче стати незалежною державою. Цей процвітаючий регіон на північному сході Іспанії виробляє 1/5 ВВП країни і каталонці вважають, що платять Мадриду набагато більше, ніж отримують. В регіоні проживає 7,5 млн людей, вони пишаються своєю мовою, культурою та історією. Більшість каталонців вважають себе окремим народом, але в результаті об'єднання Іспанії під владою короля Фердинанда II Арагонського та королеви Ізабелли Кастильської Кatalонія увійшла до її складу [4].

Щоб розібратися у витоках руху за незалежність у регіоні, потрібно звернути увагу на XX століття. Іспанія була республікою, а Кatalонія отримала статус автономії, однак через 6 років до влади прийшов генерал Франциско Франко і позбавив її цього статусу. Більше трьох десятиліть гніту франкістського режиму лише зміцнили праґнення каталонців відокремитися від Іспанії.

Після смерті Франко 20 листопада 1975 року і відновлення в країні демократії, Кatalонія повернула собі автономію, чого, на думку її мешканців, було недостатньо. Рішення Конституційного суду Іспанії про обмеження прав каталонців на суверенітет викликало відповідну реакцію. По всьому регіону пройшла хвиля протестів і символічних референдумів.

Без сумніву, головним програмним документом, що регулював правовий статус каталонського народу, є Статут автономії Кatalонії, що у свою чергу був розроблений після затвердження Конституції Іспанії 1978 року і схвалений на референдумі 1979 року [5].

Згідно нього, населення Кatalонії визнавалось окремим народом із власною інституцією, що втілювала б їхнє політичне самоврядування – Жанарапітетом. Кatalонська мова визнавалась самостійною і рівною в правах з іспанською. Даний Статут мав суттєві відмінності від попереднього подібного документу 1932 року, а саме, визнавав більше прав каталонців у сфері культури, освіти та ЗМІ, але у судовій, відповідно, менше. Не було також встановлено порядок фінансування регіону, що стало причиною її редакції у 2006 році.

Головна ідея Статуту полягала у «спільному суверенітеті», згідно якого суверенні права зберігаються за Іспанією, яка у свою чергу повинна визнавати Статут автономії і надати необхідні права Жанарапітету для національної і культурної відбудови Кatalонії. Наступним завданням стало унормування і розширення сфери каталонської мови, офіційний друк якою був заборонений генералом Франко. Згодом було створені телеканали і радіостанції, які проводили ефір каталонською, підключитись до яких міг кожен бажаючий.

У 1983 році було створено місцеву поліцію – Мósес д'Аскуáдрa, яка з 2008 року повністю замінила собою іспанські органи правопорядку, при чому як Національну поліцію, так і Цивільну гвардію. Ідею «спільногого суверенітету» найбільше намагалися реалізувати з 1982 року по 2004 рік, коли посади прем'єр-міністрів займали Хосе-Марія Аснар та Феліпе Гонсалес.

На протязі багатьох років націоналісти Кatalонії вважають, що Іспанія паразитує на цій області, оскільки контролює розподіл податків, не враховуючи при цьому їхній економічний потенціал. Також причиною численних скарг є підтримка каталонської ідентичності шляхом змін їхнього автономного статусу у 2010 році.

Нині деякі жителі Кatalонії порівнюють тиск Мадриду з диктатурою Франко. 9 листопада 2014 року відбувся референдум, який не мав прямої юридичної сили, але під час нього за незалежність Кatalонії проголосувало 80 % виборців. Мадрид оголосив голосування незаконним та

недемократичним. Не дивлячись на це, Кatalонія продовжує свій шлях до незалежності і зараз її демократичний рух сильний як ніколи.

При цьому, Конституційний суд Іспанії визнав недійсним референдум 1 жовтня 2017 року, а втручання у виборчий процес поліції призвело до численних сутичок. Тим часом, сепаратистським каталонським парламентом 27 жовтня було проголошено незалежність. Реакцію Іспанії було перше в історії введення прямого правління, посилаючись на 155 статтю Конституції [2].

Результатом цього став розпуск каталонського парламенту і проведення позачергових виборів 21 грудня 2017 року, в яких однак перемогли націоналістичні партії.

Проте колишній лідер Кatalонії Карлес Пучдемон разом з декількома соратниками втік до Бельгії. Судовий процес, при цьому, був здійснений над 12 особами, яких було звинувачено в організації державного заколоту.

Серед сучасного каталонського національного руху можна виділити дві основні сепаратистські організації – ANC і Omnium, за підтримки яких було створено окремий секретний рух «Демократичне цунамі», що використовує анонімність у соціальних мережах для координації своїх дій, зокрема протестів.

Їхня діяльність вперше була помічена 2 вересня 2019 року у мережах Telegram, Instagram та Twitter, де було опубліковане наступне повідомлення: «Ми не нова організація, ми триваюча і невичерпна кампанія. Ми можемо давати відсіч. У нас є стратегія. Хвиля піднімається, і ви protagonіст. Ви – це цунамі» [1].

Дана організація повідомила, що має три основні завдання: реалізувати право Кatalонії на самовизначення, контролювати дотримання прав людини та звільнення політичних в'язнів.

«Що стосується досягнення цих цілей, то наша вимога проста і пряма: Іспанія, сідай і домовляйся», – звучало в одному з їх повідомлень. Слід також зазначити, що цей сепаратистський рух максимально намагається повторювати тактику організаторів гонконгських протестів, що почалися у червні минулого року. «Цунамі» закликає своїх прихильників під час протестів непередбачувано міняти своє місце перебування, роблячи майже неможливим придушення мітингів силовиками. Okрім того, цей рух Кatalонії поширює у соціальних мережах рекомендації, складені гонконгськими інструкторами, як захистити себе від спецзасобів типу слузозгінного газу чи водометів.

З метою успішного керування протестами «Цунамі» презентує вдосконалене програмне забезпечення, що дозволяє користувачу не бути арештованим при незаконних виступах і швидко перегрупуватися в нову групу в певному місці. Вперше даний застосунок був завантажений на сайт

руху в день окупації аеропорту «Ель-Прат», і протягом тижня встановлений на телефонах 270 тис. користувачів [3].

Дана програма використовує програмний код darknet-мережі RetroShare і технологію friend-to-friend для обміну даними лише між певними особами і геолокацію для обмеження площин поширення інформації. Високий рівень програмної підготовки та колосальний масштаб їхньої онлайн-діяльності дозволяють припустити, що в «Цунамі» працює як мінімум декілька дуже талановитих програмістів. Не виключається і той факт, що «Цунамі» – це ніщо інше, як проксі-група із колишніх учасників розігнаного у 2017 році уряду, які здійснили втечу до Бельгії.

Не дивлячись на загострення політичної ситуації в Іспанії, Каталонія все ж вступила в переговори з Мадридом. Одна з місцевих націоналістичних партій – ERC, заявила, що може підтримати центральний уряд за умови, що той готовий почати переговори про каталонську незалежність.

ERC навіть підготовила норми проведення даних переговорів, а саме:

- 1) процес здійснюватиметься між регіональним і центральним урядами;
- 2) не повинно бути ніяких передумов; 3) має бути складений чіткий графік процесу переговорів; 4) зобов'язання сторін виконати свої умови має бути обов'язковим.

Як висловився представник ERC, за умови дотримання цих вимог партія готова негайно підтримати центральний уряд на чолі з Педро Санчесом. До того ж, як повідомляють політологи, дана стратегія можливо є єдиним виходом із кризи.

12 листопада 2019 року підтримку Санчесу висловив і Пабло Іглесіас, лідер крайньої лівої партії Unidas Podemos. У Конгресі, тобто нижній палаті іспанського парламенту, яка і затверджує уряд, спільно вони мають 158 голосів. Якщо врахувати підтримку ERC, яка нині посідає п'яте за представництвом місце в Конгресі, цього має цілком вистачити для затвердження соціалістичного уряду.

Однак, дана ситуація ускладнюється тим фактом, що колишнє керівництво партії самого Педро Санчеса незадовго до цих подій було звинувачене у корупції. Vox і Народна партія – політичні опоненти Санчеса, закликали його спершу взяти особисту відповідальність за даний інцидент.

Варто зазначити, що під час липневого голосування за уряд Санчеса ERC утримались, внаслідок чого соціалісти не здобули потрібну кількість голосів і оголосили досрочові вибори. Тим часом у Каталонії з жовтня почалися протести з приводу рішення Верховного суду Іспанії засудити

організаторів референдуму 2017 року. Характер протестів був більше стихійний, через що вони іноді переростали у сутички з місцевою поліцією.

Очевидним є той факт, що на сьогодні національно-політична ситуація в Каталонії та Іспанії загалом ще далека від вирішення.

Список використаних джерел

1. Закіянов Д. Кatalонська криза: чому Барселона все ще у вогні. URL: <https://mind.ua/publications/20203551-katalonska-kriza-chomu-barselona-vse-shche-u-vogni>.
2. Олланд А. Каталонія — один народ, дві держави. Етнографічне дослідження ненасильницького спротиву асиміляції [Електронний ресурс]. URL: <http://www.worldcat.org/oclc/952734219>
3. Павлюк О. Протести в Каталонії: що відбувається та як реагує уряд. URL: <https://hromadske.ua/posts/protesti-v-kataloniyi-sho-vidbuvayetsya-ta-yak-reaguye-irugad>
4. Субрекас-і-Каліку Ж. Історія Каталонії, 2007 [Електронний ресурс].— URL: <http://www.worldcat.org/oclc/1055572798>
5. Харгрейвз Д. Свобода Каталонії? Кatalонський націоналізм, іспанська ідентичність та Олімпійські ігри у Барселоні. URL: <http://www.worldcat.org/oclc/42791537>

* * *

Василевская Виктория – магистрант Витебского государственного университета имени П.М.Машерова; научный руководитель: Пивовар Николай Васильевич – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия Витебского государственного университета имени П.М.Машерова, г. Витебск (Республика Беларусь)

ПУТЕШЕСТВИЕ САМОГО ВЫСОКОГО ЧЕЛОВЕКА В МИРЕ ФЁДОРА МАХНОВА В СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ АМЕРИКИ

В мире встречаются отнюдь не единичные факты о гигантах или лилипутах. Люди с необычным ростом, как правило, всегда привлекают внимание окружающих. Ярким примером служит наш земляк, уроженец Витебского района, Фёдор Андреевич Махнов, рост которого составлял 285 см. В прошлом столетии он был известен далеко за пределами белорусских земель. Высокий рост доставлял Махнову массу неудобств, но в то же время благодаря ему белорусский великан обрел мировую славу. Демонстрируя себя сначала на арене цирка, а затем в различных турне Фёдор Махнов подтверждал свой титул самого высокого человека в мире.

Он объездил множество городов России, посетил Германию, Францию, Италию, Англию, Бельгию, Голландию, и даже смог покорить США. Махнов собирал вокруг себя огромные толпы людей, жаждущих его увидеть его и убедиться, что человек с такими пропорциями существует. Почти в каждой из перечисленных стран с ним случались интересные истории, о которых мы можем узнать, изучив печатные издания 20 века. В Италии его принял Папа Римский, в Германии он был на аудиенции у канцлера, во Франции чуть не попал за решетку, однако не нашлось камеры, соответствующей его росту [12, с.11-12]. Не исключено, что в Великобритании Махнов мог встретиться с королевской семьей, так как сохранились его снимки с королевского ипподрома в Лондоне. Однако самым долгим и интересным в жизни великана путешествием стало его турне по Соединенным Штатам Америки, во время которого Фёдор Махнов встретился с 26-м президентом США Теодором Рузвельтом. О том, как это все происходило, пойдет речь в данной статье.

О самом высоком человеке в мире в США знали еще до его приезда. Так, в газете «Stark county Democrat» города Кантона Штата Огайо за 5 июня 1903 года Фёдора Махнова сравнивали с жительницей штата Миссури великанишей Эллой Юинг, чей рост достигал 8 футов и 4 дюйма или 254 см. Рост же самого Махнова по версии издания составлял 7 футов и 10 дюймов или 239 см вместо общезвестного сегодня 285 см. Американцы сначала пытались опровергнуть тот факт, что Фёдор Махнов являлся самым высоким человеком в мире. Кроме Эллы Юинг в статье упоминались и другие великаны, рост которых превышал рост Махнова, например, канадец Эдуард Бопре – 7 футов 10 и три четверти дюйма или 241 см [11]. Однако в мае 1905 года в издании «Lowell Sun» штата Массачусетс его рост значительно преувеличили и указали как 9 футов и 8 дюймов или 295 см [1].

Летом 1906 года Фёдор Махнов пересекает Атлантический океан. Путь в Америку начинался с британского города Дувра, где, как свидетельствовали сами британцы, понадобилось не менее 20 человек, чтобы насиливо затащить гиганта на борт пассажирского лайнера «Претория», так как он категорически отказывался плыть на пароходе.

Во время плавания Махнов столкнулся с множеством неудобств. Он был такого гигантского роста, что на борту не нашлось каюты для него а пассажиры нервничали и не хотели есть с ним за одним столом. Ночью великан проснулся с ревом и сказал, что хочет спать.

– У вас нет кровати? – спросил стюард по-немецки.

– Это всего лишь подушка для стула, – ответил Махнов по-русски.

Место управляющего судном было отдано великанию, который, положив матрасы на пол, смог вытянуться поперек и чувствовать себя

сравнительно удобно. Его аппетит также насторожил стюардов, но так как пароходная компания взяла на себя обязательство доставить его, то он ел все, что хотел [5].

16 июня Федор Махнов вместе с супругой и двумя детьми прибыл на остров Эллис, расположенный в устье реки Гудзон в бухте Нью-Йорка. Здесь находился самый крупный пункт приема иммигрантов в США. В этот день работа на острове была приостановлена, так как присутствующие там люди испытывали шок, увидев «человека-небоскреба». «Он весит 360 фунтов. Его туфли стоили 30 долларов за пару из-за слоновых размеров ступней; его кулак больше, чем у большинства мужчин; в его одежде достаточно ткани, чтобы накрыть его палаткой, когда кровать не поместится; его шляпу можно было использовать как семейное хранилище; его нетканые носки накроют кровать; его перстень-печатка весит полфунта, а его перчатки - они – они...» – именно такими были первые впечатления американцев [5].

Однако утром того же дня, незадолго до прибытия Махнова, появилась новость об анонимном письме из британского города Ньюкасл-на-Тайне, в котором говорилось, что Махнов – не в своем уме. «Он показывается для чужой выгоды, и, если вы исполните свой долг, вы не позволите ему сойти», – гласило послание [10]. Главный иммиграционный комиссар Ватчорн распорядился, чтобы Махнов был задержан для медицинского освидетельствования до тех пор, пока его психическое состояние не будет изучено.

Когда Махнов узнал, что его задерживают, он впал в смятение. Поскольку ему предстояло провести хотя бы одну ночь на острове Эллис, для великаны были созданы все необходимые условия. Там не было кровати, которая могла бы вместить его, поэтому один из проходов между загонами был оборудован балдахином, и расстелены матрасы. Особый интерес представляло его меню, о котором напишет Нью-Йоркское издание «The Des Moines Daily News»:

«Завтрак: 6 жареных яиц, 12 пирожных с кремом, 1 литр кофе, 5 апельсинов, пол буханки хлеба; Обед: больше килограмма говядины, 3 стакана чая, 9 молодых картофелин, 4 длинных ролла, 3 песочных пирожных; Ужин: 1 литр супа, больше килограмма домашнего стейка, тыквенный салат, 7 кусков хлеба, 4 краба с мягкими панцирями, пол килограмма сливочного мороженого, пирог, два стакана лимонада» [3].

В конечном итоге комиссар Ватчорн пришел к выводу, что анонимное письмо было делом рук пресс-агента Махнова, который возможно стремился сделать прибытие великана более ошеломительным.

Сопровождали Фёдора Махнова и его семью европейский импресарио Оскар Балингер и переводчик Морис Гест. Они остановились в Нью-Йорке

в «Regent Hotel», другие отели просто отказались принять великана из-за роста.

Главным событием, которое произошло с Махновым во время американского турне, и о котором писали американские СМИ, была его встреча с президентом Теодором Рузвельтом. Она состоялась 20 июня 1906 года. В этот день Фёдор прибыл в Вашингтон поездом из Нью-Йорка. Всю поездку гигант находился в вагоне-ресторане. В билете за проезд говорилось, что столик будет стоить один доллар. Великан начал с того, что заказал четыре порции цыпленка, несколько литров лимонада и другой еды в похожей пропорции. Однако служащие поезда даже не поморщились, ведь на билете было указано: «обед один доллар». Однако переводчик Морис Гест оплатил всю еду, которая была заказана Махновым [7].

Представляя великана президенту отец спортивного братства Америки пастор Девис. Он заявлял, что с удовольствием познакомит «самого большого человека в мире с самым великим». Сам же Махнов испытывал сильное волнение: «Он нервничал. Его рука дрожала. Его гигантские колени стукнулись друг о друга. Его ненормальное тело затряслось» [4].

Но вопреки всем ожиданиям встреча прошла без секретарей и охранников. Президент пожал руку священнику, затем «дрожащему как осиновый лист» Махнову. Последний в свою очередь попытался поцеловать президенту руку, но священник его остановил. Рузвельт лишь откинул голову назад, чтобы взглянуть в лицо своему высокому гостю. Махнов пошел на компромисс, обратившись к президенту как к «королю и императору всех народов мира», но Рузвельт не понимал по-русски и об этом ему рассказали уже после приема. Затем господин президент завел долгий разговор с пастором Девисом и на этом аудиенция окончилась. Махнов был удивлен такому короткому приему, а его жена, к которой он вскоре присоединился, впала в истерику из-за того, что не увидела «короля», так она называла президента [7]. Во всех европейских странах, в которых появлялся великан вместе с семьей, в их честь устраивали торжественные приемы, чего они не увидели здесь. Сам же Махнов ожидал увидеть человека в великолепном мундире, однако президент предстал в обычном белом костюме.

Во время пребывания в США с Фёдором Махновым произошел неприятный случай – он был арестован. Пресс-агент пытался уговорить великана прокатиться на автомобиле по городу. Махнов всегда воспринимал предложения пресс-агента с нежеланием и, казалось, что категорическое «нет» решило вопрос. Однако способ заставить гиганта сделать это был найден. Махнов очень любил детей и не мог им отказать. «Самый простой способ убедить его сделать то, чего он не хочет, – это

чтобы его попросил сделать это ребенок. Он не может отказать ребенку: он улыбается и повинуется» [8].

К нему подослали девочку, чтобы она уговорила его поехать в Центральный парк на автомобиле. Малышка сказала, что в городе много бедных детей, которые никогда не видели великана и не увидят, потому что не могут заплатить. Махнов охотно согласился поехать в парк даже на автомобиле, чтобы пожать руки сиротам.

О прибытии гиганта знала полиция. Пресс-агент позвонил секретарю Совета парка, и сообщил о том, что Махнов приедет послушать музыку и пожать руки детям. Секретарь отверг предложение, аргументируя тем, что это может вызвать беспорядки. Возможно шум был именно тем, чего хотел пресс-агент.

В парке вокруг «Гулливера» собралось более 2,5 тыс. человек. Оркестр перестал играть, потому что музыки не было слышно, так как большая часть толпы расспрашивала великана о погоде наверху, а остальные, особенно мальчики, громко обсуждали, каким полицейским он станет.

Полицейские предполагали, что он намеревался «напасть» на бронзовую скульптуру шотландского поэта Роберта Бернса. Однако Махнов похлопал его по голове, не причинив ей вреда. Затем он остановился, чтобы поприветствовать детей. Он протянул руку маленькой старушке, которая тут же в испуге упала на скамейку. Вскоре начался арест.

За великана был внесен залог в размере 500 долларов, заключенному необходимо было всего лишь подписать залоговое обязательство. Однако Махнов отказывался ставить подпись. Он был охвачен страхом, что у него заберут детей. Решению проблемы способствовала супруга Махнова, которой удалось уговорить мужа. Ефросиния сказала, что он просто умрет в камере и врачи заберут его кости, а «прикосновение пера освободит его и вместо того, чтобы отнять у него детей, даст ему свободу идти к ним» [8]. В итоге задержанный был отпущен.

В США Махнова считали не только самым высоким человеком в мире, но и самым большим трусом. Во время его пребывания в Лондоне власти Британского музея предложили купить скелет Махнова после его смерти для изучения. Это предложение повергло великана в абсолютный ужас. С тех пор Махнов боялся посягательства на свою жизнь и считал, что врачи против него строят заговоры. Доктор Карлтон Саймон из Нью-Йорка предложил за мозг великана по одним источникам 1000, по другим – 3000 долларов. Однако его жена, врач и управляющий отказалась огласить предложение Фёдору, зная, что за этим последует [2].

Не оставили без внимания американские корреспонденты самую важную персону в окружении Махнова – его жену Ефросинью Махнову, в

девичестве Лебедеву. На страницах газеты «The world» округа Кус, штата Орегон появилась статья Элис Рое под названием «Маленькая жена командует большим русским гигантом». Миссис Махнову автор статьи описала следующим образом: «Она жизнерадостная, приятная маленькая женщина, очень скромная, но, когда дело доходит до хорошего совета по вопросу о муже, она может дать причудливые теоретические указания» [9]. Все, кто сопровождал Махнова в США знали его упрямый нрав и неконтролируемый страх и не всегда могли поладить с великанином. Однако его супруга имела собственные правила управления мужем. «Он думает, что правит наследством, – сказала она, – и надо ему потакать. Так всегда бывает с мужчинами. Я всегда стараюсь угодить. Мы постоянно спорим, потому что он спорит почти с каждым вопросом. Когда это не имеет никакого значения, я сдаюсь, но, когда это имеет какое-то большое значение, мне удается обойти его так или иначе» [9]. Сам Махнов не скрывал свою зависимость от жены, которая находилась постоянно рядом. Рост Ефросинии указан как 5 футов 4 дюйма или 163 см. Сегодня исследователи склонны считать, что она была значительно выше, примерно около 180 - 185 см.

Рост же самого Фёдора Махнова во время его пребывания в США американские СМИ указывали по-разному: от 279 до 282 см. Его вес составлял от 360 до 365 фунтов или от 163 до 166 кг.

Путешествие Фёдора Махнова в Америку было самым далеким в его жизни и одним из последних. Не смотря на радушные приемы, поездки сильно изматывали великана и подрывали его не совсем крепкое здоровье. В скором времени он вернется домой, в родную д. Костюки и займется активной хозяйственной деятельностью. В 1912 году нашего земляка не станет. Он умрет в возрасте 34 лет.

Несмотря на то, что Фёдор Махнов не был известным политическим, или культурным деятелем, его феноменальный рост и наполненная яркими событиями жизнь продолжают вызывать интерес не только у исследователей, но и у простых людей. Полноценной научной работы о Махнове, которая охватила бы все сферы его жизни, нет. Его личность рассматривалась сквозь призму публистики, краеведения, музейного дела и литературы. Тем не менее имеется ряд статей отечественных и зарубежных изданий, проанализировав и, изучив которые, можно пролить свет на интересные, ранее неизвестные факты биографии Витебского великана.

Список використаних джерел

1. A man and a women of extraordinary stature // Lowell Sun. – 1905. – 4 May.
2. A terrified Giant and the British Museum // Iowa Postal Card. – 1906. – 2 Aug.

3. Biggest giant here with big appetite // The Des Moines Daily News. – 1906. – 24 Jun.
4. Biggest man in world meets the President // The Washington Post. – 1906. – 21 Jun.
5. Giant Machnow looms huge in the lower bay// The New York Times. – 1906. – 17 Jun.
6. Giant to meet President // The Washington Post. – 1906. – 20 Jun.
7. Giant tries to kiss the President's hand // The New York Times. – 1906. – 21 Jun.
8. Giant under arrest for causing a crowd // The New York Times. – 1906. – 16 Jul.
9. Rohe, A. Little wife bosses big Russian giant / A. Rohe // The world: Tuesday evening. – 1906. – 19 Jun.
10. Russian giant comes to-day // The Times – Dispatch: Ricemond, VA. – 1906. – 16 Jun.
11. The Newest Giant // Stark county Democrat, Canton, O. – 1903. – 6 Jun.
12. Вітебський великан = Vitebsk Giant / – подбор материала: М.Д.Юшкевич. – Новополоцк : О.В. Молодеччин, 2007. – 24 с. ил.
13. Юшкевич, М.Д. Легенда о великане из деревни Костюки / М.Д.Юшкевич. – Вітебск: 2017. – 54 с.

* * *

Григорчук Анатолій – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ІТАЛІЙСЬКИЙ ФАШИЗМ: ЗАРОДЖЕННЯ І ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ

Місце народження фашизму як основної форми тоталітаризму вважають Італію. Слід зазначити, що фашизм був тісно пов'язаний з Італією та Німеччиною в радянській історії між 1933 і 1945 роками. Це нормально, оскільки спільну політичну систему Б. Муссоліні та А.Гітлера важко заперечувати. Але в очах сучасних дослідників тоталітаризму, вони мають менш спільногоміж німецьким та радянським режимами. В Італії зростання фашизму було зумовлене багатьма внутрішніми та зовнішніми умовами.

По-перше, на виникнення фашизму в Італії, як і в цілому в Європі, величезний вплив справила Перша світова війна, що породила в країні глибоку економічну і політичну кризу. Фінансова система країни була підірвана війною. Зовнішній борг Італії до кінця війни склав 19 млрд. Військові витрати у 1918 р. поглинули до 80 відсотків бюджету (46 млрд. лір). Золотий і валютний запаси були практично повністю витрачені на закупівлю стратегічних матеріалів і озброєння. Це призвело до неконтрольованої інфляції. Брак коштів у скарбниці вів до лавиноподібного банкрутства підприємств.

По-друге, у кінці XIX – на початку ХХ століття в Італії зберігалося чимало рис традиційного (агарного) суспільства. Індустріалізація у цей час торкнулася в основному півночі країни. Південь же залишався переважно аграрним. Тісне переплетення індустріальних і аграрних традицій, величезний вплив на всі сторони життя суспільства латифундістів, позиції яких були сильні як на півдні, так і на півночі, в умовах кризових ситуаційдалеко не завжди сприяло пошуку раціонального демократичного виходу.

По-третє, в італійському суспільстві націоналістична ідеологія і націоналістичні рухи мали глибоке історичне коріння. Починаючи з кінця XVIII століття національно-визвольний рух італійського народу проти австрійського гніту, за об'єднання італійської держави, що увійшло в історію під назвою рісорджіменто (буквально – відродження) ніс у собі ідею сильної національної держави, що стоять над людьми, місцевими і груповими інтересами. У кінці XIX – на початку ХХ століття італійські націоналісти у пресі звинувачували сучасний їм лад у стагнації, надмірній «гуманності» і противставляли йому, в справі відродження «великої Італії», сильну геройчу особистість - вождя.

Черговим кроком у розвитку правого екстремізму в країні було створення у 1910 р. Італійської націоналістичної асоціації, головний ідеолог якої А. Рокко проголосив націоналізм явищем «революційним», відстоював корпоратівізм («національну солідарність виробників»), одержавлення профспілок (синдикатів) та економічний протекціонізм. Надалі у поглядах італійських націоналістів стали об'єднуватися гасла абсолютної цінності держави - нації із соціал-дарвіністськими мотивами виживання і торжества «найсильніших» [5 с. 79]. Крім націоналізму і консервативного романтизму, одним із джерел італійського фашизму став рух «футурістів» - авангардистська і антитрадиціоналістична художня течія, яка проповідувала індустріалізм, проголошувала кінець «панування людини» і людських почуттів, оспіувала століття техніки і швидкості. Із фашизмом її споріднює також заклик до радикального розриву з минулим: його цінностями, нормами, музеями і бібліотеками. Цей радикалізм

футурістів супроводжувався неприкритим соціал-дарвінізмом: за їхніми поглядами, етичні принципи і гуманістичні традиції гарні для «кволих, калік і арештантів», які не мають майбутнього, але не для молодих, сильних людей. Футуристи були завзятими націоналістами і поборниками зовнішньої експансії. У футурістів італійський фашизм узяв свою революційну і прогресистську тональність, що істотно відрізнялася від містичного расизму німецьких нацистів.

По-четверте, Італія, також як Німеччина і Росія, належала до країн, де процес індустріалізації затримався і, тому, здійснювався прискореними темпами. Це зумовило формування масового суспільства, яке постійно вирішувало завдання надзвичайного характеру. Людина у цьому суспільстві спочатку відчувала себе не як повноцінний індивід, а як учасник масової ментальності, який зобов'язаний жити за законами і правилами, які далеко не завжди відповідали її інтересам.

По-п'яте, після об'єднання Півночі і Півдня у країні не було вирішено національне питання, що посилювало націоналізм як ідейну основу майбутнього фашизму. Державною мовою (літературною італійською) говорив лише невеликий відсоток населення. Більшість же людей розмовляло на діалектах, причому жителі півдня, наприклад, досі вважають неаполітанський діалект окремою мовою.

Усе це стало благодатним ґрунтом для посилення масової ментальності, що проявлялася у спонтанних погромах продовольчих магазинів, самовільному захопленні земель тощо. На цьому тлі відбувалося пожвавлення діяльності радикальних організацій, що маніпулювали народними масами в своїх політичних інтересах.

У свою чергу неконтрольована активізація мас неминуче вела до переростання економічної кризи у політичну. Король Італії, уряд і парламент виявилися нездатними врегулювати ситуацію. Цим скористалися радикали і націоналісти, які виступали із шовіністичними гаслами. I таким чином, після Першої світової війни в Італії створилися умови, які сприяли виникненню фашизму. Головними серед них були: слабкість італійської держави у проведенні внутрішньої і зовнішньої політики, наслідки "покаліченої перемоги" у Першій світовій війні, активний масовий рух робітників в 1919 - 1920 рр., зростання чисельності і впливу лівих партій, крах ідеалів і стереотипів довоєнного часу у масовій психології італійців [3 с. 248].

Фашизм в Італії виник у 1919 р. У березні цього року в Мілані, а потім і в інших містах, були створені перші фашистські організації, які стали називатися бойовими союзами (по-італійськи- фаши ді комбаттіменто).

У своєму середовищі фашисти ввели воєнізовану форму одягу - чорні сорочки, особливу організаційну структуру - легіони, когорти і

давній римське вітання - помах простягнутої вгору прямої руки. За допомогою цих нехитрих прийомів фашисти хотіли розпалити націоналістичні настрої народу в області зовнішньої політики, звузити вплив на суспільно-політичне життя революційного руху і його партій, забезпечити собі допомогу і підтримку впливових монополістичних кіл і верхівки армії.

Характерною рисою фашистів спочатку була політична демагогія, розрахована на залучення на свій бік широких верств народу. Серед початкових демагогічних гасел значилися: ліквідація монархії, скасування титулів, уведення податку на великий капітал, встановлення 8-ми годинного робочого дня, скасування обов'язкової військової повинності, аграрна реформа за принципом: «Земля тим, хто її обробляє» [4 с. 28].

Проте на початковому етапі, у 1919 - 1920 рр., цих цілей фашистам досягти не вдалося, а їх демагогічна пропаганда масового успіху не мала. Чисельність фашистських союзів не перевищувала кількох тисяч осіб. У цей час лідером італійських фашистів стає Беніто Муссоліні - у минулому учасник соціалістичного руху, запеклий безбожник, який виїхав у еміграцію до Швейцарії, а після повернення до Італії вступив до Соціалістичної партії і успішно займався журналістикою. У 1912 р Муссоліні став головним редактором соціалістичної газети «Аванті». Із початком Першої світової війни він залишив Соціалістичну партію і в 1919 р став ініціатором утворення фашистських союзів (італ. fascismo від fascio - пучок, зв'язка, об'єднання), у склад яких були сформовані озброєні загони, призначенні для розгрому робітників і демократичних організацій.

Число фашистських союзів, їх вплив в умовах післявоєнної економічної кризи швидко зростало. Якщо восени 1920 р. у країні було 200 фашистських союзів, то через рік їх кількість зросла у 10 разів. У травні 1921 р. фашисти отримали близько 786 місць у парламенті, а через півроку (листопад 1921 р.) на з'їзді фашистських союзів у Римі була утворена «Національна фашистська партія». Із цього часу почалася підготовка фашистів до захоплення влади. За допомогою соціальної демагогії, провокаційних гасел типу «Земля тим, хто її обробляє», «Встановлення сильної влади» і тощо, використовуючи важке економічне становище країни, фашисти заличили на свій бік значну частину населення різних соціальних верств і змогли продемонструвати свою силу та вплив шляхом організації так званим «походом на Рим», в якому брали участь 25 тис. чорносорочечників [2, с. 143]. Не зустрівши опору, колони фашистів 30 жовтня 1922 р. вступили у «Вічне місто». По суті це була «безкровна революція», що змусила короля запропонувати Б. Муссоліні пост глави уряду. Італія, таким чином, стала першою країною Європи, у якій почав встановлюватися авторитарний, а потім і тоталітарний режим

фашистського типу. Саме ця країна відкрила дорогу хвилі європейського фашизму.

Список використаних джерел

1. Желев Ж. Фашизм: тоталитарное государство / Ж. Желев. – М.:Новости, 1991. – 334 с.
2. Лопухов Б. Р. История фашистского режима в Италии / Б. Р. Лопухов. – М.: Наука, 1977. – 295 с.
3. Проектор Д. М. Фашизм: путь агрессии и гибели. Изд. 2-е, доп. / Д.М.Проектор. – М.: Наука, 1989. – 556 с.
4. Тоталитаризм в истории Европы XX века. Учебное пособие. – Европейский Центр Изобразительных Искусств, Братислава, 2012. – 192 с.
5. Устрялов Н. Итальянский фашизм / Н. Устрялов. – М.: Вузовская книга, 1999. – 192 с.

* * *

Дарюга Едуард – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОЛЬЩІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х – НА ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ: ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ І РЕФОРМАТОРСЬКИЙ РУХ

Пан'європейський союз було створено у 1923 році. Його засновником був відомий австрійський політик, науковець, публіцист граф Куденхофе-Калергі (1894-1972pp), який наголошував, що "безпека Європи не може бути забезпечена інакше, аніж шляхом створення Сполучених Штатів Європи".

Після Першої світової війни європейські політики розпочинають вироблення нової стратегії європейської уніфікації на якісно іншому рівні. У міжвоєнний період відбувається організаційне об'єднання, інституціоналізація прибічників ідеї єдиної Європи. Таким чином, розробка ідеї європейської інтеграції переходить у практичну площину. [2]

Варто зазначити, що проблема об'єднання Європи з'явилася не в новітні часи. Вона виникла ще в період Середньовіччя та Відродження і була відображенна у науковій думці окремих політиків, державних діячів, мислителів (наприклад, Е. Роттердамський, Ж-Ж. Руссо). На початку

ХХ століття, внаслідок загострення міжімперіалістичних суперечностей, ідея об'єднаної Європи набуває нового забарвлення. Вона переходить у площину науково-теоретичного обґрунтування.

У міжвоєнний період проблема європейської інтеграції постала як нагальна необхідність. Вона тісно перетиналася із проблемою створення системи колективної безпеки в Європі, повоєнного облаштування, ефективної економічної взаємодії між державами, проблемою національних меншин. Європа почала розробляти проекти об'єднання ще й під впливом "радянської загрози".

У 1925-ому граф Куденхофе-Калергі передав на розгляд Ліги Націй Європейський маніфест, де виклав схему майбутньої федерації разом з органами європейських держав, спільним ринком і митною спілкою. Так зороджується пан'європейський рух.[4, с.324-326]

Згідно концепції цього руху, заради світового миру, слід утворити щість макродержав: Пан-Європа, Пан-Америка, Сполучене Королівство, СРСР, Китай та Японія. У 1926 році у Відні було уперше скликано Європейський Конгрес, а потім подібні форуми відбувалися у Берліні (1930р.), Базелі (1932 р.), Відні (1935 р.).

Перший конгрес Пан'європейського союзу, який відбувся в 1926 р. у Відні, ухвалив Європейський маніфест і визначив головні напрямки європейської конфедерації: гарантії конфедеративної рівності, законодавства, безпеки і суверенітету; військовий альянс; поступове створення митної спілки, спільна експлуатація європейськими державами колоній; спільна грошова одиниця, захист національних меншостей, співробітництво європейських держав з іншими державами в межах Ліги Націй. Проте, як наголошував дослідник В. Кернз, асоціація "Пан'європейський союз" не мала масової підтримки, тому не проводила практичних політичних дій.

На державному рівні для об'єднання Європи найбільший вклад належить Франції. 5 вересня 1929 р. міністр закордонних справ Франції і почесний президент Пан'європейського союзу А. Бріан, виступаючи на Х асамблей Ліги Націй, зазначав: "Я вважаю, що народи, згруповани на основі географічного співтовариства - як, наприклад, народи Європи, повинні бути об'єднаними свого роду федеральним зв'язком... Такі об'єднання будуть, без сумніву, в першу чергу економічними, оскільки це найголовніше... При цьому я впевнений, що такі федеральні зв'язки стануть корисними і політичне і соціальне, не зачіпаючи при цьому суверенітету жодного з народів...". Цю ідею пізніше розвинуто в тексті офіційного меморандуму французького уряду до Ліги Націй. У Меморандумі про організацію режиму федерального європейського союзу розглядався перш за все економічний проект Європейського Союзу, хоча враховувався також

політичний і соціальний розвиток. Виконавчими органами мали бути Політичний комітет і Секретаріат. Передбачалося періодичне скликання європейських конференцій.[1]

Арістид Бріан (1862-1932) був талановитим політиком. Державний діяч, лауреат Нобелівської премії Миру, переконаний соціаліст, блискучий оратор, який неодноразово займав пост прем'єр-міністра Франції. А. Бріан виступав натхненником проекту "Сполучених Штатів Європи". Свого часу, він не погодився з жорсткою політикою щодо Німеччини, виступав за широке міжнародне співробітництво, активно підтримував Лігу Націй. Працюючи в контакті з відомими дипломатами — англійським і німецьким міністрами закордонних справ О. Чемберленом та Г. Штреземаном, підготував Локарнські угоди (1925 р.) і франко-американський пакт (Бріана-Келлога) - найвагоміші досягнення А. Бріана в світовій політиці. Справу А. Бріана в 1930-х роках активно продовжив ще один міністр закордонних справ Франції Луї Барту (вбитий через свою діяльність у Марсельському порту терористами). У другій половині 1930-х років проекти А. Бріана та Л. Барту поступово відходять на задній план.

Таким чином, саме у французьких проектах 1922-1935 рр було вперше чітко визначено основу об'єднання Європи на ґрунті "федеративного зв'язку" та "спільного ринку". Проте, утворена для розгляду цих проектів спеціальна комісія після смерті А. Бріана у 1932 р. припинила свою роботу, а суперечливий розвиток подій остаточно загальмував здійснення плану. Переважна більшість європейських держав (крім Франції, Югославії і Болгарії) відхилила ідею А. Бріана.[3]

Історик Н. Девіс, висвітлюючи діяльність А. Бріана, називає його найактивнішим державним діячем, який виступав за мир і співробітництво в Європі, але одночасно він зазначає, що "його шляхетні ідеї, як і їхній повний неуспіх, були дуже притаманними для свого часу". Оцінюючи міжвоєнний період в історії Європи, британський журналіст пише: "...У цей час запанував майже повний страх перед війною взагалі; ненапад був обов'язковим принципом... За 20 років було підписано величезну кількість угод про ненапад між кількома країнами Європи. Проте, для тих країн, які не мали намірів нападати, ці угоди не мали значення, а для тих, що готувалися до агресії, вони стали чудовим прикриттям".

Список використаних джерел

1. Козловець М.А. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_14.pdf
2. Матюшок Н. Р. Історія європейської інтеграції [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11264/1/Matyshok_414-417.pdf

3. Особливості європейської інтеграції. Проблеми і перспективи ЄС [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stud.com.ua/50537/ekonomika/osoblivosti_yevropeyskoyi_integratsiyi_problemi_perspektivi
4. Пономарьов М. В.. Історія країн Європи та Америки в Новітній час. М.: Проспект -2010, 416 с

* * *

Дейнека Олександр – студент 4 курсу факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; **наукова керівниця: Беседіна Наталія Василівна** – кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

ЯСІР АРАФАТ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

В арабському світі до сьогодення, впродовж часу, що минув від смерті Ясіра Арафата, немає іншого настільки яскравого, цікавого й водночас загадкового політичного діяча, яким був лідер палестинського незалежницького руху. Він поєднував у собі різні, інколи діаметрально протилежні риси. Його політичний шлях викликає неабиякий інтерес особливо з огляду на те, що це був шлях від терориста до людини миру [4, с. 14].

Складнощі за складанням політичної біографії Ясіра Арафата пов’язані з тим, що більший період його діяльності проходив в умовах глибокого підпілля. Виконком Організації визволення Палестини, очільником якого він був від лютого 1969 року, не розголошував жодної інформації про свого лідера. Крім того, впродовж тривалого часу обидві ворогуючі сторони – ізраїльська й палестинська – створювали різні міфи та легенди про нього [7, с. 17]. Тому біографічні дані Ясіра Арафата здебільшого спираються на свідчення очевидців, його родичів та соратників по керівництву Фатха (руху за визволення Палестини, створеного у 1957 році) та ОВП.

Відомо, що Ясір Арафат народився 24 серпня 1929 року у сім’ї заможного купецького роду аль-Кудва, багатство якого зросло на ризикованих і авантюрних операціях по імпорту різних європейських товарів. Наприкінці Першої світової війни батько Ясіра, Рахман аль-Кудва, був одним з найбільш успішних і багатих людей Гази, одним з найбільших

землевласників у цьому окрузі. Мати, Захва Абу Сауд, була дочкою єрусалимського торговця Махмуда Абу Сауда. Сім'я Абу Сауда належала до найбільш аристократичних кіл Священного міста [7, с. 17].

За два роки до народження Ясіра, його сім'я перебралася до Каїра. Причина, що спонукала Абдель Рауфа змінити місце проживання, полягала не тільки у його націоналістичних поглядах, а й була обумовлена інтересами бізнесу, оскільки він відмовився виконати вимоги Вищої мусульманської ради ліквідувати прибуткове підприємство по торгівлі предметами іудейського культу. Врешті-решт через психологічний тиск та погрози фізичної розправи батько Ясіра закрив це підприємство, відмовившись надалі від будь-яких комерційних справ з євреями. Він цілковито почав поділяти погляди муфтія Єрусалима на сіоністську загрозу та необхідність боротьби за створення арабської держави у Палестині [7, с.18]. Пізніше саме переконання батька відіграли важливу роль у формуванні політичного світогляду Ясіра. Крім того, значний вплив на майбутнього лідера палестинців мали спогади дитинства, проведені в Єрусалимі, який був упродовж 1936-1939 років охоплений арабським повстанням проти англійської присутності, та сіоністських бойовиків. Пізніше Ясір Арафат зазначав, що Священне місто стало для нього “справжнім місцем народження” [7, с. 19].

Важливе значення мало й те, що юнак виховувався у мусульманських (суннітських) традиціях. Першим його вчителем був дядько Юсуф, який уважався неофіційним імамом кварталу. Він сприяв становленню Ясіра як послідовного та глибоко віруючого мусульманина [3, с. 53].

Ясір Арафат був учасником арабо-ізраїльських війн 1948-1949 та 1956 років. У 1955 році закінчив інженерний факультет Каїрського університету. Був засновником Палестинської студентської спілки (1952-1956). Його активна політична діяльність пов'язана з найзначнішою партизанською групою “Фатх”, заснованою у 1957-1958 роках. Від 1970 року він став головнокомандувачем Збройних сил Палестини. Ясір Арафат підтримував стратегію поєднання політичної та збройної боротьби проти Ізраїля. 1969 року на засіданні Національної ради його було обрано головою Виконавчого комітету ОВП [6, с. 100]. Відтоді за його ініціативою ОВП привабила під своє прикриття чимало федайнських організацій, лідери яких ставали членами Виконавчого комітету, а стратегією ОВП остаточно стала “збройна боротьба”.

Ця зміна ОВП стала невдовзі після шестиденної війні у червні 1967 року, у результаті якої територіально розширений Ізраїль узяв під свій контроль Голанські висоти, Західний берег річки Йордан, зокрема увесь Єрусалим, сектор Газа, Синайський півострів. Невдовзі після цього, коли представники Народного фронту визволення Палестини викрали три

літаки, сталася громадянська війна в Йорданії (“чорний вересень”), король Хусейн із новосформованим військовим урядом напав на федаїнів. У результаті цієї війни федаїнів вигнали з Йорданії. В ОВП виникли протиріччя щодо стратегії і тактики.Хоча ОВП набула міжнародного статусу, її спроможність відігравати певну роль у розв’язанні палестинської проблеми була мізерніша, ніж будь-коли. Під час йорданської кризи стало зрозуміло, що арабські держави не схильні втягуватися у конфронтацію з Ізраїлем. Ця обставина переконливо засвідчила помилковість сподівань на тероризм як форму боротьби за Палестинську державу. Наприкінці 1960 років Арафат заявив, що він хотів би подивитися на хоча б один арабський уряд, який посміє виступити проти палестинців. Йорданський уряд розвіяв цю ілюзію лідера ОВП [6, с. 100].

Відтоді аж до 1980-х років роль ОВП у процесах миру та війни була або периферійною або ніякою. Кожна арабська держава мала свою окрему стратегію відносно Ізраїлю і сподівалася, що ОВП та палестинці визнають її стратегію й будь-яку тактику, якої вона дотримується даної миті [5, с.466]. ОВП, яку ізраїльський уряд оголосив “терористичною” організацією, була не здатна стати партнером у переговорах від імені палестинців. Уряд США визнав цю особливу позицію Ізраїлю за свою офіційну політику, і тому США та ОВП у своїх дипломатичних контактах і переговорах були змушені задовольнятися тихими й потасмними зв’язками. З огляду на це, Ясір Арафат у 1988 році офіційно відмовився від тероризму як засобу боротьби за незалежність Палестини [6, с. 25]. Крім того, сам Арафат ледве не загинув, спершу коли проти нього повстала частина його власних сил у північному Лівані, потім – коли ізраїльські літаки бомбардували його штаб-квартиру в Тунісі. Арафата не вдалося ліквідувати ані ізраїльтянам, ані сирійцям, ані ліванським маронітам, ані йорданським королівським гвардійцям. Здавалося, що доля берегла його для здійснення найвеличнішої справи його життя – створення Палестинської держави [6, с. 101]. Умови для цього наприкінці 1980-х років були менш сприятливими, ніж раніше. Збройні сили ОВП були вигнані з Палестини, Лівана та Йорданії. Вони взагалі залишили Арабський Схід і втратили будь-яку можливість вести боротьбу. Арабський світ переймався ліванською трагедією (бійня у Сабрі та Шатилі) та ірано-іракською війною. Тоді Ясір Арафат зробив ставку на народне повстання, яке вже стихійно розпочалося на окупованих палестинських землях. Воно отримало називу інтифада (у перекладі з арабської – повстання). Арафат не був ініціатором інтифади, але вирішив використати її. Це було повстання особливого типу, без застосування вогнепальної зброї. По-перше, тому, що збройне повстання дало б Ізраїлю підстави для жорстких репресій, і по-друге, тому, що вигляд палестинської молоді, що закидає камінням ізраїльських

солдатів і стріляє з рогаток, неминуче повинен був привернути увагу міжнародних засобів інформації до проблеми Палестини [6, с. 101].

Від початку інтифади палестинці виступили як самостійна сила, що вимагала створення власної держави, а не повернення до складу йорданського королівства. Арафат цілковитоскористався новою ситуацією. 12 листопада 1988 року в Алжирі відкрилася надзвичайна сесія Палестинської національної ради, на якій була прийнята Декларація незалежності. У заключний день сесії, 13 листопада, Арафат заявив про майбутнє проголошення Палестинської держави зі столицею в Єрусалимі [2, с. 13].

13 вересня 1993 року у Вашингтоні Іцхак Рабін і Ясір Арафат засвідчили підписами історичну угоду про мир і взаємне визнання й запровадження обмеженої автономії спершу тільки в двох районах окупованих територій. У вересні 1995 року у Вашингтоні була підписана угода Осло-2, яка передбачала поширення автономії на Західний берег. А за місяць Рабін загинув від руки ізраїльського правого екстреміста [5, с.467].

Поступки, які зробив Арафат Ізраїлеві, викликали розкол серед груп, із яких складалася ОВП. Між тим, й на окупованих територіях суттєво погіршилися умови життя палестинців, що призвели до ескалації спіралі насильства. У квітні 2002 року Ізраїль знову ввів війська в автономні міста, що їх утримували палестинські органи влади на Західному березі, і зруйнував інфраструктуру майбутньої Палестинської держави. Ясір Арафат, утративши внаслідок довгих років марних, як видавалося палестинцям, переговорів цілковиту підтримку палестинського населення, був не здатний стримати насильство, бо не міг запропонувати нічого позитивного від імені ізраїльського уряду, адже той і не збирався щось давати [5, с.274].

У 1994 році Ясір Арафат був удостоєний Нобелевської премії миру. Помер лідер палестинського народу 14 листопада 2004 року у військовому госпіталі під Парижем після короткотривалої невстановленої хвороби. Палестинці неодноразово говорили про можливу причетність до смерті Ясіра Арафата Ізраїлю, де такі звинувачення раз за разом відкидали.

Таким чином, Ясір Арафат був однією із найвищих вершин арабського політичного Олімпу другої половини ХХ сторіччя, вирізняючись нездоланним переконанням у тому, що він та його рух несуть визначену вищими силами палестинську місію. Для нього була притаманною незвичайна інтуїція, гнучкість, здатність зrozуміти і домовитися з будь-яким суперником, феноменальна живучість, здатність, подібно до птаха Фенікса, відроджуватися із попелу поразок, рідкісне вміння рятувати найбезнадійніші ситуації, непомітно накопичуючи ресурси для контргри.

Від початку своєї політичної кар'єри він доводив і довів арабам, незалежно від їхніх політичних пристрастей, що віддається боротьбі за визволення Батьківщини, як жоден інший палестинець, і з часом став символом народження Палестини.

Список використаних джерел

1. Ахмедов В.М. Современный Ближний Восток // Новая и новейшая история. – 2012. - №2. - С. 23-34.
2. Высоцкий А. М. Ближний Восток: на пути к новому “балансу сил”? // Азия и Африка сегодня. – 2011. – 7. – С. 10-14.
3. Зейналов Мир Паша. Незабываемые встречи с Ясиром Арафатом // Азия и Африка сегодня. – 2002. - №1. – С. 52-57.
4. Концельман Г. Ясир Арафат: от террориста к человеку мира / Пер. с нем. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 281 с.
5. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. З англ.: За ред. І.Макліна, А. Макмілана. Київ: Вид-во. Соломії Павличко “Основи”, 2005. 789 с.
6. Мирский Г. Израиль и палестинцы: самый длительный конфликт // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. - №3. – С.96-103.
7. Сейранян Б. Ясир Арафат. Политический портрет // Азия и Африка сегодня. – 2003. - №10. – С. 17-19.

* * *

*Зуї Анастасія – студентка 4 курсу факультету історії
та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;*

*наукова керівниця: Тронько Тетяна Володимирівна – кандидатка
історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та
методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава*

ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Актуальність теми дослідження. На зламі 1980-1990-х років відбувається потужний процес трансформаційних перетворень у соціально-економічних та суспільно-політичних системах країн Центральної та Східної Європи. У постсоціалістичних країнах формування демократії та ринкової економіки відбувалося надзвичайно швидкими темпами порівняно з іншими західноєвропейськими державами. Глибоке і своєчасне вивчення й аналіз їхнього досвіду дає можливість уникнути безліч політичних ризиків, а також сприяє вдалій розбудові демократичних

інституцій, стабільної партійної системи, закріпленню демократичних норм і порядків, а також утвердженню функціонального громадянського суспільства.

Однією з таких країн є Чеська Республіка, яка ще далекого 1989 року внаслідок оксамитової революції стала на шлях демократичних перетворень.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є аналіз чеського досвіду постсоціалістичних трансформацій.

Варто відзначити, що у більшості країн Центрально-Східної Європи трансформація тоталітарно-авторитарних режимів у демократичні пройшла через три класичних етапи: підготовчий (лібералізація), етап прийняття рішень (демократизація) та фаза адаптації (консолідації або утвердження демократії) [1]. Головною ознакою даної концептуальної моделі є те, що результатом політичної трансформації неодмінно має бути становлення демократичного політичного режиму. Ця модель ідеально підходить для Чеської Республіки, в якій процес транзиту завершився саме встановленням функціонального демократичного режиму.

Наслідком першого етапу еволюції посттоталітарного режиму в Чеській Республіці стала активізація суспільно-політичного життя країни та послаблення тоталітарного режиму. Події «оксамитової революції» 1989 року були зумовлені низкою факторів ендогенного та екзогенного характеру. Безсумнівним є той факт, що чехи та словаки визволили свою країну від комунізму самостійно, без зовнішньої допомоги. Процес переходу до демократії у Чеській Республіці мав певні характерні особливості, які зумовлені історичним досвідом, традиціями та політичною культурою. Зокрема, Чехословаччина стала однією з небагатьох країн Центрально-Східної Європи, яка в процесі перетворень не використовувала авторитарні інструменти у політичній практиці. Вирішальну роль у цьому відіграли структури громадянського суспільства, програми якого орієнтувалися на плюралістичну демократію. У даній державі не було перехідного періоду, відбувся миттєвий перехід від посттоталітаризму до демократії [11, с. 126].

Декомунізаційні перетворення охопили чотири сфери: суспільний простір, політичну систему, юридичну систему та сферу колективної пам'яті.

Спочатку процес декомунізації в Чехії не супроводжувався прийняттям відповідних законів. Очищення публічного простору від тоталітарної спадщини мало стихійний характер і супроводжувалося постійним обуренням з різних сторін. Одразу після «оксамитової революції» Чехію охопила хвиля руйнувань комуністичних пам'ятників та перейменувань. Люди робили це без відповідної державної політики,

спираючись на власний розсуд. Старі пам'ятники переробляли або замінювали новими.

Одним із факторів успішних перетворень у Чеській Республіці науковці називають здатність чеської політичної еліти запобігти політико-управлінській кризі на початку 1990-х років. Одностайність серед членів ще соціалістичного парламенту в ході обрання нового Президента В. Гавела 29 грудня 1989 року є яскравим доказом того, що революційні події листопада грудня 1989 року відбувалися в умовах примирення Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) зі змінами всередині федерації. Громадянський Форум та Громадськість Проти Насилля (ГПН, словацький аналог Громадянського Форуму) на низці круглих столів із представниками комуністичної влади домовилися про мирний перехід влади до рук керівників протестуючих, про ліквідацію статті в Конституції щодо провідної ролі КПЧ в житті країни. Погодившись на такі умови, комуністичні керівники зуміли не лише зберегти КПЧ як політичну силу, але й залишилися однією з парламентських сил країни [5, с. 32].

У січні 1990 року проблема ставлення до комуністичних сил в Чехословаччині залишалася невирішеною. Важливим було те, що комуністи не мали абсолютної більшості у парламенті, проте вони все ще залишалися важливим суб'єктом на чехословацькій політичній арені.

Питання з приводу того, чи мали б комуністи залишитися в парламентських інституціях і надалі, повинно було вирішитися громадянами на червневих парламентських та листопадових місцевих виборах. КПЧ, відповідно до Закону «Про політичні партії» від 23 січня 1990 року, діяла як законна політична партія. Стаття 8 цього Закону визначала, що усі партії, які входили до складу Національного фронту, вважалися такими, що вже існують та не потребують повторної реєстрації [7].

1 березня 1990 року Громадянський Форум закликав комуністичну партію Чехії (КПЧ) передати усю свою власність державі та поставив вимогу Федеральним Зборам прийняти відповідну законодавчу базу. Цей заклик було підтримано більшістю усіх Форумів. Комуністи ж з цим не погодилися. Дані заяви вважали порушенням Закону «Про політичні партії», який не передбачав жодних обмежень стосовно діяльності комуністів, а також не містив жодного слова стосовно майнових претензій [4, с. 57].

23 квітня 1990 року Федеральними зборами був прийнятий перший закон: «Про судові реабілітації», який мав би продовжити перервані радянською окупацією 1968 року реабілітації засуджених судовими процесами, що відбувалися на рубежі 1940-х – 1950-х років [6].

Наближення моменту червневих виборів спонукав до активізації потужних антикомуністичних рухів, один публічний захід змінився іншим: 3 травня відбувся «День проти тоталітаризму», 12 травня Конфедерація політичних в'язнів, Клуб ангажованих безпартійних та Рух за громадянську свободу організували маніфестацію «Правда про КПЧ». Через 5 днів, 17 травня 1990 року, політичні партії Національного фронту – Чехословацька соціал-демократична партія, Чехословацька народна партія, Чехословацька соціалістична партія та Демократична партія – проголосили відозву, в якій вимагали заборонити Комуністичну партію Чехословаччини. Громадянський Форум ČKD-Polovodiče 19 травня 1990 року організував мітинг в районі Прага-Виставище під гаслами «Що далі з КПЧ?». Відповідно до загальнодержавного дослідження, з ідеєю заборони КПЧ погоджувалося більше ніж третина респондентів, майже 3/5 були проти, іншим було важко відповісти [3, с. 51].

Новий поштовх, що призвів до актуалізації питання щодо визначення ставлення до подій минулого, відбувся завдяки виступу президента В. Гавела 21 серпня 1990 року. Він зазначив, що повільні темпи змін в економіці країни в першу чергу спричинені наявністю залишків минулого. Таким чином, «наша революція не є закінченою». Вихід із такої ситуації глава держави бачив у тому, щоб громадяни здійснили «...тиск на парламент, щоб він швидко приймав гарні закони, і тиск на уряд, щоб він не боявся сміливих рішень». Громадяни мали повернутися до тактики «оксамитової революції» сконцентрованого та мирного тиску: «Маємо знову діяти ненасильно й толерантно, але беззаперечно та швидко...» [2, с.17].

Врешті-решт упродовж 1991 року відбулося законодавче оформлення ставлення до комуністичного минулого країни. В середині 1991 року в стінах парламенту проходили жорстокі дебати щодо того, в якому вигляді необхідно прийняти люстраційний закон. Дискусії розгорталися навколо таких питань, як індивідуальна вина рядових комуністів, міра покарання за співробітництво з СБ, визначення того кола осіб, які повинні були проходити люстрацію. Нарешті, 3 жовтня 1991 року було схвалено так званий «великий люстраційний закон», який мав регулювати залучення на державну службу [8]. Згідно із законом до влади не допускалися працівники, які мали зв'язки з СБ, Народною міліцією або були членами комітетів КПЧ. Також займати посади не могли держслужбовці.

Отже, ще одним важливим напрямком суспільно-політичних змін в Чехословаччині стало прийняття люстраційного законодавства, а також низки законодавчих актів, які юридично встановлювали ставлення демократичної влади до комуністичного минулого.

Конституційна система Чеської Республіки після 1989 року була побудована таким чином, щоб сприяти зміцненню демократії на інституційному рівні (принцип розподілу влади), а також перешкоджати зловживанню владними повноваженнями (система стримувань і противаг). Конституція та інші нормативні акти сформували форму правління в Чехії, яка визначалась як парламентська республіка [10, с. 156].

Досвід Чеської Республіки ще раз підтверджує необхідність чіткого правового регулювання діяльності парламенту, впорядкування його взаємовідносин з урядом та президентом. Крім того, чеська практика засвідчує, що мажоритарна система виборів до парламенту, формування парламентської більшості шляхом партійного підходу, а також створення нею коаліційного уряду відіграють велику роль у розбудові демократичної держави.

Порівнюючи український процес декомунізації з Чеською Республікою, можна сказати, що в Україні декомунізація почала відбуватися на початку 1990-х років. До прикладу, у 1990 році у Львові з ініціативи місцевої влади знесли пам'ятник В. Леніну. Це був початок першої хвилі усунення символів комуністичної епохи. До 1992 року пам'ятники Леніна впали практично у всіх західних областях України, а у 1991 році знесли монумент Великої Жовтневої соціалістичної революції в Києві.

Саме тоді з програм навчальних закладів були усунені дисципліни, які несуть в собі основи комунізму, його історії та ідеології тощо. Зміни відбувалися також на підприємствах та у військових частинах. Тут зникли так звані «Ленінські кімнати», а також були прибрані бюсти партійних діячів. Також активно відбувалося перейменування установ, організацій, підприємств.

Однак закони про декомунізацію в Україні були прийняті Верховною Радою лише 2015 року. Вони унормують те, що мало відбуватися в Україні ще у 1991 році, коли наша країна, проголосивши незалежність, повинна була б відмовитися від усіх проявів комуністичної і радянської ідеології. Проте лише 8 грудня 2013 року, під час Революції гідності, в Києві (столиці незалежної України !!!) було повалено пам'ятник Володимиру Леніну. Це спричинило швидку реакцію в населення в Україні почався «ленінопад», в ході якого відбувалося масове знищення пам'ятників радянським державним діячам. Так почався новий етап декомунізації в Україні.

Правовою основою декомунізації в Україні стали чотири закони: «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного

режimu 1917–1991 років», «Про правовий статус та вішанування борців за незалежність України у ХХ столітті» та «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років». Всі вони схвалені Верховною Радою України 9 квітня 2015 року набрали чинності 21 травня 2015 року, їх втілення доручили супроводжувати представникам Українського інституту національної пам'яті (УІНП).

Отже, на сьогодні процес декомунізації в Україні на законодавчому рівні охоплює такі сфери: люстрація колишніх посадовців комуністичного режиму, засудження комуністичного режиму та його злочинних практик, вішанування борців проти комуністичного режиму та відновлення прав його жертв, забезпечення доступу до архівних документів комуністичних спецслужб, заборона публічного використання комуністичної символіки [12]. У практичній площині найпоширенішими проявами декомунізації в Україні є перейменування міст, вулиць, заборона пропаганди комуністичних ідей, зміна експозицій у музеях.

Серцевиною всіх декомунізаційних процесів в Україні став Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [9]. Відповідно до закону, символіка і пропаганда нацизму, комунізму, їх цінностей, будь-яка діяльність нацистських, фашистських угруповань в Україні заборонені. Окрім положення закону породжували неабиякий розголос серед населення та в юридичному середовищі. Ставлення до них було вкрай різноманітним: від цілковитої підтримки до повного неприйняття.

Звісно, що процес декомунізації в Україні припав на кризовий період, пов’язаний з російсько-українською війною. Проте не легше було й Чехії в 1990-х роках, які і для неї були надто тяжкими. Починаючи з 1989 року Чехословаччина стала на шлях розбудови справжнього демократичного суспільства, показавши іншим приклад мирної постсоціалістичної трансформації. Для того, щоб виконати поставлені перед собою завдання, необхідно було правильно юридично зафіксувати ставлення до свого комуністичного минулого, прийнявши відповідні законодавчі акти. Також важливим процесом здійснення демократичних перетворень мало бути проведення процедури люстрації, що є характерним процесом для більшості колишніх соціалістичних країн. Головний урок, який варто було засвоїти Україні це своєчасність, комплексність і рішучість у проведенні заходів з декомунізації країни.

Список використаних джерел

1. Guillermo O’Donnell, Philip Schmitter, Lorenz Whitehead. *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspective*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 81 s.

2. Havel V. Vážení občané. Projevy červenec 1990 – červenec 1992. Praha: Lidové noviny, 1992. 215 s.
3. Kopeček L. Era nevinnosti : česká politika 1989–1997. Brno : Barrister & Principal, 2010. 377 s.
4. Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011. 416 s.
5. Sdělení č. 228/1993 Sb. o Smlouvě mezi Českou republikou a Slovenskou republikou o sociálním zabezpečení. Sbírka zákonů České republiky, částka 55/1993. S. 1111-1115.
6. Zákon č. 119/1990 Sb. ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci. Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, částka 25/1990. S. 515-524.
7. Zákon č. 15/1990 Sb. ze dne 23. ledna 1990 o politických stranách. Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, částka 4/1990. S. 39- 40.
8. Zákon č. 451/1991 Sb. ze dne 4. října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky. Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, částka 86/1991. S. 2106-2110.
9. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення 05.11.2020 р.)
10. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. Ужгород: „Ліра”, 2002. 248 с.
11. Марадик Н. Особливості процесу переходу до демократії в Чеській Республіці. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 13. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. С. 125-128.
12. Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт. Львів : Часопис, 2017. 52 с.

* * *

Концевенко Ілья – студент 4 курса факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імя П.М.Машерова»; научный руководитель: **Величко Ніна Веняминовна** – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия факультета гуманітаристики і языковых коммуникаций УО «Вітебскій государственный университет імя П.М.Машерова», г. Вітебск (Республика Беларусь)

ОБСУЖДЕНИЕ АРАБО-ИЗРАИЛЬСКОГО КОНФЛИКТА В ГА ООН В КОНЦЕ 1940-Х – 1960-Е ГГ.

Арабо-израильский конфликт представляет собой целый комплекс проблем: статус Иерусалима, вопрос об израильской поселенческой деятельности, контроле за водными ресурсами. Данный конфликт не урегулирован и по сей день, несмотря на многочисленные попытки как со стороны конфликтующих сторон, так и международных организаций. Ключевую роль в мирном процессе на Ближнем Востоке играет ООН как крупнейшая международная организация, преследующая цель поддержания и укрепления международного мира и безопасности. Цель работы – определить общий смысл основных положений резолюций ГА ООН по арабо-израильскому конфликту и результаты их принятия.

Исследование написано на основании текстов резолюций ГА ООН конца 1940-х – 1960-х гг. Особое внимание было уделено научному труду А.Д.Барышникова «Конфликты и мировая политика» и изданию Департамента общественной информации ООН «Вопрос о Палестине и Организация Объединенных Наций». Для написания работы применялись как общенаучные (анализ, синтез, сравнение, обобщение, дедуктивный, логический), так и специально-исторические методы.

Непосредственное начало будущего арабо-израильского конфликта было положено в начале 1947 г. 2 апреля 1947 г. по требованию государства-мандатория (Великобритания) на повестку дня ближайшей сессии Генеральной ассамблеи был поставлен вопрос об учреждении специальной комиссии с целью подготовить доклад по вопросам будущего управления в Палестине.

На 79-м пленарном заседании специальной сессии 15 мая 1947 г. было решено создать специальную комиссию с целью создания доклада по вопросам Палестины в составе представителей Австралии, Гватемалы, Индии, Ирана, Канады, Нидерландов, Перу, Чехословакии, Швеции, Уругвая и Югославии. Доклад должен был быть представлен Генеральному

секретарю не позднее 1 сентября 1947 г. и вынесен на рассмотрение второй очередной сессии ГА [1, с. 6].

Доклад был представлен 29 сентября 1947 г. на второй очередной сессии ГА ООН и предусматривал раздел Палестины на основе экономического союза двух государств [2, с. 72]. Действие британского мандата предусматривалось прекратить не позднее 1 августа 1948 г. с эвакуацией вооруженных сил и предоставлением района для размещения большого числа иммигрантов. Независимые еврейское и арабское государства предполагалось создать в течение двух месяцев после эвакуации войск, но не позднее 1 октября 1948 г. Городу Иерусалиму передавался международный статус. Период от принятия резолюции и до создания государств объявлялся переходным [2, с. 73]. Для управления Палестиной по мере вывода войск создавалась специальная комиссия из пяти государств. В компетенцию комиссии также входило уточнение границ государств, чтобы не делить земли отдельных деревень пограничной линией. Комитет также должен был руководить Временными советами обоих государств, которые полагалось выбрать к 1 апреля 1948 г. В случае невозможности их создания иное решение должен был выработать Совет Безопасности [2, с. 74]. Советы должны были организовать административные органы под руководством Комиссии, собрать вооруженную милицию для поддержания порядка и организовать выборы в Учредительное собрание в течение двух месяцев. Избирательное право получили палестинцы, арабы и евреи старше 18 лет. Арабы и евреи Иерусалима имели право голосовать каждый в своем государстве. [2, с. 74]. Комиссия должна была каждый месяц предоставлять отчет Совету Безопасности и подготовить окончательный доклад ГА и СБ ООН к следующей очередной сессии [2, с. 75].

По плану, территории Палестины предлагалось разделить на 8 частей – 3 израильских и 3 арабских, Яффа – как арабский анклав на европейской территории, Иерусалим как город с международным статусом под руководством Совета по опеке ООН.

Также резолюция устанавливала свободу совести и вероисповедания на палестинской территории и свободный доступ к святым местам для представителей любой религии, право для каждой общины содержать собственные школы и право на образование на родном языке и в рамках своих культурных традиций. Вопрос о гражданстве определялся свободно и любой мог в течение года после объявления независимости каждого из государств мог объявить себя гражданином этого государства (исключая арабов на арабских и евреев на израильских территориях) [2, с. 76].

Экономический же союз предполагал таможенный союз, общую денежную систему, совместную эксплуатацию транспорта и

коммуникаций. Управлять экономикой двух стран должен был Объединенный экономический совет в составе трех представителей от государства и трех иностранных членов, назначенных Экономическим и Социальным Советом ООН на срок в три года и обязаных работать в индивидуальном порядке, а не как представители своих стран. В случае, если государство не исполнит требования Объединенного экономического совета, он имел право удержать часть полагающихся государству доходов с таможни. Совет был единственным эмиссионным органом. Организовывалась единая таможенная система, доходы с таможни шли на выплату государственного долга и пособий, из остальной суммы не менее 5% и не более 10% выделялись Иерусалиму, остальная часть делилась между государствами [2, с. 77–78].

Еврейские организации признали резолюцию, выразив при этом свое несогласие по ряду вопросов, включая территориальные. Палестинские арабы и арабские государства резолюцию не признавали, ссылаясь на нарушение права народов на самоопределение и заявили, что выступят против любого другого подобного плана раздела Палестины.

Данная резолюция была принята 29 ноября 1947 г. Результатом стало прекращение британского мандата 14 мая 1948 г. и дальнейший вывод войск. В тот же день было провозглашено государство Израиль на территории, полагавшейся ему по плану раздела. Это привело к столкновениям еврейских и арабских общин и 15 мая на территорию Израиля вошли войска соседних арабских государств и отряды арабских добровольцев. Данный конфликт продолжился с перерывами до 24 февраля 1949 г. и подписания перемирия Израиля с Египтом и другими участниками антиизраильской коалиции.

Война за независимость Израиля привела к установлению новой границы по линии позиций на момент подписания перемирия. Боевые действия и дальнейшая политика Израиля по вытеснению арабов с присоединенных территорий привела к появлению большого количества беженцев, что поставило новые проблемы перед мировым сообществом.

Далее палестинский вопрос рассматривался на 186-м пленарном заседании ГА ООН 11 декабря 1948 г. Предполагалось создание Согласительной комиссии в составе США, Турции и Франции в целях установления контакта между противоборствующими сторонами и дальнейшего урегулирования конфликта [3, с. 15].

Резолюция постановляла установление свободного доступа к святым местам в Палестине в соответствии с существующим правом и традициями. Иерусалим и прилегающие к нему населенные пункты должны были получить международный статус под контролем ООН и Совету Безопасности предлагалось обеспечить демилитаризацию города и

максимальную местную автономию для всех групп в ближайшее время [3, с. 16].

Основным для данной резолюции является пункт 11, постановлявший для беженцев возможность вернуться в свои дома с получением компенсации за потерянное имущество или же при нежелании возвращаться в соответствии с нормами международного права. Исполнение данного пункта резолюции также стало одной из задач Согласительной комиссии, как и содействие депатриации, экономической и социальной реабилитации беженцев. Комиссия должна была отчитываться о своей работе Генеральному Секретарю с дальнейшей передачей отчетов Совету Безопасности [3, с. 16].

Согласительная комиссия решала три основных проблемы: территориальную, проблему беженцев и проблему статуса Иерусалима. Она стала посредником на переговорах в Лозанне в 1949 г. Дальнейшая же работа Комиссии по установлению мира результата не имела из-за расхождения в позициях сторон: Израиль настаивал на первостепенном определении территориального вопроса, арабские же страны обращали внимание на возвращение беженцев. Работа по возвращению беженцев и установлению статуса Иерусалима была безуспешной. С 1951 г. Комиссия стремилась к разблокированию банковских счетов арабских беженцев, замороженных в Израиле. В 1964 г. она завершила идентификацию собственности арабских беженцев и в дальнейшем вела списки этой собственности.

Для дальнейшей помощи в 1949 г. 500 тыс. палестинских беженцев на момент 19 ноября 1948 г. [4, с. 37]. предполагалось выделить 29,5 млн долларов и 2,5 млн на местные административные и оперативные расходы [4, с. 37–38].

В дальнейшем работа по оказанию помощи палестинским беженцам не прекращалась. В 1950 г. непосредственной помощи планировалось оказать на 33,7 млн долларов [5, с. 30]. В том числе учреждалось Ближневосточное агентство ООН для оказания помощи беженцам и организации работ. В ее компетенцию входило проведение программы непосредственной помощи и работ, разработанной миссией ООН по экономическому обследованию и сотрудничество с ближневосточными государствами для организации помощи после прекращения выполнения данной программы [5, с. 30]. Руководство данным агентством должна была осуществлять Консультативная комиссия в составе представителей Великобритании, США, Турции и Франции, при этом Комиссия и Ближневосточное агентство по оказанию помощи и реализации работ (БАПОР) должны были консультироваться о своих действиях с правительствами каждой заинтересованной ближневосточной страны. На

первоначальную организацию работы БАПОР выделялось 5млн долларов со стороны Консультативного комитета по административным и бюджетным вопросам с дальнейшим возмещением этой суммы и 2,8млн долларов от Международной организации по делам беженцев безвозмездно. Дальнейшее финансирование помощи палестинским беженцам и работы БАПОР предполагалось из специально созданного фонда, учрежденного резолюцией 212 [5, с. 31].

В своей работе БАПОР также должно было консультироваться с Согласительной комиссией, созданной согласно резолюции ГА ООН №194 [5, с. 31]. Директор БАПОР должен был предоставлять ГА ООН годовой отчет о проделанной работе, в том числе и ревизионные отчеты о фондах агентства. Решение о создании БАПОР было принято резолюцией 302 на 273-м пленарном заседании ГА ООН 8 декабря 1949 г. [5, с. 31].

Агентство начало работу 1 мая 1950 г. и работает по сей день. Первоначально агентство занималось оказанием срочной помощи в виде предоставления продовольствия, жилья и одежды. Дальнейшая помощь менялась в соответствии с изменениями потребностей беженцев. С 1992 г. БАПОР проводит программу предоставления кредитов и поддержки мелким предпринимателям для беженцев в Секторе Газа, на Западном берегу, в Иордании и Сирии в целях ускорения экономического развития региона и снижения уровня бедности. На 2008 г. было выдано около 8,6 тыс. мелких кредитов на общую сумму 5,74 млн долларов, процент возврата данных кредитов превышает 83%. На данный момент БАПОР продолжает свою работу на нужды 5,6 млн зарегистрированных палестинских беженцев. Работа агентства продолжается в Иордании, Ливане, Сирии, Секторе Газа, Западном берегу и Восточном Иерусалиме. Под руководством БАПОР создано 711 школ, 143 учреждения здравоохранения и 113 организаций по социальной защите населения, выдано около 476 тыс. мелких кредитов предпринимателям на общую сумму 531,4 млн долларов.

Дальнейшее рассмотрение палестинского вопроса в ГА ООН на некоторое время перешло к заслушиванию докладов директора БАПОР и Совета по опеке.

Поводом к созыву первой чрезвычайной специальной сессии ГА ООН стало обострение палестинского конфликта в результате Суэцкого кризиса – вторжения Израиля в зону Суэцкого канала и военного вмешательства британско-французских сил с целью установления «нейтрального» присутствия в районе Суэца. Данный вопрос рассматривался на 751-м заседании СБ ООН 31 октября 1956 г. Заседание было созвано по требованию США, резолюция была поддержана 7 голосами, против выступили Великобритания и Франция, воздержались

Австрия и Бельгия. Повесткой стало письмо представителя Египта на имя Председателя СБ ООН от 30 октября 1956 г. В письме содержалось заявление министра иностранных дел Египта Махмуда Фавзи о нарушении прав Египта и Устава ООН в связи с ультиматумом со стороны Великобритании и Франции (прекращение всех боевых действий, отвод египетских вооруженных сил на 10 миль от Суэцкого канала, согласие Египта на оккупацию британскими и французскими вооруженными силами Порт-Саида, Исмаилии и Суэца, угроза интервенции с 31 октября 1956 г.) и просьба о созыве. Согласно процедурным положениям, в том случае, когда СБ ООН не может принять решения в условиях угрозы миру, рассмотрение ближневосточного вопроса было перенесено на специальную сессию ГА ООН. (Резолюция СБ ООН не была принята, так как Великобритания и Франция применили право вето).

Резолюция 997(ES-1), принятая на 562-м пленарном заседании 2 ноября 1956 г. предлагала конфликтующим сторонам прекращение огня и передвижения перемещений войск в район боевых действий, немедленный отвод вооруженных сил за линии перемирия и соблюдение постановлений соглашений о перемирии; открытие Суэцкого канала и восстановление свободы навигации по нему [6].

Следующая резолюция 998(ES-1) предлагала Генеральному Секретарю ООН предоставить в течение 48 часов от принятия резолюции план создания чрезвычайных международных вооруженных сил ООН для обеспечения прекращения огня и наблюдения за исполнением предписаний, принятых для урегулирования конфликта резолюций. Руководителем первой операции ООН по поддержанию мира стал Генеральный секретарь Даг Ялмар Хаммершельд. В зоне Суэцкого канала они были размещены 15 ноября 1956 г. По египетско-израильской границе они размещались только с египетской стороны для обеспечения буферной зоны между государствами. Дальнейшее содержание чрезвычайных вооруженных сил производилось за счет специального счета ЧВСООН, первоначально составившего 10млн. долларов [7]. Позднее силами ЧВСООН проводилась расчистка Суэцкого канала и расходы на данную операцию предлагалось покрывать за счет трехпроцентного сбора за пользование каналом, взимавшегося со всех судов и товаров, проходящих через канал, и перечислявшегося на Специальный счет ООН [7]. За свой вклад в поддержание мира Хаммершельд был посмертно удостоен Нобелевской премии мира. На сегодняшний день задачи операций ООН по поддержанию мира сводятся к наблюдению за условиями перемирия, обеспечению прекращения огня, разграничению конфликтующих сторон, предотвращению иностранного вооруженного вмешательства в конфликт, содействию оказанию гуманитарной помощи. Резолюция 999(ES-1)

уполномочила Генерального секретаря договориться с заинтересованными сторонами о прекращении огня и передвижения вооруженных сил. Эти резолюции были приняты 4 ноября 1956 г. на 563-м пленарном заседании [6].

Обсуждение арабо-израильского конфликта в ГА ООН вновь продолжилось в 1967 г. с началом Шестидневной войны. В ходе эскалации конфликта Египет 16 мая 1967 г. потребовал вывода ЧВСООН с территории Синайского полуострова, Израиль так же отказался содержать войска ООН на своей территории, и 19 мая был отдан приказ о выводе войск из Египта. 22 мая Египет закрыл Тиранский пролив для израильских кораблей, Израиль объявил сложившуюся ситуацию поводом к войне.

По мере развития конфликта по требованию СБ ООН была созвана пятая чрезвычайная специальная сессия ГА ООН, проходившая с 14 июня по 18 сентября 1967 г. Повесткой данной сессии стало положение на Ближнем Востоке и рассмотрение мер, принятых Израилем по изменению статуса города Иерусалима.

4 июня 1967 г. на 1548-м пленарном заседании была принята резолюция 2252(ES-5), которая утвердила необходимость осуществления неотъемлемых прав человека в ходе боевых действий, призывала правительство Израиля обеспечить безопасность населения, попавшего в район ведения боевых действий и способствовать возвращению жителей, бежавших из этих районов, порекомендовала участникам конфликта соблюдать принципы Женевской конвенции от 12 августа 1949 г., призывала страны-члены ООН оказывать содействие доставке гуманитарной помощи в зону боевых действий и делать взносы в пользу БАПОР и другие организации, оказывающие помощь мирному населению. За выполнением требований данной резолюции предлагалось следить Генеральному секретарю с предоставлением докладов ГА и СБ ООН [8].

Также в июле 1967 г. были приняты резолюции 2253(ES-5) и 2254(ES-5) о недопустимости мер, принимаемых Израилем по изменению статуса Иерусалима. Эти резолюции также отмечали, что данные меры не имеют законной силы и призывали Израиль отменить все проводимые меры и отказаться от их применения в дальнейшем [8].

На той же 22-й очередной сессии ГА ООН была принята резолюция 2341, которая отметила, что меры по депортации беженцев и выплате им компенсаций не получили никакого значительного прогресса, равно как и принятая ранее программа реинтеграции беженцев путем их депортации либо расселения. Здесь же говорится и о безуспешности работы Палестинской согласительной комиссии. Однако данные программы свернуты не были, Палестинской согласительной комиссии было поручено продолжать ее работу по установлению мира. Относительно БАПОР было

отмечено, что выделяемые на его нужды взносы недостаточны даже для покрытия самых необходимых бюджетных расходов, в связи с чем государствам-членам ООН было предложено увеличить либо же начать вносить данные взносы [9]. Такое же решение по вопросам финансирования БАПОР было принято и на 24-й очередной сессии в 1969 г. Там же признавалось, что проблема палестинских арабских беженцев возникла в связи с лишением их неотъемлемых прав и осуждались такие меры израильского правительства, как коллективные наказания, введение комендантского часа, уничтожение домов и имущества, депортации и прочие репрессивные действия против беженцев и населения оккупированных палестинских территорий. ГА ООН просила СБ ООН обратить внимание на усугубление положения в Палестине и отказ Израиля выполнять требования принятых ранее резолюций [10].

Таким образом, арабо-израильский конфликт в конце 1940-х – 1960-е гг. рассматривался на каждой сессии ГА ООН. Резолюции по конфликту принимались ежегодно. Ключевыми являются резолюция 181, заложившая основы разделения палестинской территории на израильскую и арабскую и ставшая причиной начала конфликта; резолюция 194, по которой было создано БАПОР. Его главными задачами стали оказание гуманитарной помощи палестинскому народу и обеспечение развития инфраструктуры региона. Однако БАПОР сталкивалась с рядом серьезных проблем, среди которых были постоянная нехватка финансирования его деятельности, препятствия со стороны израильского правительства, ущерб персоналу и собственности Агентства в ходе боевых действий. Ряд резолюций определил необходимость соблюдения основных неотъемлемых прав палестинского народа, его права на самоопределение и создание собственного национального государства.

Список використаних джерел

1. Резолюция 106 (S-1) 1-й специальной сессии ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/310>. Дата доступа: 10.09.2020.
2. Резолюция 181 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/181%28II%29>. Дата доступа: 10.09.2020.
3. Резолюция 194 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/194%28III%29>. Дата доступа: 10.09.2020.
4. Резолюция 212 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/212%28IV%29>. Дата доступа: 10.09.2020.

5. Резолюция 302 // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/302%28IV%29>. Дата доступа: 10.09.2020.
6. Резолюции 1-й чрезвычайной специальной сессии ГА ООН (ES-1) // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/3354>. Дата доступа: 11.09.2020.
7. Резолюция 1122 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/1122%28XI%29>. Дата доступа: 15.09.2020.
8. Резолюции 5-й чрезвычайной специальной сессии ГА ООН (ES-5) // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/6798>. Дата доступа: 15.09.2020.
9. Резолюция 2341 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/2341%28XXII%29>. Дата доступа: 15.09.2020.
10. Резолюция 2535 ГА ООН // Система официальных документов ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://undocs.org/ru/A/RES/2535%28XXIV%29>. Дата доступа: 16.09.2020.

* * *

Макаревич Виктория – студентка 4 курса факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова»; научный руководитель: Величко Нина Веньяминовна – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций УО «Витебский государственный университет имени П.М.Машерова», г. Витебск (Республика Беларусь)

«ЗЕЛЕНАЯ КНИГА» МУАММАРА КАДДАФИ И ЕГО ТРЕТЬЯ ВСЕМИРНАЯ ТЕОРИЯ

«Зеленая книга» Муаммара Каддафи стала одним из самых ярких и самобытных произведений в истории. Сегодня она известна во всем мире. Произведение представляет собой программный теоретический труд, в котором рассмотрены идеальные основы развития не только Ливии, но и всего человечества. М. Каддафи противопоставил свою концепцию двум господствующим идеологиям – атеистическому коммунизму и

материалистическому капитализму. В отличие от них, Третья Всемирная теория должна была стать универсальной для всех. Она базировалась на симбиозе социалистических идей и принципах ислама. Цель исследования – рассмотреть структуру и основное содержание «Зеленой книги» Лидера ливийской революции. Основным материалом для исследования послужил текст «Зеленой книги» М. Каддафи. При проведении исследования использовались историко-генетический, ретроспективный, системный и нарративный методы.

Книга Муаммара Каддафи состоит из трех частей.

Часть первая. Решение проблем демократии (власть народа). Политический аспект Третьей Всемирной теории (впервые вышла в свет в Ливии в январе 1976 г.).

Часть вторая. Решение экономической проблемы (Социализм). Экономический аспект Третьей Всемирной теории (впервые вышла в свет в Ливии 2 февраля 1978 г.).

Часть третья. Общественный аспект Третьей Всемирной теории (вышла в свет в Ливии 1 июня 1979 г.).

В этих частях рассматриваются проблемы демократии и экономике, а также социальные аспекты. В особенности автор освещает проблемы общественного законодательства, оплаты труда, управления производством и другие вопросы.

Первая часть «Зеленой книги» критикует современные формы демократии, в частности парламент, партии, референдумы. В ней говорится о том, что на самом деле эти формы фальсифицируют современную подлинную демократию и являются диктаторскими.

Любая политическая проблема общества, будь то даже семейный конфликт, они порождены проблемой орудия власти. «До сих пор не удалось найти окончательного демократического решения этой проблемы» [1, с. 11].

В Теории говорится о том, что «все существующие ныне в мире политические системы являются порождением борьбы за власть между орудиями правления, будь то мирная или вооруженная борьба классов, кланов, племен, партий или просто отдельных лиц» [1, с. 11].

И в наши дни эта проблема является актуальной, поскольку народы и общества постоянно сталкиваются с этой проблемой, подвергаясь риску и страдая от тех тяжелых последствий, к которым она приводит. Однако «победителем в ней всегда выходит орудие правления □ отдельная личность, группа людей, партия, класс; побежденным же всегда оказывается народ». Таким образом, получается, что именно народ и является подлинной демократией.

Но эта подлинная демократия возможна лишь при участии самого народа, а не его представителей. Но есть ли это представительство от имени народа?

Чтобы разобраться в этом, Муаммар Каддафи обращается к истокам Парламента: «Он избирается либо всем населением в избирательных округах, либо партией или коалицией парий, либо назначается. Все эти методы не могут считаться демократическими, ибо распределение населения по избирательным округам означает, что один депутат представляет тысячи, сотни тысяч и даже миллионы людей, в зависимости от количества избирателей. Это значит, что избиратель совершенно не связан с избирателями никакими тесными организационными связями, поскольку он ... считается представителем всего народа ... депутат, едва получив голоса избирателей, окончательно отрывается от масс» [1, с. 13].

Получается, если следовать Теории, что на самом деле все ныне существующие парламенты являются диктатурой, поскольку никакого представительства от имени народа нет. Исходя из этого народ – это жертва борьбы за власть. Но если следовать подлинной демократии, то наоборот, власть должна принадлежать народу.

Согласно «Зеленой книге», партия также является диктаторским орудием правления, те «партийная система есть выхолащивание демократии» [1, с. 16]. Получается, что партия создается с целью создания орудия правления народом, который стоит вне партии. Но при этом выходит то, что партия приходит для осуществления целей народа. И эта теория тогда оправдывает диктатуру партии, ее политическую активность, ту борьбу, что она ведет с другими партиями за власть. Но не стоит забывать, что «партии продажны и могут быть подкуплены как изнутри, так извне». Таким образом, выходит, что партии раскалывают общество и представляет интересы только его определенного слоя. Из этого всего выходит, что и в партии нет никакого представительства от имени всего народа.

Так же выступает и класс. Он подчиняет себе те слои общества, которые связаны чем-то между собой, будь то общие интересы, кровные связи, идеология, культура, уровень жизни и др. Таким образом, класс создает социальное в своей основе орудие, которое будет действовать во имя интересов и идей данной группы. Однако не стоит забывать, что «со временем определенный класс превратится в то общество, которому свойственны противоречия предшествовавшего общества» [1, с. 22]. В итоге получится, что эта борьба превратится в замкнутый круг. И судьба следующего класса будет такой же. Значит, «повторение подобных попыток – пустая трата человеческого времени и насмешка над народами» [1, с. 23].

Но каким путем тогда должны следовать люди, чтобы навсегда покончить с эпохой тирании и диктатуры? В «Зеленой книге» предлагается «создать такое орудие правление, которое не было бы ни партией, ни классом, ни кланом, ни племенем и являло бы собой весь народ в целом, а не «представительство» от его имени. Никакого представительства от лица народа! Представительство – это обман» [1, с. 24]. Получается, что власть народа должна быть всяких форм представительства. Но здесь назревает новый вопрос: возможно ли это и не являются ли эти мысли утопичными?

В Третьей всемирной теории предлагается осуществлять народную демократию путем народных конгрессов. «Народные конгрессы являются конечной целью движения народов на пути к демократии. Народные конгрессы и народные комитеты представляют собой конечный результат борьбы народов за демократию» [1, с. 25]. Исходя из этого, получается, что без народных комитетов нет демократии.

Но как тогда должна осуществляться эта демократия? «Сначала все население разбивается на первичные, низовые народные конгрессы. Каждый конгресс избирает в качестве руководящего органа комитет. Комитеты формируют народные конгрессы на уровне округов, то есть уже не первичные. Далее, массы, объединенные в первичные народные конгрессы, избирают административные народные комитеты, которые заменяют собой государственную администрацию и берут на себя управление всеми отраслями хозяйства общества. Народные комитеты, управляющие отраслями общественного хозяйства, ответственны перед первичными народными конгрессами, которые определяют их политику и контролируют исполнение. Тем самым управление становится народным, народным становится контроль, утрачивается отжившее определение демократии, гласящее, что демократия – это контроль народа над правительством, и на его место ставится правильное определение, гласящее, что демократия – это народный самоконтроль» [1, с. 27].

Обсуждаемые вопросы окончательно должны решаться на Всеобщем народном конгрессе, где совместно будут собираться руководящие органы народных конгрессов, народных комитетов, профсоюзов и профессиональных объединений. Работа Всеобщего народного конгресса должна проводиться раз в год.

Что касается Закона общества, то «Зеленая книга» предлагает не поручать его выработку общественному комитету или парламенту, поскольку это будет неравномерно и недемократично. «Закон общества не нуждается в составлении или выработке. Значение Закона заключается в том, что только он может определить, что – истина, а что – ложь, что верно и что нет, и каковы права и обязанности членов общества. Свобода находится под угрозой, если общество не имеет священного Закона, в

основе которого лежат незыблемые нормы, не подлежащие изменению или исправлению по воле орудий правления. Более того, орудие правления само обязано соблюдать Закон общества. Однако ныне повсюду в мире народы управляются законами, созданными человеком, изменяемыми и упраздняемыми в зависимости от того, какое орудие правления победит в борьбе за власть» [1, с. 30–31].

Но, контроль за соблюдением Закона общества и любое отклонение от него общество должно осуществлять само, без претензий с чьей-либо стороны, поскольку народ является орудием правления и он сам должен контролировать себя.

Безусловно, все не может быть идеально, и могут случиться любые отклонения или нарушения Закона общества. Тогда вместо государственной администрации ей на смену придут народные комитеты. Получится, что «Всеобщий народный конгресс становится конгрессом общенациональным, объединяющим воедино первичные народные конгрессы, административные народные комитеты, объединения, профсоюзы и профессиональные объединения. И если в условиях подобной системы происходит отступление от Закона общества, это означает, что отступление носит тотальный характер и должно корректироваться с помощью широкой демократической перестройки, а не посредством применения силы» [1, с. 35].

Из всего сказанного ранее выходит, что «демократическая система представляет собой прочную и монолитную структуру, каждая ячейка которой имеет надежную опору в виде первичных народных конгрессов, народных конгрессов и народных комитетов, которые встречаются на заседании Всеобщего народного конгресса» [1, с. 37].

Однако, на сколько бы не соблюдалась подлинная демократия общества, представляющая собой власть народа, в любой момент эта власть может смениться властью личности, класса, партии. К власти опять придут диктаторы, и круг может замкнуться.

В настоящее время все еще важной остается проблема труда и оплаты труда. За всю историю сменилось множество факторов, влияющих на труд и заработную плату. Например, изменение отношений между хозяевами и производителями на протяжении всей истории, продолжительность труда, сверхурочный труд, назначение оплаты труда, различные отпуска, запрет на участие в забастовках и других рабочих организациях, выпуск законов, ограничивающих частную инициативу и многое другое.

Хотя, безусловно, опыт прошлого учитывается, и многие острые углы по сравнению с прошлыми временами уже слажены, однако некоторые проблемы до сих пор остаются неразрешенными.

Согласно «Зеленой книге», в Ливии до 1977 г. не были разрешены «проблемы производителей, которые по-прежнему являются наемными работниками, несмотря на то, что самые консервативные формы собственности сменились самыми прогрессивными формами при существовании промежуточных форм» [1, с. 41].

Для разрешения данной проблемы принимались меры, в частности в отношении оплаты труда. Так, трудящиеся добились ряда преимуществ, подтвержденных законодательством и охраняемых профсоюзами.

Но тут может возникнуть вопрос: почему трудящиеся получают заработную плату, которая является все еще острой проблемой? Ответ на это можно найти в «Зеленой книге»: «Да потому, что они осуществляют производственный процесс в интересах других, – тех, кто их нанял для изготовления продукции. Следовательно, они не потребляют производимый ими продукт, а вынуждены уступать его в обмен на заработную плату. Правильным же является принцип: «кто производит, тот и потребляет»» [1, с. 42].

Исходя из этого, получается, что наемный работник является в какой-то степени рабом. И основа его рабства – работа. Хоть эти слова и могут показаться абсурдными, но ведь даже работники государственного сектора получают заработную плату согласно прилагаемым усилиям на работе.

Но если доход государственной собственности идет в общество, то доход с частной – ее владельцу. Однако какие бы меры не применялись для изменения формы собственности, все равно остается нерешенным вопрос о праве работника на произведенный им продукт, ведь вне зависимости от формы собственности, работник остается наемником.

Но какое же тогда будет решение этой проблемы? Теория предлагает: «Окончательное решение проблемы заключается в отмене заработной платы и освобождении человека от ее оков, возвращении к естественным правилам, определявшим эти отношения до появления классов, разных форм правления и законодательства, созданного человеком» [1, с. 44].

Естественные правила предполагают, что «каждый элемент производства вносит свою долю в производственный процесс, и изъятие одного из них делает производство невозможным; каждому элементу производства принадлежит основная роль, и без него производство останавливается» [1, с. 44]. Вне зависимости от того, сколько элементов участвует в производственном процессе, они все будут получать свою долю.

Сам производственный процесс базируется на «трех китах»: сырье, предприятие и рабочие. Согласно естественному правилу, процесс производства предполагает равенство всех этих трех элементов. Ни один из них не в состоянии обеспечить производственный процесс без других

элементов. Полученный продукт будет делиться на три доли. Весь социалистический строй основан на том, что все производственные процессы подчинены этому естественному правилу.

Целью нового социалистического строя будет являться создание нового общества, свободного. Но эта свобода будет ощущаться тогда, когда будут удовлетворены все материальные и духовные потребности. Но удовлетворению этих потребностей никто не должен мешать и контролировать. Все должно быть без эксплуатации. Это значит, что труд должен осуществляться для удовлетворения материальных потребностей, а не для накопления, превышающего потребности.

Новое социалистическое общество не должно допускать различий в доле общественного богатства, а личная собственность, предназначенная для удовлетворения личных потребностей, должна быть задействована без эксплуатации других людей. Человек должен быть не наемным рабочим, а полноправным партнером.

Что же является двигателем истории человечества? «Основой исторического развития является общественная связь, которая объединяет людей в общности, начиная с семьи и кончая племенем и нацией» [1, с. 65]. Любое движение в истории — это движение любой общности, направленной на достижение своих целей. Если выразиться по-другому, то «основой движения истории является национальная борьба, общественная борьба, поскольку она, будучи первопричиной и основой всего, заложена в самой природе человеческого сообщества, природе национальной общности» [1, с. 66–67]. Именно национальный фактор побуждает национальную общность к самосохранению.

Соперничать с национальным фактором может только религиозный, поскольку он может разъединять национальную общность или же наоборот, соединять общности, принадлежавшие к различным национальностям. Однако национальный фактор всегда побеждает, но только если каждая общность будет иметь свою религию, тогда будет соблюден баланс. «Основополагающий принцип сводится к тому, что каждый народ должен иметь свою религию» [1, с. 68].

Оказывать положительное и отрицательное влияние на общественность может брак. Именно он может укрепить единство общности и привести к ее планомерному росту. «Для человека, как отдельной личности, семья важнее государства. Человечество имеет дело с таким понятием, как личность (человек), а нормальная личность (человек) — с понятием семья» [1, с. 69]. Общество будет процветающим, если человек будет естественно развиваться в условиях семьи. Существование человека вне семьи не имеет смысла.

Если семья будет увеличиваться вследствие роста потомства, то она станет племенем. А если аналогичным способом будет увеличиваться племя, то оно станет нацией. Тогда получается, что окружающий нас мир – это огромная нация, которая просто разделена на несколько мелких наций в ходе расселения. Если утратить семью, племя и нацию, то человечество потеряет все общественные связи, все ценности, привилегии и идеалы. «Поэтому, чтобы иметь возможность пользоваться ценностями, привилегиями и идеалами, которые создаются взаимосвязью, сплоченностью, единством, привязанностью и любовью на уровне семьи, племени, нации и всего человечества, для человеческого общества чрезвычайно важно сохранить сплоченность как на уровне семьи и племени, так и на национальном и мировом уровнях» [1, с. 71].

Если рассматривать дальше племя, то оно является семьей на следующей стадии. Именно племя вырабатывает нормы поведения, которые становятся формой общественного воспитания. Племя является социальной защитой человека, которая обеспечивает его социальные потребности. Племя может быть основано на кровном родстве, а также путем присоединения.

Нация же обеспечивает более широкую защиту, нежели племя. Она «представляет собой исторически сложившийся человеческий конгломерат, обитающий на одной территории, творящий свою единую историю, создающий единое культурное наследие и имеющий единую судьбу» [1, с. 74–75]. Значит, основой образования нации остается общность происхождения и общность судьбы.

Из всего вышесказанного выходит, что необходимо делать упор на социальную действительность. Для этого нужно уделять внимание семье для воспитания нормального развитого человека. Далее □ племени, поскольку именно оно предоставляет человеку общественное воспитание и общественную защиту. Затем необходимо уделять внимание нации, где человек сможет понять смысл социальных ценностей через семью и племя.

Такой институт как семья состоит из мужчины и женщины. Однако природные данные предопределяют различие между ними, делают невозможным равенство между ними, однако это все же предрешает необходимость их сожительства. При этом, каждому из них отведена своя функция, и ни один из них не сможет заменить другого.

В связи с этим, женщина должна быть поставлена в другие условия по сравнению с мужчиной, чтобы иметь возможность осуществлять свои естественные функции, в особенности функцию материнства. «Бесчеловечно ставить женщину, находящуюся на стадии материнства, в условия, несовместимые с ее состоянием, например, принуждать ее к физическому труду, который является для женщины возмездием за измену

своему назначению как матери, либо же налогом, который она платит за вступление в чуждый ее природе мир мужчин» [1, с. 83]. Женщина идет заниматься мужским трудом во имя принципа равноправия с мужчиной, так как «все существующие ныне общества видят в женщине только товар. Восток рассматривает ее как предмет купли-продажи, Запад же отказывается признавать в ней женщину» [1, с. 87]. Не стоит забывать, что человеческие права равны для всех, а вот их обязанности далеко не так схожи.

Относительно образования «Зеленая книга» предлагает отказаться от такого метода обучения, который свойственен современному миру. Это предполагает отказ от регламентации процесса и материала, которому люди должны следовать, обучаясь в аудиториях. Из этого следует, что «заставить человека изучать какую-либо дисциплину по программе – диктат. Навязывать людям изучение определенных предметов – диктат» [1, с. 91]. Общество должно предоставить образование всех видов и дать своим гражданам выбрать тот вид, который соответствует ее запросам. Получать знание – это естественное право человека, никто не может лишить его этого, только он сам может от него отказаться.

Таким образом, в своем труде М. Каддафи предложил Третью Всемирную теорию, которая сводится, по сути, к построению нового мира – демократичного и антизападного. Он утверждает, что общество должно стремиться к истинному народовластию и предлагает свою социальную модель. Каид называет все предыдущие формы общества диктаторскими.

В первой части «Зеленої книги» говорится о несостоятельности всех существующих политических систем. По мнению М. Каддафи, человек не может представлять народ, народ должен представлять себя сам. Представительство порождает неравенство и неверность интерпретации воли народа. Выход М. Каддафи видит в создании народных конгрессов и комитетов. Сначала все население разбивается на первичные, низовые народные конгрессы. Каждый конгресс избирает в качестве руководящего органа комитет. Комитеты формируют народные конгрессы на уровне округов, то есть уже не первичные. Далее, массы, объединенные в первичные народные конгрессы, избирают административные народные комитеты, которые заменяют собой государственную администрацию и берут на себя управление всеми отраслями хозяйства общества. Народные комитеты, управляющие отраслями общественного хозяйства, ответственны перед первичными народными конгрессами, которые определяют их политику и контролируют исполнение. Тем самым управление становится народным, народным становится контроль, утрачивается отжившее определение демократии, гласящее, что демократия – это контроль народа над правительством, и на его место

ставится правильное определение, гласящее, что демократия – это народный самоконтроль.

Во второй части М. Каддафи переходит к описанию экономических взаимоотношений между жителями страны. В первую очередь, он описывает трудовые отношения. Главный его принцип – «Не наемные работники, а партнеры». Каид отрицает любое появление частной собственности в процессе производства и настаивает на том, что ресурсы принадлежат всем людям, и неравномерное распределение благ ведет к обогащению одних людей и неправомерной утрате богатств у других. Недвижимость не должна принадлежать никому. Это общая собственность. Каждый гражданин имеет на нее право. Сдача благ в аренду является высшей гранью несправедливости, так как получается, что кто-то владеет ресурсом, а кто-то не имеет такой возможности. Кроме того, должно караться любое получение сверхблаг, кроме добросовестного накопления.

Третья часть «Зеленої книги» касается многих сторон жизни, в том числе положения женщин, системы образования, семьи, нации.

В целом, идеи М.Каддафи являются утопическими, потому что «мировой» в полном смысле слова теорию назвать нельзя. По сути, Лидер ливийской революции просто изменил старые названия органов управления и дал им новые. Его теория с ультрасоциалистическими идеями не применима к мировому сообществу, однако, возможно, она реализовалась бы в полном объеме в Ливии. Установленный М.Каддафи режим мог бы следовать по этому пути и достигнуть конечной цели, создав «общество с ливийской спецификой», но этим планам не суждено было сбыться.

Список використаних джерел

1. Каддафи М. Зеленая книга. М.: Концептуал, 2019. 200 с.

* * *

Мацулевич Евгения – магистрант факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций Витебского государственного университета имени П.М.Машерова; научный руководитель: **Косов Александр** – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и культурного наследия Витебского государственного университета имени П.М.Машерова, г. Витебск (Республика Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В ОТНОШЕНИИ ЗАПАДА (1991-1996 ГГ.)

27 июля 1990 г. Верховным Советом (ВС) была принята Декларация о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики (БССР) (с 19 сентября 1991 г. – Республики Беларусь), провозгласившая одним из пунктов «независимость во внешних отношениях» [10]. Документ заложил основу конституционно-правового оформления внешнеполитической деятельности Беларуси, которая включает сотрудничество с различными странами мира. Цель данного исследования – рассмотреть роль и место евроатлантического региона во внешнеполитической стратегии Республики Беларусь в период 1991–1996 гг.

Выработка новой внешнеполитической стратегии Беларуси началась еще до получения республикой независимости. Несмотря на то, что до декабря 1991 г. работа Министерства иностранных дел (МИД) БССР еще во многом ограничивалась рамками, которые диктовались союзным министерством, значимым самостоятельным внешнеполитическим действием стало участие представителей Беларуси в международном экологическом форуме в Швеции 2–3 сентября 1990 г. Инициатива пригласить белорусское представительство как отдельную от СССР делегацию принадлежала западному государству [9, с. 9]. В октябре 1990 г. состоялся первый с 1918–1919 гг. официальный визит министра иностранных дел одного из зарубежных государств (Польши) непосредственно в Беларусь. Тема обсуждений ограничилась вопросами культурной сферы [9, с. 18–19]. Первые визиты белорусской делегации в западные государства происходили с целью ознакомления с функционированием структур системы Организации Объединенных Наций (ООН) (визиты в Женеву, Вену, Париж в конце марта – начале апреля 1991 г.) [9, с. 31]. Изучение опыта ведущих государств, знакомство с принципами функционирования международных структур, участие в мероприятиях в качестве самостоятельного субъекта отвечало цели

получить признание молодого государства со стороны мирового сообщества. Особое значение в данном контексте имели ведущие страны высокоразвитого Запада, которые определяли доминирующую позицию в отношении того или иного государства на международной арене. Такие страны, и особенно ведущая держава – Соединенные Штаты Америки (США), рассматривались белорусским руководством как «гарант нашей независимости», и именно с ними устанавливались первые контакты [8, с. 78, с. 229]. О важности сотрудничества Минска с Вашингтоном свидетельствует то, что первый контакт белорусского руководства с Белым домом состоялся сразу же после подписания Беловежских соглашений [8, с. 206–207].

В рамках реализации цели получения международного признания с 1991 г. начала формироваться концептуальная основа внешнеполитической деятельности Республики Беларусь. В качестве одной из важнейших задач для белорусской дипломатии в ходе обсуждения на заседании рабочей группы в августе 1991 г. было определено развитие многостороннего и двустороннего сотрудничества с различными государствами мира [21, с. 32]. Приоритетом внешней политики объявлялось намерение «осуществить необходимые меры <...> для включения республики как полноправного члена в общеевропейский процесс» [14]. Идеалом министр иностранных дел П. Кравченко называл «экономическую и политическую интеграцию в западно-европейское сообщество при сохранении и укреплении на переходный период Содружества независимых государств», при том, что сотрудничество с постсоветскими государствами рассматривалось как «обреченность быть и жить вместе (хотелось бы это кому-либо или нет)», но с намерением белорусской стороны в сложившихся условиях «вместе с ними [другими странами СНГ] двигаться в Европу» [9, с. 50]. Важное значение в данном контексте имело намерение ВС подписать Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе и вступить в структуру Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) [7].

Готовность к расширению международных контактов требовала выработки единых принципов внешнеполитической деятельности республики, расстановки их приоритетности. Такие принципы были объявлены международному сообществу 26 октября 1991 г. министром иностранных дел Республики Беларусь П. Кравченко на 46-й сессии Генеральной Ассамблеи (ГА) ООН [9, с. 276–285]. Одной из задач стало намерение включить Беларусь в общеевропейский процесс. Кроме того, цель создать условия для формирования рыночных структур в стране свидетельствовала об ориентации на пример Запада в осуществлении внутренних реформ, без проведения которых или с их осуществлением в

рамках иной экономической системы снижался шанс на успешное «принятие» западным сообществом нового государства. По этой причине, внешнеполитический дискурс белорусского руководства исходил с позиции готовности включения Беларуси в рамки международных, западных, норм. Наиболее показателен текст «Договора между Республикой Беларусь и Республикой Польша о добрососедстве и дружелюбном сотрудничестве» от 23 июня 1992 г., в основу которого легли принципы «документов по европейскому сотрудничеству <...> уважение прав человека <...> принципов демократии» как «элементов европейского наследия», что в совокупности с целью «мирного порядка в Европе» подчеркивает проевропейский дискурс белорусской стороны в сотрудничестве с Западом [3, с. 73]. Аналогичные позиции прослеживаются в тексте «Договора между Республикой Беларусь и Федеративной Республикой Германия о развитии широкомасштабного сотрудничества в отрасли экономики, промышленности, науки и техники» от 2 апреля 1993 г., в основе которого лежат ссылки на руководство европейским международным законодательством и принципами европейской экономики, которые должны соблюдаться не только в белорусско-германских отношениях, но и в сотрудничестве Республики Беларусь с европейским сообществом в целом [4].

Кроме того, с целью обмена опытом устанавливались двусторонние и многосторонние контакты между странами. Так, вопрос белорусской экономической политики обсуждался с премьер-министром Италии Дж. Андреотти, а также руководящие лица Беларуси принимали участие в семинаре по проблемам реконструкции и реформирования экономики, организованном в июле 1992 г. правительством Франции для руководителей стран Центральной и Восточной Европы [8, с. 241–242, 245–246].

Во второй половине 1992 г. белорусским МИДом был подготовлен проект Концепции внешнеполитической деятельности Республики Беларусь. Альтернативный документ был подготовлен Комиссией по международным делам Верховного Совета, после чего в 1994 г. оба проекта были сведены в один. Внешнеполитический подход строился, исходя из утверждения о географическом, культурном и политическом статусе Республики Беларусь как государства центрально-европейской зоны [20, с. 108, 110]. Несмотря на то, что официальный статус данный проект так и не получил, установление дипломатических отношений с западными государствами и структурами в период с 1991 г. по 1994 г. в целом отвечало данному курсу.

Первыми европейскими государствами, с которыми Республика Беларусь стремилась развивать сотрудничество, были ближайшие,

приграничные, соседи, а также страны прежнего соцлагеря [5; 13; 17]. С ведущими странами Запада установление тесных контактов происходило медленнее и, как правило, по вопросам социально-культурной и торгово-экономической сферы в обход обсуждения политических вопросов [4; 16; 18]. Одним из мероприятий в рамках развития многосторонних отношений стало решение вопроса занятости населения республики. Помимо международных и западных структур (Международной организации труда, Европейской экономической комиссии ООН, Представительства ООН в Республике Беларусь, Всемирного банка, Европейского банка реконструкции и развития, Минского энергетического центра Европейского союза) к решению проблемы были привлечены Британская организация специалистов по менеджменту, а также союз предпринимателей США, Англии и Италии [16, с. 266].

Белорусское руководство выразило готовность активизировать процессы включения Беларуси в западные международные организации, с целью реализации чего 16 февраля 1993 г. было утверждено «Постановление Президиума Верховного Совета РБ о мерах по подготовке к вступлению Республики Беларусь в Совет Европы» [15]. К этому времени Беларусь уже добилась определенных успехов в интеграции в международные структуры: вступила в 1992 г. в Международный валютный фонд и группу Всемирного банка, стала членом ОБСЕ, получила статус специально приглашенной страны в Совете Европы, в Минске в этом же году начало действовать представительство ООН.

Сотрудничеству с США активнее всего развивались в военной сфере, основываясь на проблеме ядерного разоружения республики. В ноябре 1992 г. Беларусь посетил Генеральный секретарь Организации Североатлантического договора (НАТО) М. Вернер, поддержав решение белорусского руководства получить статус безъядерной страны, а в 1993 г. государственный секретарь США У. Кристофер во время своего визита в Минск предложил Беларуси присоединится к программе «Партнерство ради мира» [20, с. 81–82]. В феврале 1993 г. был ратифицирован Договор о стратегических наступательных вооружениях и Лиссабонский протокол 1992 г., предусматривающий присоединение Республики Беларусь в качестве неядерного государства к Договору о нераспространении ядерного оружия. На фоне решения вопроса о безъядерном статусе Беларуси получили развитие белорусско-американские отношения.

После введения в Беларуси института президента в 1994 г. активизировалась работа по выработке единого документа, отражающего внешнеполитическую стратегию государства. В «Основных направлениях внешнеполитической деятельности Республики Беларусь», разработанных МИДом во второй половине 1994 г., впервые говорилось о том, что

Беларусь строит многоуровневую систему приоритетов и двусторонних отношений. Страны экономически высокоразвитого Запада в данной системе занимали не первостепенное значение, уступая Российской Федерации, Украине, Польше и государствам Прибалтики, затем бывшим социалистическим странам Запада (Германия, Венгрия, Чехия, Словакия, Болгария, Румыния), а также Австрии, Республике Югославии, Скандинавским государствам, Португалии, Швеции, среднеразвитым государствам Европы. США по-прежнему отводилось первостепенное значение, но уже наравне с Китаем и Индией [21, с. 33]. Отход от стремления стать частью «европейского мира» был связан с происходящими на Западе процессами, в первую очередь с расширением НАТО на Восток, вызывавшим опасение и неприятие А. Лукашенко [1, с. 60]. Кроме того, добившаяся к этому времени международного признания, Республика Беларусь теперь стремилась повысить свой имидж в мировом сообществе. С 1994 г., базируясь на аргументе добровольного успешного процесса разоружения страны, белорусское руководство начало позиционировать республику как государство, которое может «укрепить мир и безопасность в Европе», стать инициатором и движущей силой создания безъядерной зоны в регионе Центральной и Восточной Европы, что способствовало бы усилению международного престижа Беларуси и снятию угрозы напряженности в ее отношениях с Североатлантическим альянсом [1, с. 60; 2, с. 33]. В таком же направлении развивалась и последующая «Концепция международных отношений и внешней политики Республики Беларусь» 1995 г., в которой страны Западной Европы составили лишь третий круг, после СНГ и России, Прибалтики и Восточной Европы [20, с. 124]. Усиление сотрудничества с ближайшими странами и с регионом СНГ и Россией основывалось в т. ч. и на опыте предшествующих лет, когда взаимодействие с Европой шло медленно, а диалог с США напрямую зависел от вопроса ядерного разоружения Беларуси, который по окончанию данного процесса имел перспективу перестать развиваться. Поэтому в 1996 г. двусторонние отношения группировались по четырем направлениям: приграничные государства (Польша, Латвия, Литва, Украина, Россия), только потом страны СНГ, страны Европы и Северной Америки и последний круг – страны Азии, Африки и Латинской Америки [21, с. 34]. Таким образом, с 1994 г. в основу внешнеполитической концепции Республики Беларусь были положены принципы реализма, pragmatizma и приоритета национальных интересов. Несмотря на то, что проект Концепции неоднократно дорабатывался, общей тенденцией в ходе его выработки стала ориентация на сотрудничество с государствами различных регионов, отход от первостепенной по важности ориентации на взаимодействие с Западом, что

отразило начало формирования основ будущей политики многовекторности.

Несмотря на то, что с началом периода президентской республики на передний план постепенно выходят контакты с Россией и СНГ, международное сотрудничество на западном направлении также развивалось. Особое внимание уделялось деятельности в рамках ООН и сотрудничеству с Европейским союзом (ЕС). Достижениями стало избрание постоянного представителя Республики Беларусь при ООН А. Сычева на пост председателя Первого комитета данной организации, проведение в Минске с 16 по 18 апреля 1997 г. Международной конференции по устойчивому развитию стран с переходной экономикой и принятие резолюции № 58/119 по проблемам чернобыльской катастрофы, в т. ч. включение в нее белорусского предложения об объявлении 26 апреля Международным днем памяти жертв радиационных аварий и катастроф [20, с. 139–140]. Важным событием стало подписание 6 марта 1995 г. в Брюсселе Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Европейским Союзом и Республикой Беларусь, ратифицированного белорусским парламентом 12 апреля 1995 г. [6]. Активизировалось международное сотрудничество в военной сфере. Спустя 2 года после получения приглашения присоединится к программе «Партнерство ради мира» 11 января 1995 г. был издан «Указ Президента Республики Беларусь о подписании рамочного документа «Партнерство ради мира». В то же время, настороженное отношение к НАТО отразилось в том, что сотрудничество предполагалось осуществлять по индивидуальной программе [19].

Продолжили развиваться и двусторонние отношения со странами Запада. Сотрудничество строилось, исходя из стремления к «эволюционной интеграции нашего государства в новую объединенную Европу», «стать в один ряд со всеми государствами Европы». В соответствии с новым внешнеполитическим дискурсом Беларусь позиционирует себя как актор, который может «укрепить мир и безопасность в Европе» и будет служить «мостом между Востоком и Западом», помогающим в т. ч. и европейцам открыть «для себя широкий путь на новые и очень емкие рынки» [2, с. 33; 11, с. 48; 12, с. 39].

Таким образом, с 1991 г. по 1994 г. Беларусь ставила приоритетом внешнеполитическое сотрудничество со странами и структурами Запада. Международные контакты развивались преимущественно по торгово-экономическим и социально-культурным вопросам. В условиях становления структуры дипломатической системы и внешнеполитических ведомств взаимодействие с западными государствами в ряде случаев диктовалось их инициативой или ограничивалось контактами с

близлежащими странами и бывшими социалистическими странами. После 1994 г. начинают формироваться основы политики многовекторности, на передний план выдвигаются задачи углубления сотрудничества с Российской Федерацией и СНГ. Внешнеполитическая стратегия Беларуси строилась, исходя из тезиса об особом геополитическом положении страны на перекрестке между Западом и Востоком. Однако в 1991–1994 гг., в период доминирования цели включения Беларуси в западноевропейское пространство, данные понятия подразумевали Центральную и Восточную Европу [1], а не Европу и СНГ, а также азиатский регион, как это стало пониматься в дальнейшем. Несмотря на «отход от атлантизма» после установления президентской республики, двусторонние отношения с западными государствами и структурами продолжили рассматриваться белорусским руководством как важная составляющая международного статуса и престижа Беларуси.

Список использованных источников

1. Витрымка з виступлення презідента Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі з нагоды вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў з прапановай стварыць бяз'ядзерную прастору ў Цэнтральнай і Усходній Еўропе. *Знешняя палітика Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў* : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 8. С. 59–60.
2. Дагавор аб дружбе і супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і Саюзнай Рэспублікай Югаславія. *Знешняя палітика Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў* : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 8. С. 32–37.
3. Дагавор паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшча аб добрасуседстве і дружалюбным супрацоўніцтве. *Знешняя палітика Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў* : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 72–81.
4. Дагавор паміж Рэспублікай Беларусь і Федэратыўнай Рэспублікай Германія аб развіціі шырокамаштабнага супрацоўніцтва ў галіне эканомікі, прамысловасці, навукі і тэхнікі. *Знешняя палітика Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў* : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч

- (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 147–155.
5. Дагавор паміж Рэспублікай Беларусь і Румыніяй аб дружалюбных адносінах і супрацоўніцтве. *Знешняя политика Беларуси : зборник документов и материалов : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 159–165.
6. Еўропейскі союз. *Министерство иностранных дел Республики Беларусь.* URL: <https://www.mfa.gov.by/mulateral/organization/list/c5eed1b3d159efd8.html> (дата обращения: 03.10.2020).
7. Заява Вярхоўнага Савета РБ аб прынцыпах зневенапалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь. *Знешняя политика Беларуси : зборник документов и материалов : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 9–10.
8. Кебич В. Ф. *Искушение властью : из жизни премьер-министра.* Минск : Парадокс, 2008. 480 с.
9. Кравченко П. К. *Беларусь на переломе: дипломатический прорыв в мир. Выступления, статьи, интервью, беседы, дипломатические документы и переписка : учеб.-метод. пособие.* Минск : БІП-С Плюс, 2009. 636 с.
10. О государственном суверенитете Республики Беларусь : Декларация Верховного Совета Республики Беларусь, 27 июля 1990 г., № 193-XII : в ред. от 19 сентября 1991 г. *Национальный центр правовой информации Республики Беларусь.* URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=V09000193> (дата обращения: 19.09.2020).
11. Паведамленне інфармацыйнага агенцтва БелТА аб сустрэчы прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка з прэзідэнтам Польшчы А. Кваснеўскім. *Знешняя политика Беларуси : зборник документов и материалов : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 8. С. 46–48.
12. Паведамленне прэс-службы Кабінета міністраў Рэспублікі Беларусь аб візіце ўрадавай дэлегацыі Рэспублікі Беларусь у Каралеўства Бельгія. *Знешняя политика Беларуси : зборник документов и материалов : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ;

- рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 8. С. 38–39.
13. Пагадненне паміж урадам Рэспублікі Беларусь і ўрадам Латвійскай Рэспублікі аб гандлева-еканамічным супрацоўніцтве ў 1993 г. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 180–182.
14. Пастанова Вярхоўнага Савета РБ аб першачарговых мерах, якія вынікаюць з заявы Вярхоўнага Савета РБ аб прынцыпах зневешнепалітычнай дзейнасці Рэспублікі Беларусь. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 10–11.
15. Пастанова Прэзідыума Вярхоўнага Савета РБ аб мерах па падрыхтоўцы да ўступлення Рэспублікі Беларусь у Савет Еўропы. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 137.
16. Пастанова Савета міністраў Рэспублікі Беларусь аб міжнародным пракце канверсіі ваенных гарадкоў у зоны занятасці, прадпрымальніцтва і enerгазберажэння. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 263–266.
17. Пастанова Савета міністраў Рэспублікі Беларусь аб мерах па развіцці гандлева-еканамічных адносін з Рэспублікай Польшча. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 36–37.
18. Сумесная Дэкларацыя аб адносінах паміж Злучанымі Штатамі Амерыкі і Рэспублікай Беларусь. *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т.* / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 184–186.

19. Указ Презідента Рэспублікі Беларусь аб падпісанні рамачнага дакумента «Партнерства дзеля міру». *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў : у 10 т. / М-ва замеж. спраў Рэспублікі Беларусь, БДУ, БелНДІДАС ; рэдкал.: І. І. Антановіч (гал. рэд.) [і інш.], С. М. Мартынаў (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 1997–2014. Т. 7. С. 298–299.*
20. Улахович В. Е. Формирование основ внешней политики Республики Беларусь (1991–2005 гг.). Минск : Харвест, 2009. 352 с.
21. Шадурский В. Г. Формирование концептуальных основ внешней политики Республики Беларусь (1991–2011). *Веснік БДУ*. 2011. № 3. С. 31–36.

* * *

*Мисько Сергій – офіцер Генерального штабу
Збройних Сил України, полковник;
рецензент: Лухтан Андрій Іванович – кандидат історичних наук,
військовослужбовець Збройних Сил України, полковник, м. Київ*

ВШАНУВАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ДОСВІД ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ СВІТУ У XX СТОЛІТТІ

Актуальність дослідження. Мотиваційний нематеріальний вплив на свідомість громадян, які зі зброюю захищають національні інтереси, а також беруть участь у бойових діях на території інших країн, є невід'ємною складовою державної політики, яка направлена на зміцнення і розвиток державного устрою у всіх сферах життедіяльності та має служити тідним прикладом для майбутніх поколінь.

Вивчення іноземного досвіду щодо шанобливого ставлення до військовослужбовців збройних сил, які ціною власного здоров'я, а іноді життя, захищають інтереси своєї держави набуває особливої актуальності для українців у сучасних умовах, коли Російська Федерація веде гібридну війну проти нашої держави. Українські воїни, не шкодуючи власного життя, стоять на захисті права українського народу на суверенітет та незалежність.

Аналіз джерел.

Аналіз наукових джерел свідчить про особливу увагу науковців до досліджень соціально-гуманітарної складової державної політики країн світу.

Результати цих досліджень підтверджують розуміння керівництвом держав потужного мотиваційного впливу заохочення військовослужбовців за виконання своїх обов'язків, особливо під час бойових дій.

В ході численних війн та збройних конфліктів ХХ століття, які

відрізнялися високою інтенсивністю, надзвичайною складністю умов бойових дій та величезними втратами особового складу, практично в усіх арміях держав світу запроваджувалися особливі відзнаки для військовослужбовців, які проявили себе, захищаючи інтереси батьківщини.

Зазначена практика притаманна більшості з цивілізованих держав світу.

Формулювання мети. Метою статті є висвітлення окремих аспектів досвіду країн світу у питаннях відзначення військовослужбовців збройних сил за поранення (каліцтва) або смерть, внаслідок участі у бойових діях. Висвітлення особливостей політики урядів країн щодо посилення мотиваційних інструментів впливу на населення та особовий склад збройних формувань для пропагандування жертовності заради захисту зі зброєю національних інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В історії розвитку людства за поглядами вчених Гарвардського університету ХХ ст. визнане як найкривавіше століття [1].

Підставами для такого висновку є чисельність втрат у ході Першої Світової війни, де за різними даними загинуло від 9-ти до 15-ти млн. людей. У свою чергу під час Другої світової війни за різними оцінками загинуло приблизно 59 млн. людей. Усього у ХХ столітті зафіксовано близько 20 масштабних збройних конфліктів, під час яких загинуло понад 1 млн. людей; 6 конфліктів із числом загиблих від 0,5 млн. до 1 млн. людей; 14 конфліктів, у ході яких загинуло від 250 тис. до 0,5 млн. [1]

У цих умовах уряди Європейські країни (Друга Річ Посполита, Німеччина, Австро-Угорщина, Румунія та багато інших) запроваджували відзнаки за поранення з метою відзначення військовослужбовців власних збройних сил, які приймали участь в бойових діях, за пролиту ними кров або втрачене життя.

Мал.1. Відзнака за отримане поранення виглядом стрічки ордена "Військових заслуг" ("Virtuti Militari"). Фото з інтернет-ресурсу: <https://www.vadomstvo-inform.com>

У період визвольної боротьби Другої Річі Посполитої за незалежність (з 1 листопада 1918 року по 18 березня 1921 року) велика кількість синів та доньок молодої Республіки встали на захист своєї країни. У липні 1920 року для вшанування воїнів, які зазнали поранення під час бойових дій Рада Оборони польської держави затверджує відмінний

знак за отримане в бою поранення у вигляді відрізку стрічки ордена "Військових заслуг" ("Virtuti Militari") (мал. 1).

На зазначеній стрічці (мал.2) було закріплено зірочками кількість поранень (до трьох) [5 с.41, 43].

Пізніше 21 вересня 1928 року Рада Міністрів своїм указом

Мал. 2. Зображення носія наштовх за геральдичним "Pictatis Militis".
Фото з інтернет-ресурсу: <http://www.vedomosti-ukraine.com>

Мал. 3. "Пам'ятна медаль учаснику Війни 1918-1921 років"

Мал. 4. Зображення "пам'ятної медалі".
Фото з інтернет-ресурсу: <http://www.vedomosti-ukraine.com>

Мал. 5. Дуброво-лубочний вінок з цифрами "1916/19".
Фото з інтернет-ресурсу: <http://www.vedomosti-ukraine.com>

вигляді дубового вінку доповнювала Орден Зірки Румунії та

запроваджує в нагородну систему країни "Пам'ятну медаль учаснику Війни 1918-1921 років" (мал.3) для нагородження військовослужбовців та цивільних осіб, які брали участь у (війні) боротьбі за незалежність та були поранені або вбиті [4].

Відповідно до Положення про медаль встановлювалися терміни перебування в дієвій армії, де, для відзначення нагородою, одним із пунктів було визначено отримання поранення, каліцтва або контузії в період з 1 листопада 1918 року по 18 березня 1921 року. Було передбачено вручення медалі сім'ям загиблих та померлих від поранень офіцерів та солдатів як прояв вшанування їх пам'яті.

Починиуючи з 1918 року у румунській армії за відзначення поранення запроваджено "золотий шеврон" (кутом догори), який носився на лівому рукаві мундиру вище ліктя (мал.4).

Визначальне місце у нагородній системі Румунії займає Орден Зірки Румунії. Цей орден є першою нагородою незалежної румунської держави.

Історія започаткування Ордену Зірки починається з 1864 року та була ініційована князем Александру Кузя, який був власником Валасько-Молдавського князівства. Цей орден передбачав шість ступенів: Великий хрест, Хрест I класу, Великий офіцерський хрест, Командорський хрест, Офіцерський і Лицарський хрести [2, с.63].

За історію свого існування Хрест орден Зірки зазнавав чисельні перетворення. Для відзначення поранення військовослужбовця до Хреста ордену Зірки було запроваджено дубовий вінок, який кріпився до стрічки. За версією деяких дослідників (канадець Дж. М. Забарилло) [7, с.47] це було зроблено для відзначення трьох і більше поранень, отриманих під час війни. Проте, офіційна версія румунської канцелярії свідчить, що відмінність у

Мал. 5. Хрест ордену Зірки з дубовим вінком.
Фото з книги Тарасова Д.А.

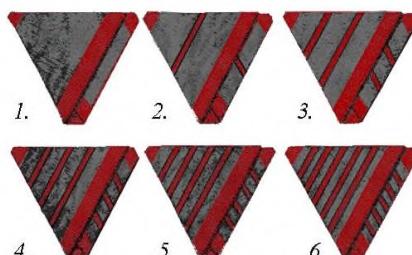
орден Корони Румунії як заохочення за визначні геройчні дії військовослужбовця у бою (мал.5).

За відзначення поранення у бою, у червні 1943 року король Міхай I започаткував зміни до Орден Зірки Румунії у вигляді бронзового лавродубового вінка с цифрами “1916/19” (мал.6). Відзнака із дубовим вінком вручалася військовослужбовцям, які зазнали в боях три і більше поранень [2, стор.63; 4].

У 1941 році був запроваджений знак “За поранення” для

Мал. 7. знак “За поранення” з датою “1941”.
Фото з книги Тарасова Д.А.

Мал. 8. Стрічки За поранення.
Фото з інтернет-ресурсу: <https://www.vedomstva-uniforma>.

нагороди для поранених та загиблих вояків незалежно від їх рангу та звання, медаль “За поранення” п’яти ступенів (мал.8). Право на отримання медалі мали особи, які виконували свої обов’язки спільно із діючою армією. Крім вояків австро-угорської армії, це військовослужбовці іноземних легіонів (польського, українського, албанського тощо), члени Червоного Хреста [4].

У випадку наявності повторних поранень стрічка замінювалась відповідно до кількості отриманих поранень: кількість сірих і червоних смужок відповідало кількості отриманих поранень.

нагородження військовослужбовців румунської армії, які отримали важке поранення та залишилися інвалідами. Знак виготовлявся з бронзової або медяної пластини, де на аверсі була зображена голова румунського солдата із шоломом зразка 1939 року і датою: “1941” (мал.7). Знак кріпився до мундиру за допомогою металевої застібки [2, стор.75].

У роки Першої світової війни безповоротні втрати в Австро-Угорщині склали близько 1,5 млн солдат та офіцерів. Пораненими чи контуженими вважалися більше 2,5 млн військовослужбовців. Протягом усієї війни в австро-угорській армії не існувало жодних відзнак за поранення, незважаючи на масштаби людських втрат.

12 серпня 1917 року імператор Карл I віддає розпорядження про запровадження

Мал. 9. Медаль “За поранення”.
Фото з інтернет-ресурсу: <https://wiki.wargaming.net>.

Мал. 10. “Вогняний хрест” “Tüzkereszt”.
Фото з інтернет-ресурсу: <http://vgo-kraina.org>.

Мал. 11. “Вогняний хрест” з планкою.
Фото з інтернет-ресурсу: <http://vgo-kraina.org>.

Мал. 12. Планка з мініатюрою до “Tüzkereszt”.
Фото з інтернет-ресурсу: <http://vgo-kraina.org>.

Всього було передбачено шість варіантів стрічок до медалі. Проте медаль з'явилася лише 13 липня 1918 року (мал.9), а нагородження нею почали відбуватися тільки у серпні 1918 року, за два місяці до поразки Австро-Угорщини у Великій війні та розпаду Австро-Угорської імперії [8].

У ході Другої світової війни для відзначення військовослужбовців за отримані поранення 24 листопада 1941 року було запроваджено відзнаку “Вогняний хрест” “Tüzkereszt” (мал.10). Це нагорода була аналогом германського Хресту “За бойові заслуги”. Виконана в кращих традиціях фалеристики того часу з досить ефектною назвою – Вогняний хрест (Хрест Богню), якою нагороджувалися військовослужбовці за кров, пролиту за свою Батьківщину [2, с.91-92; 9; 10]. Загалом було передбачено три ступені нагороди: з перехрещеними мечами та лавровим вінком, з вінком та без мечей і вінка. Хрестом першого ступеня нагороджувалися військовослужбовці, які провели три місяці на передовій; друга ступінь передбачала нагородження за півроку служби на фронті; третьою ступінню нагороджувалися військовослужбовці за півроку служби в загонах самооборони, територіальних напіввійськових організаціях. Існував також “траурний” Хрест, який вручався сім'ї загиблого – хрест першого класу на чорній стрічці.

В порівнянні із медаллю за поранення від 12 серпня 1917 року “Вогняний хрест” був більш універсальним, оскільки при нагородженні за поранення колір стрічки залишався незмінним, а поранення відмічалося накладовою металевою планкою (мал.11). Крім того, у випадку поранення, яке спричинило інвалідність, до планки кріпилася мініатюра відзнаки військового інваліда “Hadirrokkant Jelveny”, запровадженої у 1931 році (мал.12).

Мал. 13. "Пам'ятна медаль 1914-1918".
Фото з інтернет-ресурсу:
<https://www.vedomstva-uniforma.com>.

Мал. 14. "Пам'ятна медаль 1914-1918" з хрестиком із червоної емалі.
Фото з інтернет-ресурсу:
<https://www.vedomstva-uniforma.com>.

Мал. 15. Медаль "За поранення".
Фото з книги Ткачова Д.А.

від госпіталізації, то нагородженням медаллю "За поранення" не підлягав.

Медаль носилася на стрічці, яка мала в своєму оздобленні від однієї до трьох продольних синіх ліній за кількістю отриманих поранень.

У Королівстві Бельгія у квітні 1918 року король Альберт I запроваджує шеврон за поранення, що являв собою галунну стрічку, яка носилася на лівому рукаві мундиру разом з нашивками за фактичне перебування на фронті. За досвідом збройних сил Франції, незважаючи на кількість отриманих поранень, шеврон носився тільки один, про що в особову справу вносилася відповідна відмітка.

Пізніше, 21 липня 1919 року король запроваджує відзнаку "Пам'яtna медаль 1914-1918" (мал.13), якою нагороджувалися вояки Королівства Бельгія за отримані у Великій війні поранення. Так, кожне поранення, отримане на фронті, позначалося мініатюрним хрестиком з червоної емалі (мал.14), а інвалідність – срібною зірочкою [4].

В умовах короткотривалого існування пронацистської Хорватії (10 квітня 1941–12 травня 1945 рр.) уряд держави запровадив повноцінну нагородну систему. Серед великої різноманіття нагород слід відмітити наявність нагороди "За поранення" (мал.15) [10].

Медаль була затверджена 8 квітня 1943 року у двох ступенях: "залізна" та "золота". Так, перша ступінь, "золота" призначалася для нагородження військовослужбовців, які отримали важке поранення, або для передачі родичам загиблих у бою чи померлим від поранень. Другою ступінню нагороджувалися

військовослужбовці, які отримали поранення в бою середньої важкості. Проте, якщо військовослужбовець, який отримував поранення, за своїми переконанням або з інших причин (нарікання командирів, насмішки товаришів тощо) відмовлявся

Мал. 16. Медаль "За поранення" з фігурами елінок.
Фото з інтернет-ресурсу: <http://vysokaina.org>.

Якщо військовослужбовець, який вже мав зазначену медаль, отримував більше трьох поранень, то на стрічку кріпився позолочений вінок з дубових листків (мал.16). Серед військовослужбовців зазначена пристібка мала назву “надгробна”, вірогідно, враховуючи шкоду здоров’ю після поранень і те, що військовослужбовець після всіх отриманих поранень залишався живий [2 с.162-163; 7; 9].

Досвід Німеччини у відзначенні нагородами своїх військовослужбовців за отримані під час бойових дій поранення був найбільш значним через перебування в постійному стані війни та проведення агресивної зовнішньої політики.

Німеччина надавала особливу увагу питанням мотивації особового складу збройних сил. Серед великого розмаїття нагород особливе місце займала відзнака “За поранення”, яку можна вважати най масовішою у Третьому Рейці.

За час свого існування зазначена відзнака пережила три трансформації:

Мал. 17. Відзнаки “За поранення” часів I Світової війни.
Фото з книги Курільова О.П.

заснована 3 березня 1918 року нездовго до завершення Першої світової війни імператором Вільгельмом II для нагородження поранених та скалічених під час бойових дій військовослужбовців (мал.17). Своїм указом імператор запровадив відзнаку трьох ступенів.

Проте, через бюрократичну систему багато військовослужбовців так і не змогли отримати цю нагороду. Зазначене було виправлено 30 січня 1936 року, коли Адольф Гітлер дав вказівку щодо усунуття зазначену несправедливість. Таким чином, до кінця 1941 року, коли по усьому світу вже тривала Друга світова війна, проблема з відзначення ветеранів Першої світової війни була вирішена та їм дозволялося носити зазначену нагороду;

відновлена 1 вересня 1939 року у новому форматі, із накладанням на щолом свастики (мал.18). Відзнакою нагороджувалися військовослужбовці, службовці поліції, а з 1943 року й цивільні особи, що отримали поранення в результаті повітряних нальотів. Загиблі вішановувались вищим “золотим” ступенем посмертно (він передавався членам їхніх сімей);

Мал. 18. Відзнаки "За поранення" зразка 1939 року, серед яких срібляста відзнака (у центрі) для нагородження легіонерів "Кондора".
Фото з книги Курільова О.П.

Мал. 19. Відзнака "За поранення, 20 липня" трьох ступенів.
Фото з книги Курільова О.П.

20 липня 1944 року було затверджено найрідкісніший тип нагороди "За поранення" (мал.19), якою було вішановано лише невелику групу німецьких офіцерів, які постраждали внаслідок невдалого замаху на Гітлера. Всього нагороджено 19 осіб з числа осіб, які були присутні на нараді, та які залишилися у живих включая Гітлера. При наявності знаку зразка 1939 року цей знак носився замість нього [11, с.149-150].

Мал. 20. Медаль "Постраждалому за Вітчизну".
Фото з інтернет-ресурсу:
<https://www.vedomstva-impfoma.ru>

військовослужбовців.

Для відзначення понівечених ветеранів Великої війни 1914-1918 р.р. у Фінляндії керівник Республіки (Каарло Юго Столберг) своїм указом від 29 серпня 1925 року встановив спеціальний знак із зображенням лаврового вінка, меча та червоного хреста із датою "1918" (мал.21). Особливістю було те, що на відміну від інших відзнак за поранення, запроваджених у багатьох країнах світу, на цьому знаку гравіруванням наносили ім'я героя, який її отримав [10].

Мал. 21. Фінляндії. Відзнака "1918".
Фото з інтернет-ресурсу:
<https://www.vedomstva-uniforma.com>.

Мал. 22. Фінляндії. Відзнака "Invalidimerkki".
Фото з інтернет-ресурсу:
<https://www.vedomstva-uniforma.com>.

Мал. 23. Шеврон (кутом доверху) з
металевого галуна.
Фото з інтернет-ресурсу: Gentleman's
Military Interest Club.

нагороджувались також ветерани, які отримували поранення починаючи із 4 серпня 1914 року – дати офіційного вступу Великої Британії у Велику війну [14].

Для відзначення героїчної боротьби своїх героїв Зимової війни 1939-1940 р.р. ("Invalidimerkki"), які внаслідок бойових дій стали інвалідами, воєнно-політичне керівництво Фінляндії 12 грудня 1940 року запроваджує відмінний знак. Відзнака мала форму хреста з державним гербом, який обрамляє кулеметна стрічка, накладена на схрещені милиці та палки, композицію обрамляє лавровий вінок (мал.22). Відповідно до офіційних даних перше нагородження відбулося лише 17 червня 1941 року. Загалом було нагороджено 380 військовослужбовців [12].

У Франції 21 квітня 1916 року парламент прийняв рішення про запровадження відмінного знаку для військовослужбовців, які отримали поранення на полі бою. Відзнака виготовлялась у вигляді шеврона (кутом доверху) з металевого галуна (для офіцерів та старших унтер-офіцерів) та з сукна (для солдат і капралів) (мал.23). Незалежно від кількості отриманих поранень військовослужбовці мали носити тільки одну нашивку. Проте, незважаючи на запроваджені обмеження, військовослужбовці, при наявності у них декількох поранень, прикріплювали по дві і більше відзнаки [13].

Схожі відзнаки запроваджені і в армії Великої Британії та її домініонах загальним наказом від 6 липня 1916 року № 82. Це так звана "нашивка пораненого" (Wounded Stripe) (мал.24), що являла собою металеву смужку жовтого кольору довжиною 2 дюйми (51 см). Кількість смужок відповідала кількості отриманих військовослужбовцем поранень. На рівні з усіма

Мал. 24. Нашивка пораненого" (Wounded Stripe).
Фото з інтернет-ресурсу: Gentleman's Military
Interest Club.

Таким чином, мотиваційна складова політики держави по відношенню до своїх громадян завжди перебувала у центрі уваги їх керівництва. Це розуміння керівництвом держав потужного мотиваційного впливу заохочення військовослужбовців за виконання своїх обов'язків. Подібними відзнаками держава здійснювала компенсацію та визнавала людську жертву життям або здоров'ям за власну країну.

Список використаних джерел

1. Новини. Кореспондент.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/275413-xx-stolitta-na-krivavishche-v-istoriyi-lyudstva> (дата звернення: 15.10.2020);
2. Тарас Д.А., Бойові нагороди союзників Німеччини у ІІ світовій війні. – Харвест, 2004. 207 с.
3. Потрашков С.В., Ордена и медали стран мира. – Ексмо. Москва, 2007. 304 с.;
4. Веб-сайт “Мундир. Знаки за раненіє” URL: <https://www.vedomstva-uniforma.ru/mundir5/krank/index.html> (дата звернення: 15.10.2020);
5. Дерябин А.И. Гражданская война в России 1917-1922: Войска интервентов. – Москва., 1999. 54 с.;
6. Веб-сайт. Waterloo, Антикварный магазин. URL: <https://www.waterloo-collection.ru> (дата звернення: 15.10.2020);
7. Zabarylo Michael John. Wound medals, badges & next-of-kin awards of the World. – Vol. 1. – 1999.
8. Веб-сайт «wargaming.net». URL: https://wiki.wargaming.net/ru/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Verwundetenmedaille_9.png (дата звернення: 16.10.2020);
9. Веб-сайт Нагороди ВГО «Країна» URL: <http://vgo-kraina.org/catalog/award/znaki-za-ranenie-chastina-2-2> (дата звернення: 15.10.2020);
10. Веб-сайт: Журнал Коллекционер Коллекции, история, искусство, выставки URL: <https://sammlung.ru/?p=16488> (дата звернення: 16.10.2020);
11. Боевые награды Третьего Рейха: Ил-ная энциклопедия. – Москва, 2006. 352 с.;
12. Веб-сайт: Gentleman's Military Interest Club URL: <http://gmic.co.uk/index.php?showtopic=2919> (дата звернення: 16.10.2020);
13. Веб-сайт: Gentleman's Military Interest Club URL: <http://www.phaleristique.com/blesinsigns.htm> (дата звернення: 16.10.2020);
14. Веб-сайт: Gentleman's Military Interest Club URL: <https://gmic.co.uk/topic/13143-wounded-stripe>. (дата звернення: 16.10.2020).

* * *

Михтуценко Вікторія – кандидатка історичних наук, викладачка кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми

ПОРІВНЯННЯ ЗОВНІШЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ США В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА Б. ОБАМИ ТА Д. ТРАМПА

Зовнішньополітична стратегія будь-якої держави – це політичний елемент міжнародної політики, який складає основний інструмент прояву суверенітету і міжнародної правосуб'єктності. Варто зазначити, що політичні особливості реалізації зовнішньополітичних стратегій становлять неабиякий науковий інтерес як з точки зору практичних прикладів ведення ефективної зовнішньої політики, так і з точки зору передбачення помилкових зовнішньополітичних рішень. У сучасних умовах трансформації української держави, зокрема в умовах розвитку національного парламентаризму, науково-практичні особливості прикладів реалізації зовнішньополітичних стратегій парламентами зарубіжних країн представляють актуальне поле досліджень сучасної політичної науки.

Пошук оптимальних алгоритмів виважених зовнішньополітичних рішень у сучасних міжнародних відносинах представляє собою важливий напрям досліджень в умовах зовнішньої збройної агресії щодо України, тому у фокусі пріоритетів наукових студій сучасної політичної науки зовнішньополітичні стратегії Конгресу США є важливою цариною наукового пошуку.

Зовнішня політика США посідає чільне місце у дослідженні як українськими, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, основні засади зовнішньополітичного курсу Б. Обами та Д.Трампа стали об'єктами дослідження таких науковців як М.М.Бессонової, І.Д.Дудко, А.О.Худолія, О.В.Шевчука, В. І. Братенев, Т. О. Шаклейна, А. Бік, С. Ахмед та Б.Шира.

Президентські вибори в США 2016 року означували перехід від уряду на чолі з демократом Бараком Обамою до уряду, очолюваному колишнім бізнесменом і телезіркою республіканцем Дональдом Трампом. Якщо проаналізувати політичні наміри Д. Трампа, можна легко помітити, що його кандидатура в основному є рухом опору. Дональд Трамп виступає проти: Б. Обами і всієї його політики; демократичної партії; традиційних консервативних принципів.

У сучасній системі міжнародних відносин реалізація США зовнішньої політики привертає увагу з огляду на амбітні цілі Вашингтону утримати світове лідерство та брати участь у врегулюванні міжнародних проблем.

«Стратегія національної безпеки», яку оголошує американський президент є документом у якому так чи інакше прописані дії Вашингтону. У зв'язку із оголошенням адміністрацією Д. Трампа нової Стратегії наприкінці 2017 р. видається за доцільне аналіз її спільніх та відмінних рис від двох попередніх документів прийнятих за адміністрації Б. Обами.

Важливо зазначити, що при порівнянні двох стратегій зовнішньої політики США варто звернути увагу на перші кроки президентів Б. Обами і Д. Трампа на міжнародній арені. За Б. Обамою досить швидко від початку його президентства закріпився неформальний титул «лідера вільного світу», і американці, оцінюючи своїх президентів, насамперед дивляться на їх відповідність цього титулу. Основні підходи до визначення ролі Сполучених Штатів у міжнародних відносинах можна знайти в декількох пунктах, що були окреслені Б. Обамою у промові на ГА ООН. По-перше, Вашингтон виступає за обмеження розповсюдження ядерної зброї. Другою важливою міжнародною проблемою, боротьбі з якою Б. Обама надавав величного значення у зовнішній політиці, було визнано геноцид, особливо у Дарфурі [2, с. 126].

Процес прийняття рішень в адміністрації Д. Трампа хаотичний і непередбачуваний, плинність кадрів на всіх рівнях б'є історичні рекорди, міжвідомча координація або взагалі відсутня, або використовується від випадку до випадку. Сам президент робить безліч заяв, які повністю або частково не відповідають дійсності і відображають його власну суб'єктивну картину світу. Багато сучасних проблем зовнішньої політики США є, скоріше, результатом політичних, соціальних та економічних зрушень, ніж підсумком діяльності самого Д. Трампа. Президент змушеній реагувати на посилення Китаю, геополітичну активність Москви, на конфлікти на Близькому Сході, ерозію НАТО та багато інших протирич на світовій арені. Його дії не завжди вдалі, часом вони швидше поглинюють проблеми, ніж вирішують їх, але було б несправедливим покладати на Д. Трампа відповіальність за зміну того середовища, в якому здійснюється зовнішня політика США сьогодні.

Дії адміністрації Б. Обами свідчать про перенесення основних зусиль на відновлення потенціалу «морального лідерства США», на формування проамериканської світової громадської думки. Такий підхід вимагає від США відмови від деяких глобальних проектів. Найчіткіші поступки США повинні зробити у військово-політичній сфері, оскільки саме там сформувався основний антиамериканський потенціал. Це війни в Іраку й Афганістані, загрози застосування військової сили проти Ірану і Північної Кореї, розширення НАТО, стратегічна стабільність, протиракетна оборона (ПРО), мілітаризація космосу, гонка озброєнь та інше [3, с. 185].

У діяльності президента Д. Трампа присутній очевидний розрив між політичними деклараціями і практичними діями. Говорячи про міжнародний тероризм як про «екзистенціальному» виклик Америці, він приймав рішення про виведення військ США з Сирії та Афганістану. Стверджуючи, що Північноатлантичний союз «застарів», він нарощує американський внесок у НАТО. Багато критиків Д. Трампа ставлять під сумнів його здатність бути міжнародним лідером і навіть ставлять питання про його адекватності [1, с. 48].

Головною метою обамівської зовнішньої політики було зміцнити і «нововити» глобальне лідерство США в багатополярному світі - світі, де багато впливових гравців це лідерство відкрито відкидали. Такий підхід був приречений на провал. Б. Обама ж і його оточення вірили, що варто тільки Америці виправити «перекоси» колишньої адміністрації, почати вести себе більш доброзичливо і м'яко, поманити такі країни, як Китай і Росія, в орієнтований на США світопорядок, як світ тут же почне аплодувати поверненню американського «освіченого лідерства» і все буде, як в 1990-ті рр.

Проаналізувавши основні напрямки зовнішньої політики США часів президентства Д. Трампа можна зробити висновок, що основа зовнішньополітичного курсу держави залишилася колишньою, однак змінився підхід. Д. Трамп проводив свою зовнішню політику дуже жорстко, орієнтуючись не стільки на міжнародну обстановку і оцінку з боку світової спільноти, скільки на національні інтереси. У порівнянні з ліберальним курсом попередніх адміністрацій, його можна вважати прихильником реалістичної політики. Серед основних напрямків можна назвати Близький Схід, Європу, Азіатсько-тихоокеанський напрямок, Росію та Китай.

Що стосується стратегії зовнішньої політики, то істотна різниця між двома президентами найбільш помітна саме в цій сфері: Б. Обама підтримав розширення вільної торгівлі, в той час як Д. Трамп віддає пріоритет двостороннім угодам, а не багатосторонніх торговельних угодах; Б. Обама не хотів розширювати збройні сили, в той час як Д. Трамп хоче збільшити інвестиції в сектор безпеки, щоб посилити збройні сили США; Б. Обама виступив проти інтервенції США – хоча він брав участь у кількох війнах і був відповідальним за багато військові операції – в той час як Д. Трамп вважає, що Сполучені Штати повинні використовувати свою військову міць (при необхідності), щоб довести перевагу Америки; а також, за словами Д. Трампа і його виборців, Б. Обама не зробив достатньо, щоб викорінити тероризм і насильницький екстремізм, в той час як Д. Трамп підписав два різних виконавчих розпорядження, щоб запобігти в'їзу до Сполучених Штатів людей з семи (пізніше шести) мусульманських країн.

Сьогодні все ще складно правильно оцінити зовнішньополітичну доктрину Б. Обами на тлі того, що робить Д. Трамп, експерти навіть висловлюють думку, що на тлі Д. Трампа будь-хто у Білому Домі виглядає краще, аніж насправді. Республіканці пояснювали провал Б.Обами тим, що в нього була дипломатична стратегія, але не було військової стратегії на відміну від його супротивників у Сирії, що мало катастрофічні наслідки. Б.Обама був не в змозі зробити те, що обіцяв. Як відзначала республіканська преса, в цілому у зовнішній політиці «корона Обами виявилася надто важкою для нього».

У підсумку варто зауважити, що в цілому ж, бездіяльність Обами привела до росту впливу Росії, яку він називав регіональною потугою. Тепер усі бачать, що Росія присутня там, де її раніше не було. Більше того, вона разом з Іраном фактично контролює ситуацію в Сирії, а Асад замість того, щоб відійти від влади, на чому наполягав Обама, буде вести в Астані разом з представниками Росії, Ірану та Туреччини переговори про майбутнє Сирії. Більше того, пасивність Обами на Близькому сході привела до зближення Росії і Туреччини, яка є членом НАТО [4].

Попри останні внутрішньополітичні скандали, факт залишається фактом – Д. Трамп ініціював процеси, які стали початком переосмислення багатьох зasad зовнішньої політики США. І не лише стали, а вже й набрали певних обертів: Китай і Росія визначені стратегічними опонентами; ліквідований Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності в Європі, що ставить Москву у явно невідне становище; почалася системна робота щодо стримування глобальної і регіональної активності Пекіну; вже розроблені і реалізовуються програми активного переозброєння практично усіх видів збройних сил.

Водночас, не секрет, що політика Дональда Трампа зустрічає у світі неоднозначну, а часом й гостро-критичну реакцію. І хоча багато його ідей виглядають цілком справедливо й достатньо виправдано, у деяких випадках вочевидь можна погодитись з тим, що його принцип «America First» достатньо ефективно діє у короткостроковій перспективі, а там де баланс між інтересами сторін втрачений, може нести й різні непередбачувані наслідки для самих США.

Список використаних джерел

1. Кизима С. Особенности внешней политики США при Трампе. *Новые возможности переформатирования системы международных отношений*: материалы междунар. круглого стола, Минск, 30 марта 2017 г. / сост. Е. А. Достанко. Минск : Изд. центр БГУ, 2017. С. 48-50.
2. Курандо О.С. «Велика стратегія» в зовнішній політиці США. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 125-128.

3. Погорська І.І. Зовнішня політика адміністрації Б. Обами в контексті американського глобального лідерства. *Проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 2. С. 179-192.
4. Чумак К.О. Зовнішньополітичні пріоритети США у період другої адміністрації Барака Обами. *International relations, part "Political sciences"*. 2017. № 16. Режим доступу: file:///C:/TEMP/3297-12122-1-PB-4.pdf.

* * *

**Сакунова Анастасія – студентка магістратури
Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних
відносин Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка;
науковий керівник: Снагоценко Валентина Володимирівна –
кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри
всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка, м. Суми**

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВНУТРИШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА НЕЛЬСОНА МАНДЕЛИ (1994-1999 рр.)

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю більш глибокого вивчення і розуміння тогочасних трансформаційних процесів Південно-Африканської Республіки (ПАР) за роки президентства Нельсона Мандели. Досліджувана проблема частково висвітлювалась у працях вітчизняних (О. Є. Белоколос, В. І. Головченка [1], Л. І. Самойлової [6; 7], І. А. Ткаченко [9], Л. П. Краченка й ін.) та зарубіжних (І. Л. Галинської, А. Б. Давидсона [3], Д. А. Жукова, Є. К. Мохової, О. О. Макарова, А. Я. Прокопенка, Г. Г. Соколова [10], В. Г. Шубіна та ін.) науковців.

Зміни внутрішнього політичного життя ПАР в період з 1994 р. до 1999 р. серйозно впливали на консолідацію південноафриканського народу. Безумовна роль у становленні демократичної ПАР належить Нельсону Манделі. Перші демократичні вибори в цій країні 1994 р. стали історичною подією, що означало початок демократії і кінець режиму апартеїду, який тривав 45 років. Південноафриканський досвід мирного переходу до демократії вважається дивом. Він стимулював інтерес, зокрема вчених і політологів, у надбанні знань про можливості демократизації серед глибоко розрізних шарів суспільства.

Вступивши на посаду президента 10 травня 1994 р., Нельсон Мандела почав розглядати національне примирення як основне завдання свого президентства. Для реалізації поставленої мети було сформовано Уряд національної єдності (УНС). Кількість місць в якому розподілялось відповідно до норм, передбачених Конституцією. Ключові посади в державі зокрема, посіли: Фредерік де Клерк, який став заступником президента, Мангосуту Бутелезі – міністр внутрішніх справ, Пітер Бота був призначений міністром шахт та енергетики. Міністром закордонних справ став Альфред Нзо, міністром оборони – Джо Модісе, міністром безпеки (поліції) – видатний профспілковий діяч Сідні Muhamadі, міністром юстиції – Омар аль-Башир, міністром фінансів – Д. Кейз. Однак, найважливіші пости Африканський Національний Конгрес (АНК) залишив за собою [4, с.11-15].

Для поліпшення становища в країні і в якості урядової програми через півроку після проведення виборів – у листопаді 1994 р. була прийнята (раніше була широко відомою в якості передвиборчої програми АНК) «Програма реконструкції і розвитку» (ПРР), основним завданням якої було вирішення житлової проблеми і забезпечення населення мінімально необхідними послугами: доступ до питної води, будівництво дешевих будинків і електрифікація «чорних» селищ, де проживала велика частина населення країни, а також створення нових робочих місць. Також, передбачалося значно розширити доступ до освіти для більшості населення. Офіційний рівень безробіття в ПАР на кінець 1994 р. у середньому в країні становив 29%, але серед темношкірих він становив 37%, серед кольорових – 23,5%, а серед білих – 8,4% [10, с.131-132].

Основною причиною безробіття – застій економіки за часів апартеїду. Але зростання ВВП, а також приплів іноземних інвестицій, хоча і не дуже значний, повинні були, як очікувалося, знизити рівень безробіття. Також, однією з причин високого рівня безробіття у країні був масовий наплив у ПАР незаконних іммігрантів. Ця обставина все більше посилювала конкуренцію, особливо у неформальному секторі економіки з боку нелегальних іммігрантів, які прибували головним чином з суміжних африканських країн, зокрема Мозамбіку, де економіка сильно постраждала від громадянської війни.

Відповідно, через збільшення кількості іммігрантів посилювалася хвиля ксенофобії в ПАР. Дрібних торговців-іноземців часто ображали і били. Члени Національної спілки шахтарів часто нападали на шахтарів – мозамбікців. Через півтора року, з моменту прийняття в листопаді 1994 р. «Програми реконструкції та розвитку», було зроблено наступні підсумки. Зокрема, на цей час, все ще існувала значна кількість безпритульних людей; економічне зростання відбувалося в тих галузях, де

майже не створювалися нові робочі місця. Таким чином, економічна програма не вела країну до зменшення безробіття, а навпаки кількість робочих місць скорочувалась.

Слід підкреслити, що за ПРР все ж були досягнуті деякі успіхи в електрифікації африканських селищ, водопостачанні і системі охорони здоров'я. Але програма будівництва дешевих будинків на перших порах не виконувалася. Так, в травні 1996 р. було збудовано 8181 будинок, що в чотири рази перевищувало щомісячну норму аренди житла за попередні два роки. Отже, за два роки було побудовано приблизно 50 тис. будинків, при обіцянках до 200 тис. будинків на рік. Варто відзначити, що не тільки державні та муніципальні органи будували житло для нужденних [4, с.83-85].

З метою вирішення житлової проблеми в листопаді 1998 р. відбулася зустріч представників бізнесу, профспілок, урядів і громад країни. Між усіма учасниками була узгоджена 94-х сторінкова декларація «Про будівництво житла для малозабезпечених» вартістю в мільярди рандів. За даними на кінець 1998 р. з 43 млн. жителів ПАР, 8 млн. осіб жили в жахливих житлових умовах.

Як один з успіхів за перші три роки, що минули після перших демократичних виборів, можна виділити той факт, що з квітня 1994 р. по січень 1997 р. уряд ПАР забезпечив питною водою понад 1 млн. людей. Але, незважаючи на ці успіхи, до кінця 1998 р. 8 млн. жителів країни все ще не мали достатнього доступу до питної води.

У 1997 р. стало зрозуміло, що ПРР не працювала на одному з найважливіших своїх напрямків, оскільки не створювалися нові робочі місця. Тому було кілька причин: незбалансованість бюджету і великі витрати уряду на соціальні потреби. Проте, в країні відбувалось економічне пожвавлення: у 1995 р. зростання ВВП у ПАР склав 3,4%, а в 1996 р. – 3,1%. Незважаючи на це, справжній стан із зайнятістю населення залишався складним. Значну кількість робочих місць міг би створити приватний сектор, але особливої інвестиційної активності великого капіталу не було. За п'ять років з 1994 р. по 1999 р. тільки в приватному секторі економіки втратило роботу 500 тис. людей [9, с.139-145].

Перші кроки Уряду привели до збільшення лівих настроїв, поширювалась опозиція до реформ Нельсона Мандели. У свою чергу Інката відновила активні дії щодо федерального устрою держави ПАР, в першу чергу досягнення незалежності провінції Квазулу-Натал. Ліві сили виступали за створення на території ПАР незалежної автономії африканерів.

8 травня 1996 р. була прийнята нова Конституція, згідно якої законодавча влада в ПАР належала парламенту, що складався з двох палат

– Національної асамблей і Національної ради провінцій (НРП). Уряд призначався президентом. Країна, як і раніше, залишилася парламентською республікою з голосуванням на виборах за партійними списками і обранням президента зі складу провідної політичної партії ПАР – Африканського Національного Конгресу (АНК) [7, с.42-43]. Національна асамблея складалася з 400 депутатів, обраних на основі пропорційного представництва строком на п'ять років. НРП створена замість Сенату і покликана була координувати дії всіх регіонів. До складу НРП входили 90 представників: по 6 постійних представників від дев'яти провінцій і по чотири альтернативних представника. Уряд призначався президентом. Країна, як і раніше, залишилася парламентською республікою з голосуванням на виборах за партійними списками і обранням президента зі складу провідної політичної партії ПАР – АНК.

За Конституцією президент країни повинен був затверджувати закони, відправляти їх на розгляд до Парламенту або Конституційного суду, скликати засідання обох палат парламенту у разі надзвичайних ситуацій, також, приймати зарубіжних послів та консульських представників. У країні відбувалися спроби розширити сфери діяльності і популяризації ролі президента. Відповідно, Департамент закордонних справ ПАР у 1997 р. створив спеціальну інформаційно-комунікаційну службу, завдання якої було популяризувати діяльність лідера країни шляхом надсилення щоденно текстів всіх його виступів до закордонних аналітичних та інформаційних центрів.

Значної популярності Нельсону Манделі, на той час, надавало його опікування спеціальним дитячим фондом, до якого він скеровував власні гонорари і зовнішні міжнародні перекази та благодійні внески.

Конституція набула чинності 4 лютого 1997 р., після чого відбулося засідання представників законодавчої гілки влади всіх 9 провінцій ПАР. Вперше в історії країни прем'єри 9 провінцій взяли участь у засіданні Парламенту, всі вони були членами АНК.

У країні була широко розповсюджена корупція. Проте конкретних дій щодо боротьби з нею не було проведено. Так, зокрема, в 1999 р. хоча і був звільнений з посади голови Земельного банку Хелін Дольні, за звинуваченням у расизмі та корупції, проте жодних ув'язнень не було здійснено.

Хоча ПРР ще не була виконана, фактично на зміну їй прийшла нова «макроекономічна стратегія», а саме, «Зростання, зайнятість і перерозподіл» (ЗЗП), запропонована АНК вперше 14 червня 1996 р. і через півтора року (в січні 1998 р.) була схвалена і остаточно затверджена Нельсоном Манделою.

У новій стратегії роль основної ланки економіки була відведена великому приватному, і частково, державному сектору економіки, та передбачалося, що це повинно було привести до підвищення добробуту в першу чергу темношкірого населення країни, дозволивши зменшити безробіття і поступово перерозподілити доходи і багатства країни на користь найменш забезпечених членів суспільства [5, с.83-85].

ЗЗП передбачала швидкий розвиток дрібного і середнього виробництва, що повинно було привести до скорочення безробіття, підвищення доходів самих знедолених верств і збільшення питомої ваги підприємництва чорних металів не тільки у результаті ринкових відносин, але і як результат державної політики заохочення даного виду підприємництва. Держава також прагнула скоротити внутрішній і зовнішній борг, прискорити реформу тарифної системи, зменшити виробничі витрати, збільшити гнучкість ринку робочої сили, скоротити зростання виплат по зовнішній заборгованості, скоротити дефіцит бюджету і зменшити інфляцію.

Також слід зазначити, що цілі, поставлені урядовою програмою ЗЗП, не могли бути досягнуті у відведеній проміжок часу, зокрема, через світову фінансову кризу. Особливо важке становище зберігалося в колишніх бантустанах. Так, населення колишніх «незалежних держав» і «самоврядних територій» жило у зліднях: майже 63% з них заробляли близько 800 рандів на місяць, займалися сільським господарством і не мали доступу до води й електроенергії.

В якості однієї з реформ по скороченню державних витрат були збройні сили, що поглинали значні кошти. Це, зокрема, проявлялося, як по скороченню чисельності армії, так і за рахунок економії на її оснащення. Незважаючи на істотні скорочення військових витрат, ПАР була лідером серед африканських країн за витратами на оборону. В армії ПАР, як і в державному апараті, йшов спрямований процес африканізації, у першу чергу рядового складу.

Чималі труднощі зазнавала охорона здоров'я країни. У державних лікарнях в 1996 р. не вистачало 2 тис. лікарів. Вони йшли у приватні клініки або їхали з країни, внаслідок низької зарплати і криміногенної ситуації у великих містах. Виїжджали з країни не лише лікарі, а й молодший медичний персонал. За статистичними даними на початок 1998 р. з 22 тис. лікарів в ПАР темношкірі і кольорові становили лише 3 тис.

Після формального скасування апартеїду темпи зростання економіки, виявилися практично на нульовому рівні. Однак, в 1999 р. все ж таки було досягнуто запланованого в ЗЗП мінімально необхідного приросту ВВП на рівні 3% [10, с.133-134].

Незважаючи на скасування апартеїду, мільйони південноафриканців до сьогодні живуть у бідності, що пов'язано як із наслідками колишнього режиму, так і з тим, що, за твердженням багатьох політиків й економістів, новий уряд неефективно розподіляє отримані кошти і не звертає достатньої уваги на соціальні питання. Правда, програма соціального житла за президентства Мандели дала певні результати, поліпшивши для значної частини населення країни житлові умови, що привело до підвищення податків.

У 1996 р. було прийнято Закон про земельну реформу, який захищав права орендарів землі, що проживали і займалися сільським господарством на фермах. За цим законом, орендарі не могли бути позбавлені земельної власності без рішення суду і після досягнення ними 65 років.

Ще однією проблемою, в період президентства Нельсона Мандели, залишалося зростання злочинності. Наприклад, у 1993 р. в країні сталося понад 2 млн. злочинів. Зокрема, тільки за офіційними даними, кількість згвалтувань з 1990 р. по 1995 р. збільшилася в три рази. Щодня 120 жінок у країні ставали жертвами гвалтівників. Столицями цих злочинів вважалися Преторія і Йоганнесбург. Місцева преса відзначала в 1997 р., що насильство стало складовою частиною життя в ПАР. Тут здійснювалася величезна кількість вбивств, розбоїв та інших злочинів.

Високий рівень злочинності штовхав населення до купівлі засобів самозахисту. У 1996 р. було видано майже 197 тис. ліцензій на носіння вогнепальної зброї. У 1997 р. близько 200 тис. південноафриканців на законних підставах придбали зброю. Всього в країні тільки за офіційними даними налічувалося майже 4 млн. одиниць вогнепальної зброї, більше 2 млн. жителів мали на неї ліцензії. Пограбування серед білого дня стало звичайним явищем. Злочинність зростала не лише у містах, але й в селах.

Молодь, віком від 14 до 35 років, становила в 1998 р. 39% населення. Обставини (величезне безробіття і неможливість отримати освіту) змушували багатьох займатися криміналом, а майбутнє країни в значній мірі залежало саме від молоді. Лише за офіційними даними 85% південноафриканських школярів вживали наркотики [1, с.812-813].

Щодо освіти, то було здійснене значне збільшення коштів (на 25% в 1996-1997 р., 7% в 1997-1998 р. і 4% в 1998-1999 р.). Також, було введено обов'язкову освіту для африканських дітей у віці 6-14 років та надавалося безкоштовне харчування для 3,5-5 мільйонів школярів [7, с.42-43].

Серед позитивних реформ Уряду можна назвати: підключення більше 3 млн. жителів до телефонних мереж; більше 2 млн. жителів до електричних мереж; реконструкція та будівництво 500 клінік; будівництво понад 750 тис. будинків, в яких оселилися 3 млн. осіб; забезпечення доступу до води 3 млн. жителів; прийняття в 1996 р. Закону про здоров'я і

безпеку на шахтах, який покращував умови праці для шахтарів; початок реалізації в 1996 р. Національної політики в питанні забезпечення медичними препаратами, яка полегшила населенню доступ до життєво важливих ліків.

У період президентства Нельсона Мандели була створена програма «Комісії істини та примирення», для розслідування порушень прав людини. Відповідно, 150 осіб отримали амністію й тисячі подали прохання на амністію за злочини, вчинені в роки апартеїду. Крім того, амністія була надана 37 лідерам АНК. Однак амністія не була надана Янушу Валусу та Дербі Льюїсу – вбивцям Кріса Хані, бо в іншому випадку справа могла закінчитися масовими бунтами [3, с.192-194].

У межах цього процесу АНК ефективно використовував свою більшість у парламенті в червні 1998 р. для зміни законодавства, незважаючи на протести опозиції, і переважною більшістю голосів ухвалили Закон про воду (206 проти 60), Закон про прокуратуру (211 проти 84), поправки до Закону про сприяння національній єдності і примирення (215 проти 79) і Закон про розмежування територій муніципалітетів (241 проти 52), Закон про воду скасував принцип володіння водою власниками земельних ділянок на берегах річок і встановив систему ліцензування на водоспоживання. Таким чином, істотно покращився доступ до води для пересічних громадян, і господарі земельних ділянок на берегах річок більше не могли брати гроші за водокористування понад певної суми.

У 1998 р. був прийнятий Закон про рівність при наймі на роботу, який вимагав прискорення процесу расової трансформації і пропонував конкретні кроки в цьому напрямку. Закон про рівність при наймі на роботу, що зробив особливо великий і несприятливий вплив на політику найму в країні, стверджував необхідність «введення заходів позитивних дій для компенсації збитку, нанесеного при наймі на роботу певних груп, і з метою надання їм рівного представництва у всіх категоріях і на всіх рівнях зайнятості».

Опитування громадської думки, які були опубліковані за два роки до виборів 1999 р., показують, що приблизно 75% темношкірого населення ПАР висловили незадоволення діяльністю уряду. В основному критика зводилася до порушення АНК передвиборних обіцянок, а саме, побудувати за п'ять років один мільйон дешевих будинків і вирішити проблему безробіття. Південноафриканці були куди більше стурбовані безробіттям, нестачею житла і злочинністю, ніж такими проблемами, як нелегальна імміграція. Проте незважаючи на всі труднощі, 61% опитаних позитивно оцінювали діяльність Мандели. Три чверті населення підозрювали всіх державних службовців у корупції.

Отже впродовж п'яти років президентства Нельсону Манделі (1994-1999 рр.) в країні, в цілому, зберігалася стабільна політична обстановка, сприятлива для реалізації реформ, а також було закладено основи нового внутрішньополітичного курсу країни, який продовжили його послідовники.

Список використаних джерел

1. Головченко В. І. Мандела Нельсон. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. Т. 2. Київ: Знання України, 2004. 812 с.
2. Григорьев Л. М. ЮАР: успехи и проблемы развития. *Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики*. Москва: Аналитический центр, 2018. № 28. 20 с.
3. Давидсон А. Б. Нельсон Мандела: Добрый урок современному миру. *Новая и новейшая история*. 2014. №3. С.192-204.
4. Кручинский В. В. Политэкономия бедности: африканерские «убежища» в современной ЮАР в фокусе городских исследований. *Этнографическое обозрение*: научный журнал. Москва: Наука, 2015. № 5. С. 83-99.
5. Нельсон Мандела. Довгий шлях до свободи / автобіографія переклад з англ. Василя Старка. Київ: Наш формат, 2015. 568с.
6. Самойлова Л. И. Розстановка внутрішньополітичних сил у Південно-Африканській Республіці напередодні перших демократичних виборів 1994 року. //*Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. 2016. Вип. 23. Частина 1. Серія «Історичні науки». С.78-85.
7. Самойлова Л. И. Трансформації внутрішньополітичного життя у Південно-Африканській Республіці в період 1994-1997 років. Роль президента Нельсона Мандели в консолідації південноафриканців на етапі переходу країни до нерасового суспільства. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*: науковий вісник. Серія «Історичні науки». Київ: Знання України, 2016. Вип. 24. Ч. 1. С. 42-50.
8. Сафанов Л. Д. От апартеида к демократии. *Международная жизнь*: научно-политический журнал. Москва: Наука, 1994. № 11. С. 73-78.
8. Ткаченко І. А. Нельсон Мандела: політичний портрет. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2013. Вип. 33. С.139-143.
9. Соколов Г. Г. Нельсон Мандела и его роль в создании нерасового государства в ЮАР. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*. 2002. №1. С. 131-137.

* * *

Самотуга Інна – студентка магістратури
Навчально-наукового інституту історії, права та
міжнародних відносин Сумського державного
педагогічного університету імені А.С.Макаренка;
науковий керівник: **Горобець Ігор Володимирович** – кандидат
історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики навчання історичних
дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка, м. Суми

ПОЛІТИКА США У В'ЄТНАМІ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Л. ДЖОНСОНА

В історії В'єтнаму багато трагічних сторінок. Але найбільш драматичним виявилося ХХ століття. Багато років цій країні довелося вести жорстокі і кровопролитні бої за незалежність своєї держави. Спочатку в'єтнамський народ чинив опір японським окупантам, потім воював з французами, які намагалися відновити тут свою колоніальну владу. Французи зазнали поразки. Але їм на зміну прийшли США.

Втрачаючись у внутрішні справи інших держав, США прагнули придушити завойований суверенітет, зберегти і посилити контроль над ними. Домагаючись цих цілей, США використовували методи військового тиску і економічного диктату, підтримували внутрішню реакцію.

Плани військового втручання у В'єтнамі розроблялися і впроваджувалися у життя усіма керівниками уряду від Г. Трумена до Р. Ніксона. І кожен із них для досягнення стратегічних цілей запропонував свою тактику в поєднанні різноманітних форм і методів. З перших днів свого президентства Л. Джонсон був змушений займатися в'єтнамським питанням, приймати рішення відносно масштабів американського втручання у В'єтнам.

На початку 60-х рр. ХХ ст. В'єтнам був одним з основних напрямків зовнішньої політики США у Південно-Східній Азії. В умовах холодної війни країни, що розвиваються, почали відігравати особливу роль у міжнародних відносинах. США намагалися не допустити посилення впливу СРСР у будь-якому регіоні земної кулі і одночасно посилити свої позиції. Інтерес наддержав до В'єтнаму був обумовлений його виключно вигідним географічним і geopolітичним положенням, яке дозволяє контролювати Південно-Східну Азію. Саме тому В'єтнам, незважаючи на значну віддаленість від США, мав важливе значення для американської міжнародної стратегії [3, с. 304].

Після завершення Карибської кризи у вищих ешелонах влади йшов інтенсивний процес переосмислення її уроків. У листопаді 1963 р. новому президентові США Л. Джонсону необхідно було знайти рішення непростих дилем, які виникали. У цьому плані новому господарю Білого дому дуже імпонувала доктрина «гнучкого реагування», оскільки вона націлена на формування військово-політичного клімату, при якому ймовірність «великої війни» мінімізувалася, а акцент переносився на локальні конфлікти низької і середньої інтенсивності [8, с. 401].

З політичним курсом Л. Джонсона пов’язана трагічна сторінка американської історії – безпрецедентна ескалація війни у В’єтнамі. За Джонсона значних обсягів досягли військові витрати та гонитва озброєнь, у США розпочали мілітаризацію країни, якісне удосконалення ядерної зброї [7, с. 30].

Президент Л. Джонсон, продовжував політику інтервенціонізму, перешкоджаючи поширенню комунізму по всьому світу. Це період кульмінації американської могутності в стратегічному та економічному сенсі і, водночас, втягування США у В’єтнамську війну. Це стало центральною темою його першої прес-конференції як президента в грудні 1963 року. Відповідаючи на запитання журналістів, він, зокрема, зазначив: «...Ми маємо намір продовжувати політику президента Д. Кеннеді і надавати допомогу Південному В’єтнамові» [11, с. 180].

Прийшовши до Білого дому після смерті Д. Кеннеді, новий президент вважав за необхідне демонструвати наступність у внутрішній і зовнішній політиці, розраховуючи збільшити свою популярність серед виборців і підвищити шанси на перемогу під час президентських виборів 1964 р. Л. Джонсон зберіг на колишніх посадах всіх зовнішньополітичних радників покійного президента і, в основному, при вирішенні міжнародних питань покладався на їх оцінки та судження, тому що сам не володів достатнім досвідом керівництва зовнішньополітичними справами. Міністр оборони Р. Макнамара, держсекретар Д. Раск, помічник президента з національної безпеки М. Банді і багато інших підлеглих безпосередньо керували розробкою в’єтнамської політики в 1961–1963 рр., і продовження курсу на американське втручання не тільки відповідало їх переконаності в необхідності «стримування комунізму» в регіоні, а й визначало їх особисту зацікавленість у збереженні власного престижу і авторитету [9, с. 105].

В одному з перших документів по В’єтнаму Джонсон санкціонував програму збільшення таємних операцій проти Північного В’єтнаму. Операції включали в себе: 1) напад загонів коммандос на північнов’єтнамську інфраструктуру, викрадення північнов’єтнамських громадян і польоти літаків-шпигунів над Північним В’єтнамом; 2) бомбардування сил противника на Півночі В’єтнаму і уздовж стежки Хо

Ши Міна в Лаосі. Також передбачалося надання військовому командуванню США права керувати військовими операціями. У США розраховували, що удари по території Півночі налякають його керівництво і змусять припинити боротьбу НФЗ на Півдні [6, с. 74].

Л. Джонсон на першій зустрічі з своїми зовнішньополітичними радниками 24 листопада 1963 р. заявив те, що він має намір здобути перемогу у В'єтнамі, і вказав присутнім, що головним є виграти війну, а не вимагати від сайгонського режиму проведення «так названих соціальних реформ», метою яких було розширення соціальної бази військового уряду та забезпечення підтримки населення. Затверджений через два дні меморандум Ради національної безпеки (СНБ) № 273 підтвердив рішучість нової адміністрації продовжувати курс на розширення втручання та рекомендував підвищити ефективність розпочатих при президенті Д. Кеннеді програм військової та економічної допомоги [9, с. 105].

У грудні 1963 р. американське керівництво прийшло до висновку про те, що і новий південнов'єтнамський уряд не в змозі контролювати ситуацію. У січні 1964 р. в країні відбувся наступний переворот, але і новий уряд не забезпечив порядку. Напір опозиції не слабшав, а уряд контролюв не більше половини сільських районів. Були підстави очікувати перемоги прихильників нейтралізації Південного В'єтнаму, що, на думку американської адміністрації, було рівнозначно утверженню в ньому комуністів [1, с. 134].

Ще в листопаді 1963 р. Л. Джонсон схвалив рекомендації американських військових, які передбачали підготовку ударів по Демократичній республіці В'єтнам. Спочатку почалися розвідувальні польоти американської авіації та патрулювання американських судів в Тонкінській затоці. Однак дані дії не привели до припинення постачання зброї повстанцям [2, с. 173].

У першій половині 1964 р. паралельно з обговоренням і підготовкою планів, приймалися дії, направлені на посилення американських позицій в Південно-Східній Азії. Л. Джонсон змінив командуючого, призначив на цю посаду генерала У. Уестморлента, який відразу взяв курс на активну участь своїх підлеглих у військових діях. Було збільшено кількість військових радників у Південному В'єтнамі. Із 23 тис. американських військових лише 5 тис. виконували роль радників, інші безпосередньо брали участь в бойових діях у складі підрозділів. У червні 1964 р. Л. Джонсон вирішив відправити послом у Південний В'єтнам генерала М. Тейлора, на якого покладалась задача координування дій представників багаточисленних військових і цивільних відомств США в цій країні [9, с. 107].

5 березня 1964 року міністр оборони Р. Макнамара відправився в 8-денну поїздку по Південному В'єтнаму. У звіті президенту Л. Джонсону він рекомендував почати розробку двох нових військових програм: 1) «акції відплати», які будуть включати повітряні атаки Північного В'єтнаму у відповідь на дії партизан НФВ; 2) «поступовий відкритий військовий тиск» – повітряні атаки північнов'єтнамських військових і промислових об'єктів. У результаті 17 березня 1964 року Джонсон схвалив документ, запропонований Макнамарою – Меморандум з питань дій в області національної безпеки № 288. У плані «Джонсона-Макнамари» також передбачалося дати «новий імпульс психологічній війні». Передбачалося проводити таку політику, яка дозволила б владі залучити на свою сторону всіх тих, хто вагається і незадоволених, які проживають в підконтрольних Сайгону зонах [6, с. 74].

У серпні 1964 р. в Тонкінській затоці американський есмінець «Меддокс» був атакований торпедними катерами ДРВ. У відповідь на це вже 7 серпня 1964 р. Сенат схвалив так звану «тонкінську резолюцію», відповідно до якої президенту дозволялося використовувати збройні сили для надання допомоги Південному В'єтнаму [2, с. 173].

За ухвалення резолюції проголосували вісімдесят вісім сенаторів, проти – тільки двоє. У палаті представників рішення було одноголосним – чотирисячі чотиринацять голосів «за». І це при тому, що в офіційних заявах Вашингтона запевняли: США не прагне до подальшої ескалації конфлікту. Так, президент Л. Джонсон після прийняття «тонкінської резолюції» заявив: «Наша відповідь в даний час буде обмеженою і відповідною. Ми, американці, знаємо, що таке небезпека розширення конфлікту, ми як і раніше не прагнемо більш масштабної війни» [5, с. 39].

У листопаді 1964 року в США проходили чергові президентські вибори. У час передвиборної кампанії Л. Джонсон намагався представити помірну політику на противагу своєму супернику Б. Голдуотеру, який виступав за ескалацію. Тому на час виборів були припинені бомбардування Північного В'єтнаму [6, с. 79].

Передбачалося, що зміна політики відбудеться після президентських виборів, але в ході передвиборчої кампанії Л. Джонсону треба було вжити рішучих дій. Він в своїх передвиборчих виступах заперечував наявність планів військових дій. Однак звинувачення з боку республіканців і їх кандидата на пост президента Б. Голдуотера, які виступали за посилення прямого американського втручання, в «м'якості по відношенню до комунізму» змушували Л. Джонсона демонструвати свою «твердість» у В'єтнамі і не дозволяли республіканцям використовувати проти нього це звинувачення [9, с. 107].

1 грудня 1964 року Л. Джонсон схвалив програму бомбардувань Північного В'єтнаму. За словами президента, включення в програму військових і промислових об'єктів повинно було залежати від можливостей сайгонського режиму, добитися політичної стабільності. Також США вважали, що якщо підірвати оборонний і економічний потенціал ДРВ бомбардуваннями, то керівництво ДРВ відмовиться від продовження боротьби за Південний В'єтнам [6, с. 79].

13 лютого 1965 року Джонсон санкціонував початок операції «Rolling Thunder» і близько 50 американських літаків, піднявшись з палуби авіаносців та тайландських баз, скинули бомби на населені пункти та промислові об'єкти ДРВ. 2, 14 і 15 березня відбулися ще більш інтенсивні бомбардування, після чого нальоти американської авіації на територію Північного В'єтнаму постійно розширювались. На цей раз авіація США вперше використала в ДРВ напалм (за дозволом Джонсона 9 березня 1965 року). Північний В'єтнам оголосив атаки американців «новими актами агресії», подібні заяви зробили Китай і Радянський Союз. Уряди Франції та Індії призвали до скликання Женевської наради, щоб зменшити загрозу повномасштабної війни у В'єтнамі. Антиамериканські демонстрації пройшли по всьому світу [9, с. 80].

Прийняті адміністрацією Л. Джонсона 28 липня 1965 року рішення про введення американських військ в Південний В'єтнам стали початком широкомасштабних військових дій. Вже 1 вересня командувач Збройними силами США у В'єтнамі генерал У. Уестморленд представив концепцію сухопутних і повітряних операцій, метою яких було змусити ДРВ і НФВПВ відмовитися від військових дій і підписати мирну угоду, що гарантує незалежність Південного В'єтнаму і збереження при владі його правлячого режиму. Операції планувалося провести в три етапи, тривалістю до півроку кожен, і закінчити війну до середини 1967 р. Розраховуючи на перевагу в озброєннях і військовій техніці, адміністрація Л. Джонсона була налаштована оптимістично і вважала, що війна може носити обмежений характер. Однак досить швидко з'ясувалося, що цей оптимізм був невіправданим, і військові дії набули значних масштабів, перетворившись в небезпечний міжнародний конфлікт [10, с. 84].

У Декларації тихоокеанських держав, яка була прийнята у липні 1966 р., Л. Джонсон висунув положення про «єдність цих держав під егідою США». Доктрина була спрямована на недопущення приходу до влади комуністичних чи соціалістичних партій, що пояснювалось тим, що США брали на себе відповідальність захищати країни Західної півкулі (а згодом і будь-які країни АТР) від тиранії. «Доктрина Джонсона» для Азії, відповідно до якої США проголошувалися «тихоокеанської державою», наділяла «правом» домагатися «умиротворення, порядку і процвітання» в

Азії, шляхом придушення прокомуністичного руху і насадження американського панування в цьому районі земної кулі. Л. Джонсон ще з тих пір, коли він був віце-президентом, постійно підкреслював, що Південно-Східна Азія є найважливішою сферою життєвих інтересів США, і підтримував рішучі, насамперед військові, дії на захист цих інтересів. Л. Джонсон вважав, що відхід американців з Індокитаю призведе до посилення ультраправих і ізоляціоністських сил в США, відмови від захисту американських інтересів в світі і зростання недовіри американських союзників до здатності США виконувати свої зовнішньополітичні зобов'язання [4, с. 43].

1968 р. виявився переломним моментом у війні та зіграв вирішальну роль у поразці США. 1 березня Л. Джонсон оголосив про обмеження, а згодом і про повне припинення бомбардувань і обстрілів з моря територій ДРВ та одночасно заявив про готовність США до переговорів з представниками ДРВ з питань політичного урегулювання. 3 квітня 1968 р. керівництво ДРВ дало свою згоду на вступ у переговори [12, с. 522].

Загострення соціально-економічної кризи, розширення військових дій у Південному В'єтнамі, зростання антивоєнного руху в США та інших державах світу знизили авторитет президента Л. Джонсона, внесли розкол в його адміністрацію. У країні 1968 р. відбувалися мітинги та демонстрації проти війни, на яких протестувальники спалювали прапори США, відбувалися сутички студентів з поліцією, поширенім було дезертирство. Дивлячись на це, американський президент Л. Джонсон 31 березня 1968 р. заявив про припинення бомбардувань Північного В'єтнаму, а також відмовився брати участь у наступних президентських виборах. [7, с. 18].

Отже, Сполучені Штати Америки надавали підтримку уряду Південного В'єтнаму у боротьбі з партизанами, поступово збільшуючи кількість військ. Саме за президентства Л. Джонсона у Південному В'єтнамі розпочалися широкомасштабні дії. Л. Джонсон був впевнений, що завдяки перевагам в озброєнні і військовій техніці Сполучені Штати Америки отримають перемогу у цій війні. Але військові дії затяглися, перетворилися у небезпечний світовий конфлікт, викликали невдоволення в самій Америці і осуд інших країн світу.

Список використаних джерел

1. Багатур А. Д., Аверков В. В. История международных отношений 1945-2008: Учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2010. 520 с.
2. Годлевський М. Силові і не силові засоби в зовнішній політиці США в 1950-1960-х роках // Американська історія та політика. 2016. №1. С.168-175

3. Гончаренко А. В. Еволюція міжнародної політики США щодо В'єтнаму // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С. 304-307.
4. Дужа І.А. Еволюція політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні: монографія / Дужа І.А. Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. 198 с.
5. Зусманович Д. Советско-американские отношения и война во Вьетнаме. Москва: Алгоритм, 2016. 240 с.
6. Конева И. В. Вьетнамская политика президента США Л. Б. Джонсона в конце 1963 – первой половине 1965 гг: от ограниченного вмешательства к войне // Научный диалог. 2013. № 11 (23): История. Социология. Философия. С. 71-84.
7. Павко А. Зовнішньополітична «Доктрина Ніксона» в контексті глобального домінування // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. 2013. № 6. С. 580-600
8. Печатнов В. О., Маныкин А. С. История внешней политики. Москва: Международные отношения, 2012. 672 с.
9. Тимошенко А. Г. «Рубикон» президента Л. Джонсона. Подготовка администрацией США решения начала военных действий во Вьетнаме (1964-май 1965) // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tubikon-prezidenta-l-dzhonsona-podgotovka-administratsiey-ssha-resheniya-o-nachale-voennyyh-deystviy-vo-vietname-1964-iyul-1965-g/viewer>. С. 105-112
10. Тимошенко А. Г. «Путь в трясину» или «свет в конце тоннеля?» Эскалация военных действий США во Вьетнаме (1965-1967) // Вестник Томского государственного университета. 2012. С. 16-25
11. Худолій А. О. Публічний дискурс у зовнішньополітичній діяльності президентів США (1945 - 2012 pp.): Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук Острог 2013. 441 с.
12. Шарова Н.А. Цели и задачи ввязывания США в войну во Вьетнаме 1965–1968 гг // Молодой ученый. 2014. № 20. С. 521-524.

* * *

**Самотуга Юлія – студентка магістратури
Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних
відносин Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка;
наукова керівниця: Снагоценко Валентина Володимирівна –
кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка
кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного
педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми**

ПРИЧИНИ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ КРИЗИ 1956 Р.

Близький Схід завжди входив до сфери пильної уваги провідних світових держав. Тривалий час долю регіону визначали європейські країни. Однак після закінчення Другої світової війни, у 1950-1960-х рр., регіон поступово стає одним з центрів протистояння США і СРСР.

Проблема врегулювання близькосхідного конфлікту займала важливе місце в міжнародних відносинах після Другої світової війни і продовжує займати до цього часу. Починаючи з 1948 р. на Близькому Сході не припиняються конфлікти, які забирають багато життів. Неврегульованість цієї ситуації несприятливо впливає на розвиток країн регіону. Відсутність політичного врегулювання створює сприятливі умови для нових зіткнень ворогуючих сторін. Арабо-ізраїльський конфлікт отримав розвиток і в сучасній системі міжнародних відносин. Одним із етапів Близькосхідної кризи є Суецька криза 1956 року.

Важливе місце серед конфліктів другої половини ХХ століття на Близькому Сході належить Суецькій кризі 1956 р. Цей конфлікт нині прийнято розглядати щонайменше у двох аспектах. З одного боку це військове зіткнення Єгипту, Англії й Франції, які прагнули зберегти свій вплив в цьому регіоні. З іншого наростання напруги між арабами та єреями [17, с. 156].

Суецька криза була відображенням непростої ситуації в арабо-ізраїльських відносинах, загостренням боротьби за лідерство в арабському світі, відчайдушного прагнення правлячих кіл Великобританії зберегти свій вплив в регіоні й активізації близькосхідної політики як Сполучених Штатів Америки, так і Радянського Союзу. Поєднання цих та цілого ряду інших чинників призвело до того, що до середини 1950-х рр. на Близькому і Середньому Сході склалася складна ситуація. Виникнення кризи 1956 р. відображало приховане бажання політиків як європейських, так і близькосхідних держав спростити ситуацію в результаті відкритої конfrontації. Це було характерно, перш за все, для лідерів Великобританії

й Франції, Єгипту й Ізраїлю. Основна відповіальність за різке загострення міжнародної ситуації в регіоні лягає на британський уряд А. Ідена. Лондон послідовно намагався знайти привід для військової операції, в ході якої планувалося не лише ввести війська в зону Суецького каналу, а й окупувати всю територію Єгипту, повалити президента Г. А. Насера і встановити новий режим в країні. Ці плани знайшли підтримку в Парижі. Правлячі кола Ізраїлю намагалися використовувати загострення міжнародної напруженості для досягнення своїх цілей [11, с. 98].

Загострення близькосхідного конфлікту в 1956 р. було пов'язане з Єгиптом і носило військовий характер, але відрізнялось від усіх наступних арабо-ізраїльських конфліктів тим, що крім арабів і ізраїльтян в ньому брали участь армії європейських країн – Великобританії та Франції [8, с.244].

Війна увійшла в історію під декількома назвами: Друга арабо-ізраїльська війна, англо-ізраїльська війна проти Єгипту, Стогодинна війна. Але ця маленька війна не існувала сама по собі, а була частиною подій, які увійшли в історію під назвою «Суецька криза». І не випадково: адже саме Суецький канал, один з найважливіших світових транспортних артерій, і був тим каменем спотикання, тим невеликим осколком скелі, який викликав справжній обвал в світовій політиці [1, с. 12].

З початком повсюдного використання нафти як основного виду палива стратегічне значення Суецького каналу різко збільшилося. Провідні державами сперечалися за право контролю над вантажопотоком через канал. Великобританія усіма силами відстоювала статус лідеруючої морської держави, конкуренцію якій становив зростаючий морський флот США. окремі групи англійських збройних сил постійно перебували на території Єгипту для забезпечення безпеки Суецького каналу і протидії спробам зміни балансу сил в регіоні. Для Франції ослаблення позицій означало втрату контролю над африканськими колоніями, де зароджувалися національно-визвольні рухи. Напередодні світової війни Німеччина прагнула всіляко підірвати міжнародні позиції Англії та Франції, відрізати європейський континент від нафтових запасів Близького Сходу [12, с. 194].

У ХХ ст. Суецький канал став основною нафтовою артерією для Західної Європи. Навіть в ослабленому стані після закінчення Другої світової війни Велика Британія продовжувала вважати себе домінуючою державою на Близькому і Середньому Сході [9, с. 471].

У 1948 р. канал раптово втратив своє традиційне значення. Саме в цьому році Індія стала незалежною, і контроль над каналом не міг зберігатися на підставі того, що він є вирішальним для захисту або Індії, або імперії, яка була ліквідована. Однак, саме в цей момент канал став

відігравати нову роль – роль магістралі нафти. Суецький канал був шляхом для зростаючих обсягів нафти з Перської затоки, скорочуючи подорож до Саутгемптона навколо мису Доброї Надії з 11 тисяч миль до 6,5 тисяч миль. До 1955 р. нафта становила дві третини товарів, які провозились через канал, і в свою чергу дві третини споживаної Європою нафти проходило через нього. Поряд з прилягаючими з півночі Трансаравійським трубопроводом (ТАТ) і трубопроводами «Іранської нафтової компанії» (ИНК) канал був вирішальною ланкою в післявоєнній структурі нафтової промисловості. І це був надзвичайно важливий водний шлях для західних держав, які стали вкрай залежними від близькосхідної нафти [7, с. 418].

Бойові дії всіх сторін, втягнутих у Суецьку кризу, були недовгими: вони почалися 29 жовтня 1956 р. і фактично закінчилися 6 листопада, коли було підписано угоду про перемир'я. Але на цьому тлі тим більше тривалим виглядає передмова до стогодинної війні: по суті, все почалося в 1952 р., коли до влади в Єгипті прийшов організатор Ради революційного командування і руху «Вільні офіцери», один з лідерів Липневої революції 1952 р. полковник Гамаль Абдель Насер [1, с. 12].

Він одразу ж задекларував свої грандіозні плани, метою яких було усунення місцевих режимів, шляхом швидкої мобілізації народних мас арабських країн та об'єднання всього арабського світу, де Єгипту належала б головна роль. Єгипетський лідер оголосив Ізраїль ставленником європейського та американського імперіалізму та вимагав знищити цю державу [17, с. 158].

Напередодні кризи, Єгипет все більше проводив незалежну політику і прагнув вийти із порядкування Великобританії, яка все ще контролювала більшу частину Африки. У 1954 р. єгипетський уряд зажадав від Великобританії вивести свої останні війська з військових баз до 18 червня 1956 р. Другим каменем спотикання між Єгиптом і Великобританією стало підписання в 1955 р. Багдадського пакту. Єгипетський президент Г.А.Насер засудив цей пакт. Він вважав, що Багдадський пакт стане перепоною в об'єднанні арабських держав, створить загрозу їх нейтралітету. У лютому 1955 р. між Єгиптом і Ізраїлем відбулася серія сутичок, які взвивали напругу в їх відносинах і рішенням кожної із держав посилили свій військовий потенціал. Для цього потрібна була зброя. З початку Г. А. Насер звернувся до Заходу, але Франція, Великобританія йому відмовили. Згодом він звернувся до СРСР і підписав необхідний договір [15, с. 362].

Одним із серйозних факторів конфлікту між Ізраїлем і Єгиптом була заборона вільного ізраїльського судноплавства в Червоному морі. Щоб потрапити туди, суди з порту Хайфа на Середземному морі неминуче повинні були пройти по Суецькому каналу. У той час як кораблям, що

виходили з Ейлата, самого південного ізраїльського порту, доводилося минути Тіранську протоку. Єгипет перекрив для Ізраїлю водне сполучення між Східною Африкою і Азією [5, с. 25].

Позбавлення Ізраїлю водного сполучення з багатьма країнами наносило йому не лише політичний, але й серйозний економічний збиток. Ізраїль підняв це питання в Організації Об'єднаних Націй. 1 серпня 1951 р. ООН задоволив скаргу і прийняв резолюцію, яка закликала Єгипет зняти блокаду. Каїр проігнорував це рішення, і в кінці 1953 р. єгипетський уряд заборонив Ізраїлю провезення усіх товарів через Суецький канал [9, с. 185].

Однією з важливих проблем для Ізраїлю була проблема арабів-палестинців. Вони не мали належних соціальних умов, високооплачуваної роботи, земельних наділів, тому багато з них отримували від Г.А.Насера фінансову підтримку та переходили в загони партизанів-«федайнів». Починаючи з 1953 р. вони здійснювали часті вторгнення вглиб території Ізраїлю. Г. А. Насер був зацікавлений у тому, щоб федайни тримали євреїв у постійній напрузі. Відповіддо ізраїльтян була воєнна операція в секторі Газа, де базувались федайни, під кодовою назвою «Чорна стріла» з метою знищенння усіх військових таборів, яка була проведена Генштабом 28 лютого 1955 р. [17, с. 158].

До кінця літа 1956 р. обидві сторони виявилися настільки наелектризованими, що в повітрі чітко запахло воєнною грозою. Правитель Єгипту, пишаючись своєю репутацією захисника арабського світу, не бажав припиняти діяльність федайнів, які здобули в арабському світі славу «месників завойовникам Палестини». У той же час контрудари Ізраїлю не залишали арабам вибору: або мир, або війна. Протягом місяця, що передував Синайській кампанії, а саме з 12 вересня по 10 жовтня 1956 р., армійські підрозділи Ізраїлю, відповідаючи на вбивства і диверсії федайнів, провели чотири рейди, в ході яких знищили поліцейські форти Рахаві, Гарандал, Хусан і Калькілія. Втрати, що були понесені ізраїльтянами в ході цих акцій убитими і пораненими, перевершували 100 осіб, а арабські становили приблизно 200 осіб. Це була ще не війна, але вже і не мир [5, с.5].

Головним завданням для Г. Насера було вирішити дві проблеми: закупити зброю і отримати допомогу в будівництві Асуанської дамби. Обидві ці проблеми розцінювалися Каїром як життєво важливі. Перша виникла із загостренням конфронтації з Ізраїлем. Що стосується Асуанської дамби, то з її будівництвом «Вільні офіцери» пов'язували вирішення не лише економічних завдань, хоча вони були надзвичайно важливі, а ще й припинення згубних розливів Нілу, що дало б змогу збільшити на одну третину культивованих територій. З Асуанською

дамбою тісно була пов'язана і проблема зміщення нової влади, яка на той період ще не була стабільною. [13, с. 43].

Влітку 1954 р. було досягнуто згоди з Сполученими Штатами про постачання зброї Єгипту, але на початку лютого 1955 р. відбувся перший великий напад Ізраїлю на Єгипет в районі Сектора Газа. Нападу піддалися казарми єгипетських частин, розквартириваних в цьому палестинському місті. У результаті рейду було вбито кілька десятків єгипетських солдат і офіцерів, багато мирних жителів. Тель-Авів продемонстрував, що Каїр нічого не може протиставити нападаючій стороні через відсутність сучасної зброї [19, с. 175].

США відмовило Єгипту в поставках зброї. Г. Насер звернувся до Радянського Союзу з проханням про закупівлю зброї [13, с. 44].

У вересні 1955 р. між урядами Чехословаччини і Єгипту була підписана торгівельна угода про поставку бавовни з Єгипту. «Тroyянський кінь» (саме так називали угоду в західній пресі того часу) фактично виступав прикриттям справжніх цілей договору. Договір про поставку зброї з країн соціалістичного табору порушив монопольне право країн Заходу на поставки зброї в регіон. Договір ще більше дестабілізував ситуацію в регіоні, відкривши шлях до його стрімкої мілітаризації [18, с.57].

Єгипет уклав угоди про закупівлю зброї з Радянським Союзом та Польщею. А незабаром Г. А. Насер приймав уже парад, на якому вперше було продемонстровано радянське озброєння – сучасні танки, артилерію, реактивні літаки, близкавично пронеслися в небі Каїра, викликаючи гордість і радість тисяч радісних єгиптян. Їхні почуття поділяли мільйони людей в інших арабських країнах. Саме з цього моменту ім'я Г.А.Насера, як свідчать чимало його біографів, стало найпопулярнішим в арабському світі [10, с. 3].

Ще однією причиною Суецької кризи стало будівництво Асуанської дамби. У планах Єгипетського лідера було спорудження дамби на р. Ніл неподалік від м. Асуан, але здійснити це власним коштом Єгипет не міг. Для реалізації цього проекту йому була потрібна зовнішня фінансова допомога. Адміністрація американського президента Д.Ейзенхауера вважала, що участь США у фінансуванні цього проекту і посередництво у вирішенні арабсько-ізраїльського конфлікту вплине на покращення американо-єгипетських відносин [3, с. 4].

Із здійсненням масштабного Асуанського проекту Г.А.Насер пов'язував розвиток промисловості і сільського господарства в країні. Будівництво на ріці Ніл вище р. Асуан висотної греблі з потужною гідроелектростанцією і створення розгалуженої зрошувальної системи могли дозволити Єгипту збільшити площа культивованих земель до 800

тис. гектарів і налагодити виробництво електроенергії для промислових підприємств. Значення проекту для Єгипту було дуже велике, але фінансувати його самостійно Каїр не мав економічних можливостей [19, с.157].

У грудні 1955 р. уряди США і Великобританії спільно з Міжнародним банком реконструкції та розвитку (МБРР) прийняли рішення про виділення коштів на греблю. Закуповуючи радянську зброю і співпрацюючи з США і Великобританією в технічній сфері, єгипетське керівництво проводило політику балансування між наддержавами. США і Великобританія розцінювали політику Єгипту як деструктивну і намагалися економічно натиснути на Єгипет, обіцяючи кредити на будівництво важливих господарських об'єктів і погрожуючи заморожуванням єгипетських рахунків і скороченням закупівель єгипетської бавовни [8, с. 129].

Паралельно Г. А. Насер вів переговори з Радянським Союзом. Його спроба зіграти на протиріччях між Заходом і Сходом викликала гнів державного секретаря Джона Фостера Даллеса. В липні 1956 р. Сполучені Штати Америки оголосили про анулювання своєї пропозиції фінансувати будівництво Асуанської греблі [4, с. 172].

Рішення про відмову Д. Ф. Даллес повідомив єгипетському послові в Вашингтоні 19 липня 1956 р. Це було першою офіційною зовнішньополітичною акцією США по відношенню до Республіки Єгипет, очолюваної президентом Г. А. Насером. І ця акція стала хіба що сигналом для початку відкритої конfrontації Заходу проти Єгипту, що вилилася через тиждень в Суецьку кризу, а через три з лишком місяці – в збройну агресію проти молодої незалежної арабської держави [10, с. 6].

26 липня 1956 року Г. А. Насер оприлюднив декрет про націоналізацію франко-британської «Компанії Суецького каналу». У ньому йшлося про те, що власники акцій отримають компенсацію, а єгипетський уряд візьме на себе відповідальність за забезпечення умов конвенції 1888 р. про свободу судноплавства в каналі. Рішення про націоналізацію було законним, так як компанія була зареєстрована як єгипетське підприємство, хоча і була власністю іноземців (41% її акцій належали британському уряду, 52% – французькому) [2, с. 132].

У Декреті президента Єгипту «Про націоналізацію Спільної компанії Морського Суецького каналу», який було затверджено 26 липня 1956 р. йшлося про те, що майно націоналізується та передається державі. Усі акціонери отримають відшкодування [6, с. 233].

Великобританія і Франція, яким належали акції каналу, відмовилися визнати націоналізацію. У серпні в Лондоні відбулася міжнародна конференція по Суецькому каналу. У ній брали участь 28 країн, із них лише 18 країн-учасниць підтримали пропозицію США про передачу каналу під

міжнародну юрисдикцію. Однак Єгипет, спираючись на беззастережну підтримку СРСР, відкинув це рішення. Конференція закінчилася безрезультатно. Великобританія і Франція наполягали на поверненні каналу, погрожуючи застосуванням сили. США розраховували потіснити на Близькому Сході своїх союзників по НАТО і зміцнити свої позиції серед країн, що розвиваються. Тому вони рішуче заперечували проти використання військових заходів [16, с. 286].

Але поява президента Г. А. Насера була лише катализатором подій, а не їх причиною – таких причин було безліч. По суті, засади Суецької кризи, що розгорілася в жовтні 1956 р., можна виокремити в декілька груп. Перш за все, існували суто внутрішні єгипетські причини, які, в свою чергу, були в більшій чи меншій мірі, були залучені до суперечностей Єгипту з Англією і Францією і його протистоянні з Америкою. Ще однією причиною були напружені відносини між Єгиптом і Ізраїлем. І, звичайно, не варто скидати з рахунків ще одну причину – зростаючий вплив Радянського Союзу на Близькому Сході [1, с. 13].

Необхідно зазначити, що ряд факторів спричинив загострення ситуації навколо Суецького каналу, серед яких, насамперед, це налагодження нового співвідношення військових сил на Близькому Сході в результаті закупівель Єгиптом восени 1955 р. озброєння у країн Варшавського договору; політичний та економічний тиск США і Великобританії на Єгипет, який здійснювався з метою здійснення впливу на внутрішньополітичний курс єгипетського президента Г. А. Насера та ін. [14, с. 70].

Отже, Суецький канал був об'єктом зовнішньої політики багатьох країн. У 50-х роках ХХ ст. загострюється арабо-ізраїльське протистояння, що призводить до нового конфлікту. До виникнення Суецької кризи привів складний комплекс причин, в число яких входили військова присутність Великобританії в зоні каналу, прихід до влади Г. Насера, націоналізація каналу, спроби Вашингтона і Лондона підрвати внутрішньополітичні і міжнародні позиції Г. А. Насера, невирішеність арабо-ізраїльського конфлікту.

Список використаних джерел

1. Антонов С. Канал раздора: что спровоцировало Суэцкий кризис в октябре 1956 года // Русская планета», 30 октября 2015. С. 12
2. Багатур А. Д., Аверкій В. В. Исторія міжнародних відносин 1945-2008 гг.: Учеб. пособие. Москва: Аспект Пресс, 2010. 520 с.
3. Бузань В. Суецька криза 1956 року в міжнародних відносинах // Історія. 2011. Вип.107. С. 4-7

4. Герцог Х. Арабо-израильские войны: От войны за независимость до Ливанской кампании / Пер. с иврита И. Шамира. Под ред. И. Коэна и Е.Бараса. Лондон: Nina Karsov, 1986. В 2-х т. Т. 1. 306 с.
5. Даян М., Тевет Ш. Арабо-израильские войны 1956, 1967. Москва: «Изографус», «ЭКСМО», 2003. 496 с.
6. Декрет президента Египта о национализации Всеобщей компании Морского Суэцкого канала (26 июля 1956 г.): (извлечение) // Суэцкий канал. (Факты и документы): Сборник статей. Москва, 1959. С.226-228
7. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. Москва: «Альпина Паблишер», 2011. 944 с.
8. Исаев Г. Г. Суэцкий кризис: Сверхдержавы и Ближний Восток // Политическая экспертиза: Политэкс, 2009. № 2. С. 244-249
9. Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. В. В. Львова. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1997. 824 с.
10. Медведко Л. К востоку и западу от Суэца: Закат колониализма и маневры неоколониализма на Арабском Востоке. Москва: Изд-во Политической литературы, 1980. 368 с.
11. Печатнов В. О. Маныкин А. С. История внешней политики. Москва: Международные отношения, 2012. 672 с.
12. Пойда А. А. Исторические детерминанты внешней политики арабской Республики Египет // Вестник РУДН. Серия: Всеобщая история. 2018. № 10. С. 192-200
13. Примаков Е. А. Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века) Москва: Российская газета. 2006. 384 с.
14. Румянцев В. П. Венгерский мятеж и Суэцкий кризис 1956 // Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2019. №5 (109). С. 69-76
15. Светлов В. А. Конфликт: модели, решения, менеджмент: Учеб. пособие для студентов педагогических вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 536 с.
16. Сражения, изменившие ход истории: 1945-2004 гг. / Авт. кол. Н.И.Девятайкина, А.В. Баранов, А.А. Герман и др. Саратов: Лицей, 2005. 560 с.
17. Стрільчук Л. В., Оксамитний Ю. А. Суецька криза 1956 р. у світлі перебігу арабо-ізраїльського протистояння: витоки, еволюція, наслідки конфлікту // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2008. С. 156-162
18. Уразов М. А. Время перемен. Эволюция внешней политики США и Великобритания на большом Ближнем Востоке в конце 1950-х – начале 1960-х. Москва: АСТ, 2019. 647 с.

19. Хахалкина Е. В. Суецкий кризис 1956 г. – поворотный момент британской внешней разведки? // Вестник Томского государственного университета. 2016. № 404. 156-164.

* * *

Сельвіч Олексій – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
наукова керівниця: **Тронько Темяна Володимиривна** – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувачка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

КОНСЕРВАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СРСР У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»

Консервативні тенденції проявлялися у багатьох сферах життя та стали визначальними у політиці СРСР періоду «застою». У пропонованій статті ми розглянемо початок цього періоду, приділяючи особливу увагу консервативному повороту в ідеології СРСР, а також рішенням, прийнятим на ХХIII з'їзді КПРС.

Після відставки М.С.Хрущова на чолі нового керівництва було поставлено Л. І. Брежнєва, який приступив до здійснення нового курсу в політичній і соціально-економічній сферах життя країни. У політиці поступово стала проявлятися тенденція до згортання демократичних перетворень, які, хоча суперечливо і непослідовно, але здійснювалися під керівництвом М. С. Хрущова в минулі десятиліття [4, с. 598].

Перехід до парадигми брежневського консерватизму визначався значною мірою настроями партійної та державної еліти. Радянський правлячий клас бажав найбільше політичної стабільності, а Л. І. Брежнєв був саме тією фігурою, яка здавалася оптимальною для забезпечення курсу без потрясінь. Політична еліта, що не зазнавала кадрового омоложення, старіла, природним чином набуваючи прихильність до консерватизму [4, с.599].

Уже протягом перших місяців після жовтневого Пленуму ЦК КПРС 1964 року стало помітним значне зміщення акцентів в області ідеології. І характер змін в кадрах ідеологічних органів партії, і тон виступів на ідеологічних нарадах показали, що нове керівництво ЦК КПРС на чолі з Брежнєвим почало здійснювати поступовий консервативний поворот в ідеології, що в свою чергу впливало на всі сторони зовнішньої і внутрішньої політики СРСР. Цей поворот відбувався не без боротьби і дискусій. У центрі уваги цих дискусій, як і слід було очікувати, виявилося

питання про Сталіна, якого багато хто з впливових членів партійного керівництва вимагав повернути в пантеон «великих вождів соціалізму» [3].

Ставлення Брежнєва до цієї проблеми, наскільки можна судити, було неоднозначним. Як політик він розумів, що повномасштабна, гучна реабілітація Сталіна неможлива, що вона дасть в цілому негативний вплив на ситуацію у країні, на авторитет СРСР за кордоном. Але як людина, що сформувалася в сталінські роки, він симпатизував Сталіну і внутрішньо не міг прийняти його розвінчання. У цьому він знаходив повну підтримку багатьох товаришів з Політбюро і Центрального Комітету, які пройшли схожий життєвий шлях і приблизно однаково оцінювали Сталіна. Ім'я Сталіна стало все частіше спливати в мемуарній літературі, в різного роду книжках і статтях. Погано те, що спогади ці мали, як правило, апологетичний характер. Почався поступовий дрейф в бік від рішень ХХ і ХХІІ з'їздів партії [2, с. 96].

У 1965–1966 роках ще з'являлися книги і статті, що містили чимало нових фактів про злочини Сталіна і його оточення. Велика частина з них була, однак, підготовлена раніше, у 1964 році. Але за багатьма ознаками було вже видно, що в самих вищих колах партійного керівництва ставлення до теми сталінізму суттєво змінюється [3].

Демократична тенденція ослабла, а сили консерватизму ще більше зміцнилися. Партийно-державним керівництвом країни на з'їздах КПРС не раз приймалися правильні рішення, спрямовані на подолання диктату відомчої бюрократії. Однак ці рішення залишалися на папері в силу тих самих причин [4, с. 599].

Від початку 1966 року в Радянському Союзі почалася підготовка до майбутнього ХХІІ з'їзду КПРС. При цьому з'явилося чимало ознак того, що деякі з впливових груп у партійному і державному апараті розраховували використати з'їзд партії для часткової або непрямої реабілітації Сталіна.

На початку 1966 року на адресу президії майбутнього з'їзду, в ЦК КПРС і в канцелярію Л. І. Брежнєва надійшло безліч листів з протестами проти реабілітації Сталіна. Ці листи приходили від старих більшовиків, від в'язнів сталінських тaborів, від цілих груп і від окремих робітників, службовців, представників інтелігенції.

Подібна кампанія все ж мала певний вплив на рішення вищих партійних інстанцій. У будь-якому разі, на ХХІІ з'їзді ні ім'я Сталіна, ні ім'я Хрущова не загадували в доповіді та виступах делегатів. У резолюції з'їзду підтверджувалася лінія ХХ і ХХІІ з'їздів партії, проте в таких загальних формулюваннях, що це зберігало певну свободу дій не тільки для тих, хто наполягав на поглибленні критики культу Сталіна, а й для тих, хто плекав надію на його ідеологічну і політичну реабілітацію [3].

Тож в реальному житті повернення до сталінських реалій відбувалося поки що скромно і в основному у символічних формах: Президія ЦК була перейменована в Політбюро ЦК, а глава партії став називатися генеральним секретарем (як Сталін), а не першим секретарем (як Хрущов).

Але з числа радикальних вимог консерваторів було задоволено те, що зі статуту партії на ХХІІІ з'їзді усувалися вказівки про норми ротації партійних кадрів, так як цей пункт зобов'язував при кожних виборах міняти третю частину членів виборних органів. Тепер склад правлячої еліти став мало поповнюватися і оновлюватися за рахунок комуністів низових організацій КПРС. Відповідальні посади в партійному, державному керівництві перетворилися в довічні. У 1976 році середній вік 16-ти членів Політбюро був 67 років, при цьому семеро подолали 70-річний рубіж. Номенклатура від райкомів до ЦК КПРС оточила себе привілеями та матеріальними благами; збільшився її відрив за рівнем життя від решти населення.

За допомогою цього заходу забезпечувалося практично беззмінне перебування при владі всього секретарського корпусу. Наслідки ж цього закономірно проявилися через десяток років, коли на чолі СРСР опинилася горезвісна «геронтократія» (влада людей похилого віку) [1, с. 194].

У 1966 році відбулося чимало виступів проти сталінізму і Сталіна. Навчальні заклади, університети, наукові інститути, будинки вчених запрошували для бесід або лекцій відомих письменників і публіцистів, які зарекомендували себе антисталіністами. Стенограми цих виступів розходилися потім по Москві та інших містах. У деяких аудиторіях відбулися зустрічі з О. І. Солженициним, з Е. Генрі та з найактивнішими зі старих більшовиків.

Треба сказати, що і сталіністи або неосталіністи часто виступали не тільки на всякого роду «закритих» нарадах, але і цілком відкрито. На великий ідеологічній нараді в ЦК КПРС у жовтні 1966 року третій секретар ЦК КП Грузії Д. Г. Стурба, який відповідав в республіці за ідеологічну роботу, зухвало заявив в своєму виступі, що вважає себе сталіністом і пишається цим. Пояснюючи свою позицію, Стурба став говорити, що саме під керівництвом Сталіна радянський народ побудував соціалізм і переміг у Вітчизняній війні. Показово, що слова Стурба були зустрінуті оплесками більшості присутніх [3].

Таким чином, в ідеологічній сфері відбулася реабілітація сталінщини: не згадувалися факти репресій, виправдовувалися методи колективізації, причини страшних поразок у війні 1941–1945 років перекручувались. Головну роль у реабілітації сталінщини, насаджені доктрини докторатизму в царині суспільних наук відіграв головний партійний ідеолог М. Суслов [2, с. 96].

У грудні 1966 року у зв'язку з 25-річчям перемоги під Москвою по московському телебаченню вперше за п'ять років були показані кадри військової кінохроніки 1941 року, що включали один з виступів Сталіна.

У 1967 – 1968 роках побачили світ літературні твори, у яких перекручувалися історичні події та звеличувалися Сталін і деякі діячі з його найближчого оточення: роман Закруткіна «Створення світу», роман Кочетова «Кут падіння», «Розповіді про життя» Ворошилова. Особливе обурення серед передової частини інтелігенції викликала поема С.В.Смирнова «Свідчу сам», що була наповнена почуттям схиляння перед Сталіним «людиною-брілою», «капітаном», «громовержцем», «батьком народу» [3].

Серед інтелігенції поширювалося багато мемуарів про табори і в'язниці сталінської епохи: «Це не повинно повторитися» С.Газарян, «Спогади» Є. Олицької, «Зошити для онуків» М. Байтальского та інші. Передруковувалися і переписувалися «Колимські розповіді» В. Шаламова справжнє художнє дослідження про Колиму і страшні колимські табори. Але найбільшого поширення набула перша частина роману-хроніки Є.Гінзбурга «Крутій маршрут». Цей рукопис розпочав свій шлях до читача ще у 1965 році, і став відомим тисячам людей.

Однак антисталінська активність інтелігенції не змогла перешкодити все новим і новим спробам реабілітувати Сталіна, які робилися при підтримці партійного керівництва. У цьому плані переломними виявилися 1968 і 1969 роки. Видавництва випускали в світ все більше книг, головним чином із серії військових мемуарів, у яких відзначалися в першу чергу заслуги Сталіна як полководця і затушовувалися його недоліки і помилки [3].

З самого початку 1969 року все ідеологічне життя в партії і країні проводилося під знаком наступу сталіністів і посилення догматичного та консервативного контролю за всіма областями культури і суспільними науками, особливо за історичною наукою. Наприкінці 1969 року виповнювалося 90 років від дня народження Сталіна; цей ювілей було вирішено відзначити, і відзначити явною і очевидною для всіх зміною ставлення до Сталіна, до його ідеологічної і політичної спадщини [3].

Більшість істориків дотримується точки зору, що у внутрішній політиці був неосталінізм. Це пояснюється також і тим, що Л.І.Брежнєв був сам по собі людиною обережною, консервативною, не бажав новизни та змін. Брежнєв хоч не повернувся до сталінських репресій, але успішно розправлявся з інакомислячими. Їх відправляли в психлікарні або висилали за кордон. [2, с. 116].

Від початку свого керівництва Л. І. Брежнєв поступово замінив більше половини секретарів обкомів, частину міністрів, багатьох керівників

центральних наукових установ. Всюди «середнячки», не зовсім компетентні люди, займали посади в партійному і державному апараті, в керівництві наукою і культурі.

Як зазначалося вище, для Л. І. Брежнєва у 1966 році був відновлений і введений в статут партії сталінський пост Генерального секретаря. Залишаючись на посаді Генерального секретаря, Брежнєв у 1977 році зайняв і посаду голови Президії Верховної Ради СРСР, яка прирівнювалася до глави держави.

У 1960–1980-х роках сфера законодавчої і представницької влади була формалізована, різко посилилася роль партійно-адміністративної бюрократії, ослабла самостійність громадських організацій [4, с. 602].

Одночасно з розбудовою партійних органів були реорганізовані на звичних для апарату організаційних засадах радянські, комсомольські і профспілкові організації та установи. Разом з посиленням ролі «партійної вертикалі» відновлювався контроль партії над економікою. У вересні 1965 року рішенням Пленуму ЦК було скасовано раднаргоспи і відновлено галузеві міністерства. Нарешті, створений наприкінці 1962 року Комітет партійно-державного контролю ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР, був перетворений в Комітет народного контролю, фактично позбавлений владних повноважень.

На практиці внутрішня політика Радянського Союзу характеризувалася відмовою від процесу десталінізації, завершенням експериментів з вдосконаленням планової економіки, активною боротьбою з дисидентами, які критикували радянську систему та соціалістичну дійсність, поширенням цензури тощо. Головною ознакою політичної системи стала всеосяжність партійної номенклатури [5, с. 105].

Таким чином, можемо стверджувати, що відставка М. С. Хрущова у жовтні 1964 року і наступна за цим зміна партійно-державного керівництва відкривали новий етап у розвитку радянського суспільства, який традиційно прийнято називати «роками застою». Головною особливістю цього періоду була відмова нового керівництва від політики глибокого реформування суспільства і пов’язана з цим подальша консервація політичного режиму. Консерватизм проявився у відкиданні попередніх реформ, посиленні ідеологічного контролю у політичному житті країни, набирала обертів політика переслідування інакомислення, значно посилилася роль Комітету державної безпеки.

На тлі зміцнення позицій партійно-державної бюрократії відбувалася поступова відмова від критики культу особи, що дозволяє ряду вчених говорити про початок періоду «неосталінізму». В офіційній пропаганді, літературі і мистецтві починається непомітна реабілітація імені Сталіна. З

підручників історії прибиралися розділи, що містили критику культу особи Сталіна та його злочинів.

Список використаних джерел

1. История России. 1945 - 2008 гг. 11 класс. Под ред. Данилова А.А. и др. 3-изд. М.: 2009. 368 с.
2. Л. И. Брежнев: Материалы к биографии / Сост. и авт. предисл. Ю.В.Аксютин. М.: Политиздат, 1991. 383 с.
3. Медведев Р. А. Личность и эпоха: политический портрет Л.И.Брежнева. М., 1991. 333 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://history.wikireading.ru/288319>
4. Мунчаев Ш.М., Устинов В.М. История Советского государства/ 2-е изд., доп. и перераб. М.: Норма, 2008. 720 с.
5. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень: політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. : навч. посібник. К. : Знання, 2011. 255 с.

* * *

*Сергієнко Вадим – магістрант факультету історії
та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка;
науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат
історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та
методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава*

**ІРЛАНДСЬКА ПРОБЛЕМА В НОВІТНІЙ
ІСТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ**

«Ольстерська криза» — загроза стабільноті суспільно-політичному життю Великобританії. В умовах сучасного політичного розвитку країни, суттєво ускладненого процесом виходу з ЄС, введення локдауну, взв'язку з пандемією COVID-19, питання цілісності та стабільноті у суспільстві, чи не одне з ряду важливих. У зв'язку з складними викликами нашого часу, північноірландський конфлікт зможе знову відродитися. Дані обставини очевидно призведуть до відродження націоналістичних рухів, активізації сепаратиської та політичної боротьби.

Угода 1998 року укладена в м. Белфаст повстала задокументованим розв'язанням північноірландського конфлікту та результатом довгих спроб примирення британської та ірландської сторін. Реалізація Белфастської угоди зіткнулася із деякими проблемами, вирішення яких розтяглося зайняло декілька років. Максимально нелегкими поміж них були питання про роззброєння незаконних напіввійськових груп — IPA та вироблення ряду реформ правоохоронної та судової систем. За Белфастською угодою,

[1] незаконні напіввійськові угруповання Північної Ірландії повинні були скласти зброю протягом найближчих трьох років опісля референдуму. На практиці це зайніяло значно більше часу, повного роззброєння IPA вдалося досягти тільки у 2005 році.

Позитивну роль у цьому процесі відіграла адміністрація Дж. Буша, яка після терористичних актів 11 вересня 2001 року почала широкомасштабну кампанію боротьбі з міжнародним тероризмом. У цей період значно зрос інтерес США до якнайшвидшого врегулювання конфлікту в Північній Ірландії. Кожен з наступників Дж. Мітчелла на посту уповноваженого у справах Північній Ірландії в США – Р. Хаас (2001-2003), М. Райс (2003-2007 рр.), П. Добрянські (2007-2009 рр.) і Д. Келлі (2009-2011) – внес вклад у процес урегулювання «Ольстерської кризи», посприявши наступному зменшенню кількості зброї в IPA й решти напіввійськових угруповань, а також встановленню балансу сил серед республіканцями юніоністами та юніоністами.[6]

У жовтні 2001 року угода виявилася на межі зірвання. Залишалося безліч неврегульованих проблем (хоча вони і були висвітлені в Угоді Стратосній П'ятниці). Такими проблемами можна назвати:

- роззброєння бойовиків, реформування поліцейських сил;
- зменшення чисельності англійських військових у Північній Ірландії ;
- амністія засудженим, які брали участь у північноірландському конфлікті.

Постановка таких проблем, які виявилися невирішеними, цілком зрозуміла - вони існували із самого початку та були «яблуком розбрата» у розв'язанні північноірландської проблеми.

У липні 2001 року у відставку пішов Девід Трімбл,[8] а в жовтні — ще 5 міністрів юніоністів. Причиною цього стала відмова IPA роззброїтися. Мир у Північній Ірландії опинився під загрозою. Тільки пригрозивши введенням правління з Лондона та розпуском Асамблей, IPA змусили роззброїтися. Це нагадало IPA, що у разі, якщо Вестмінстер виконає свої погрози, то повернеться час, який призвів до кривавих подій, про які, все суспільство хотіло не думати. Це дало новий поштовх мирному процесу у Північній Ірландії. Із переображенням Д. Трімбла діяльність ірландського уряду та Асамблей відновилася. Політичний механізм, запущений у 1998 році був відновлений. Зрештою, все: і IPA, і ірландський народ втомулися від війни.

На цьому, остаточне затишшя не настало, нова криза прогриміла восени 2002 року, коли Шинн Фейн звинуватили у шпигунстві за секретними документами юніоністів. Це було використано представниками радикальних юніоністських округів, які були невдоволені

договором. Їм прийшлося вийти з уряду та Асамблей, яка була відкликана й наказували переглянути договір.

Переговори тривали дуже довго, але зайдли в глухий кут у 2003 році, коли під час виборів у північноірландську асамблею де більшу частину місць отримали Шинн Фейн (24) та Демократична юніоністська партія (30). Це ускладнювало переговорний процес, тому юніоністи відмовлялися формувати уряд з представниками партії Шинн Фейн.

Наступна криза, що сталася у 2004 році була пов'язана із крадіжкою на суму 120 млн. фунтів стерлінгів, у якій звинуватили IRA. Юніоністи знову вийшли із Асамблей та зажадали перегляду угоди 1998 року. З боку Великобританії йшла підготовка, щодо перегляду угоди, але і так було зрозуміло, що це підставний випадок із сторони юніоністів.

У 2005 році IRA роззброїлася остаточно. Стало ясно, що військовим шляхом вирішити північноірландський конфлікт ніяк не можна. Усе стало переходити на демократичний рівень. У 2005 році IRA виконала свої початкові зобов'язання, і, оскільки її місія виконана, відповідно до її зобовязань, вона могла та мала обов'язок розформуватися.[9] 26 вересня 2005 на нараді у Північній Ірландії британським та ірландським урядами було представлено доповідь, що підтверджувала підготовку IRA до роззброєння.[2] Вона (IRA) оголосила про припинення своєї збройної кампанії ще в липні. У заявлі IRA йшлося, що після 30 років насильства вона відмовляється від своїх методів та буде йти демократичним шляхом, оголошує про роззброєння.[2]

У 2006 році комісія з моніторингу Північної Ірландії заявила про те, що IRA більше не становить терористичної загрози. У травні 2006 року Е. Блером та Б. Ахерном у студентському містечку Сент-Ендрю (Шотландія) було зроблено спробу воскресити Деволюцію на самоуправління. Було підписано угоду з відтворення північноірландського уряду. Вона базувалася на двох основних положеннях: Шинн Фейн визнавала поліцейські сили Північної Ірландії, а ДЮП (Демократична юніоністська партія) погоджувалася на поділ влади з республіканцями.[4, с.178-183]

8 травня 2007 року секретар у справах Північної Ірландії П. Хейні підписав декларацію Лондона, за якою, виконавча влада в Ольстері, в особі головного представницького органу — Асамблей, змогла почати повноцінну роботу. Я. Пейслі (лідер Демократичної юніоністської партії - вкрай правої юніоністської партії у політичному спектрі Північної Ірландії) і М. Макгінес (заступник лідера крайніх націоналістів Д. Адамса у партії Шинн Фейн) були обрані в якості першого міністра та його відповідно. Отже, механізм, прописаний у Белфастській угоді 1998 року, було запущено повторно. Система почала функціонувати в тому вимірі, у якому це передбачалося спочатку.

11 листопада 2007 року Асоціація оборони Ольстера (АОО) заявила про припинення екстремістської діяльності. Попри перемир'я, активно здійснювала напади на католиків та на бойовиків інших протестантських об'єднань організація «Добровільні сили Ольстера». Вона 3 травня 2007 року ще раз заявила про відмову від терористичної діяльності. Представники угруповання повідомили, що їхня зброя буде перебувати «поза зоною» та відмовилися її скласти під контролем Незалежної міжнародної комісії. [75] Отже, була ліквідована іще одна загроза, яка могла внести дисбаланс у рішення ірландського питання.

У 2007 році пройшли вибори до північноірландської Асамблей, де основними політичними силами виступили Шинн Фейн й ДЮП (28 та 36 місць). За підсумками виборів, у травні було сформовано уряд на основі поділу влади між католиками і протестантами. До нього увійшли основні партії Північної Ірландії (Шинн Фейн, ДЮП, СДЛП, ОЮП), що показали широкий спектр політичних уподобань обох громад. Уряд очолили раніше непримиренні вороги - лідер протестантської «Демократичної юніоністської партії Ольстера» І. Пейслі, який зайняв крісло першого міністра та найближчий соратник керівника католицької партії «Шинн Фейн» Дж. Адамс - ветеран Ірландської республіканської армії М.Макгіннес.[10] Не дивлячись на релігійні суперечки та різні бачення шляхів розвитку держави, католики і протестанти, можуть співіснувати разом, не вдаючись до насильства.

Із приходом до влади Г. Брауна, політика британського уряду щодо Ольстера змінилася. Відсутні були тісні контакти Лондона і Белфаста.[5, с.88-91]

У березні 2009 року було скосено напад на військову базу в Массерін, у якому зізналася IPA. За словами прем'єр-міністра Г. Брауна "вся країна шокована і обурена злими і боягузливими нападами на солдатів, котрі служать своїй країні. Ми зробимо все, що в наших силах, щоб Північна Ірландія була в безпеці, і я запевняю Вас, що ці вбивці будуть покарані". [10]

Саму атаку прем'єр-міністр Великобританії називав «жахливою», але відзначав, що вона не зірве мирний процес у Північній Ірландії, який підтримує більшість її населення. Через день після нападу на військову базу, інше угруповання республіканських радикалів - IPA, атакувало поліцейський патруль міста Крейгевон, убивши констебля С. Керролла. Цей злочин викликав різкий осуд представників усіх політичних сил Північної Ірландії, включаючи Шинн Фейн.[7, с. 27-31] Дарма, що ця атака викликала тріщину в мирному врегулюванні, обидві сторони ніяк не хотіли повторення того, що було. Демократичний шлях для них був більш доречний. На шлях війни ставати вже ніхто не хотів. Обидві сторони були

спокійні за розв'язання ірландського питання і ніяких змін не передбачалося.

Проте, у березні 2009 року від IRA відкололися деякі угруповання, які здійснили ряд терористичних актів, що загострили ситуацію у Північній Ірландії.[3] Нарешті, важкі переговори про передачу влади правоохоронним та судовим органам Північної Ірландії, що тривали понад десяти років, були завершені укладенням Угоди в Гіллсборро від 5 лютого 2010 року. Услід за цим, 9 лютого 2010 року, ІНОА, «офіційна» IRA і Асоціація захисту Ольстера — оголосили про роззброєння. Даний факт говорить про те, що ірландське питання закрите. Усі больові точки усунені, причин для хвилювань і занепокоєння немає ні в тих, ні в інших.

Як підсумок, можна зазначити, що «ольстерська проблема» зрушила з мертвої точки тільки під час перебування при владі Маргарет Тетчер, відомої у Великобританії своїми різкими й консервативними поглядами. Саме ці риси допомогли британському уряду закласти підвалини для майбутнього мирного процесу в Північній Ірландії.

Попри всі ті рішення, прийняті упродовж ХХ століття, ірландське питання знаходиться на даний момент у «замороженому» стані. Так, як можна простежити упродовж всього століття, що основною проблемою у досягненні консенсусу було небажання однієї чи іншої сторони ірландського суспільства співіснувати разом, мати рівні права. Не варто також забувати, подібні конфлікти, що мають етнічну або релігійну спрямованість, не вирішуються швидко. Має змінитися не одне покоління, перш ніж населення звикне до того, що католики і протестанти - люди, покликані жити і співіснувати на одній території.

Список використаних джерел

1. Belfast agreement URL:
<http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.html>
2. IRA weapons report handed over. News BBC URL:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/4281104.stm
3. Real IRA was behind army attack. News BBC] URL:
http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/7930995.stm
4. Браницкий А. Г., Чуприков П.Б. Основные факторы мирного процесса в Северной Ирландии на современном этапе. Вестник Нижегородского университета им. НИ Лобачевского. 2008. №.4. С. 178-183 URL:
<https://cyberleninka.ru/article/v/osnovnye-faktory-mirnogo-protsesssa-v-severnoy-irlandii-na-sovremennom-etape>
5. Гуреев М. С. Проблемы мирного процесса в Северной Ирландии в начале деятельности кабинета Г. Брауна. Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. 2009. №. 15 (70). С. 88-91

6. Золян М. М. Механизмы общественного участия и многоканальной дипломатии в мирных процессах: уроки из Северной Ирландии. International Alert URL: <http://www.epnk.org/sites/default/files/downloads/Lessons%20from%20Northern%20Ireland%20FINAL%201%204%202014.pdf>
7. Коновалов А. М., Ландабасо Ангуло А. И. Глобальное измерение терроризма. Москва: Огни ТД, 2004. 138 с.
8. Перегудов С.П. Тихая революция Эдварда Хита. Мировая экономика и международные отношения. 1971. № 4. С. 119-124.
9. Северная Ирландия на пороге войны. Газета «Коммерсант» URL: <https://www.kommersant.ru/doc/272912>
10. Тони Блэр выполнил свою миссию в Северной Ирландии и собирается в отставку// Euro News URL: http://www.mediaport.ua/news/world/41538/toni_bler_vyipolnil_svoyu_misiyu_v_severnoy_irlandii_i_sobiraetsya_v_otstavku

* * *

Сергієнко Вадим – магістрант факультету історії та географії ПНПУ імені В.Г.Короленка; науковий керівник: Вільховий Юрій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г.Короленка, м. Полтава

НОВІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРІЗМУ

Війна США з Іраком та Афганістаном, не вирішила проблему тероризму, лише спричинила появу нових терористичних організацій, включаючи ІДІЛ. Після того як спецслужби США навчилися запобігати складні та багатосторонні атаки, терористи змінили вектор на менш масштабні, простіші за технікою виконання терористичні акти. Їх виконавцями стали терористи-одинаки або невеликі групи. За прогнозами Держдепартаменту (квітень 2015 р.), ці «атаки можуть бути провісниками нової ери, в якій централізоване керівництво терористичної організації стає менш значущим; групова ідентичність стає текучою; екстремістський наратив фокусується на більш широкому спектрі передбачуваних образів і ворогів, які актори-одинаки можуть ідентифікувати і здійснювати самостійні атаки» [3]. Терористичні акти в Чаттанузі, Сан Бернардіно (США), Парижі та Брюсселі в 2015 — 2016 рр. підтвердили прогноз. Цікаво, що поживний ґрунт для тероризму в США у вигляді соціальної напруженості практично відсутній, проте включається фактор імміграції.

Окремі групи іммігрантів, що знаходяться під впливом терористичних організацій, постачають сьогодні зі свого середовища бойовиків. [6]

В даний час терористичні структури активно використовують віртуальний простір для розширення свого впливу і вербування «нових рекрутів на поле битви» в Сирію та Ірак. Кількість терористів, що прямають до Сирії, склала на кінець грудня 2014 р. понад 16 тис. чол. з більш ніж 90 країн, що перевищило чисельність іноземних бойовиків в Афганістані, Пакистані, Іраку, Ємені та Сомалі.[3]

Очевидно, що стратегія США щодо боротьби з міжнародним тероризмом вступає в свій новий етап і як мінумум втретє пристосовується до нових реалій. Її завдання — захист громадян США від терористичних атак та боротьба з міжнародним тероризмом на Близькому Сході — залишаються незмінними. "Новації" стосуються головним чином методів боротьби. Вирішуючи перше завдання, американський уряд переглядає імміграційну політику, посилюючи контроль за громадянами, які перебувають у США з 38 країн за безвізовою програмою ("U. S. Visa Waiver Program"), особливо за тими з них, хто вже побував в районах бойових дій або в країнах, що знаходяться під впливом терористів.

Успішна агітація терористичних організацій в мережі Інтернет актуалізувала проблему заходів у відповідь. Співробітниками програми з екстремізму Університету Джорджа Вашингтона було доведено в грудні 2015 р., що саме засоби масової інформації відіграють вирішальну роль в радикалізації і мобілізації осіб, що проживають в США, підтримують ІДІЛ. Дослідники виявили близько 300 резидентів США, активних в соціальних медіа, які поширювали дезінформацію і взаємодіяли з однодумцями. [1] У зв'язку з цим адміністрація президента Обами мала намір створити оперативну групу по боротьбі з пропагандою терористів у всесвітній мережі. Група підпорядковувалася Міністерству внутрішньої безпеки США. Відомо, що у січні 2016 р. представники Білого дому, правоохоронних органів та спецслужб США провели зустріч з главами найбільших американських інтернет-компаній — Microsoft, Apple, Facebook, Google, Twitter, Yahoo і LinkedIn, де обговорювалося питання протидії терористичній пропаганді в Інтернеті. Однак компанії фактично відмовилися співпрацювати з державою, висловивши небажання обмежувати свободу слова, гарантовану Конституцією. Як і після подій 11 вересня 2001 р., перед Америкою знову постало дилема: «безпека» або «свобода». Однак на відміну від 2001 р. сьогодні бізнес вибрав «свободу».

Друге завдання передбачає не тільки участь американських збройних сил і спецслужб у міжнародних операціях на Близькому Сході, а й комплекс інших заходів, включаючи міжнародне співробітництво, що знайшло відображення в новій «Стратегії національної безпеки США»

(лютий 2015 р.). У документі сформульовані нові методи боротьби Америки з тероризмом. США "відмовилися від дорогих і масштабних наземних воєн в Іраку та Афганістані «на користь цілеспрямованих і точкових контртерористичних операцій і колективних дій з партнерами". [7] Продовжуючи цю думку, у своєму зверненні до нації президент Обама підкреслив, що Америка не повинна дозволити втягнути себе в довгу і виснажливу війну в Іраку або Сирії, хоча ІДІЛ саме цього і домагається. [4]

Однак все це не означає, що Вашингтон готовий повністю відмовитися від використання збройних сил у боротьбі з тероризмом, в тому числі і в конфлікті на Близькому Сході. Нова військова стратегія США (липень 2015 р.) дає чітке уявлення про те, як і де Америка буде використовувати армію в боротьбі з тероризмом. "Оптимальний спосіб протистояти бойовим екстремістським організаціям (Аль-Каїда, ІДІЛ та ін.) полягає в тиску на них із застосуванням місцевих сил, посилих спеціалізованими військовими елементами американських чи коаліційних військ, такими як розвідка, спостереження, високоточні удари, бойова підготовка і матеріально-технічне забезпечення". [2]

Серед причин, що породжують тероризм і «насильницький екстремізм», американські політики та офіційні документи цілком справедливо називають бідність, нерівність і репресії в різних країнах та регіонах, а Сполучені Штати обіцяють «допомагати найбільш незахищеним державам боротися з терористами у себе на місцях». На практиці допомога «незахищеним державам» сьогодні включає в себе не тільки військовий, а й гуманітарний аспект (продовольство, воду, намети, ковдри, медикаменти). На початок січня 2016 р. гуманітарна допомога США склала близько 4,5 млрд. дол. для Сирії і понад 600 млн. дол. для Іраку [8]. Держдепартамент в 2016 р. виділив 24 млн дол. на гуманітарну допомогу. Однак, навряд чи ця допомога зможе компенсувати катастрофічні втрати, пов'язані з обваленням соціально-економічних і політичних структур на Близькому Сході, загибеллю людей та потоком біженців на Захід в результаті «глобальної війни» США з тероризмом. Якби ці або сході з ними кошти були витрачені раніше на забезпечення прав власності населення Близькосхідного регіону, а також гуманітарні програми для його найменш захищених соціальних груп — молоді, жінок і дітей, то сьогодні Америці, Європі і Заходу, можливо, і не довелося бйти на такі витрати та жертви. Важко не погодитися з Е. де Сото в тому, що «нездатність Заходу спонукати уряяди арабських держав розробити, захистити та зміцнити майнові права громадян» є однією з головних причин активізації терористичних структур на Близькому Сході. «Звичайно, ці фанатики не зможуть підвищити рівень життя бідних верств

населення. Але в атмосфері поневірять і розчарувань, ті, хто роблять помилкові обіцянки, легко приваблюють прихильників» [5].

Діяльність багатонаціональної контртерористичної коаліції під керівництвом США є особливим предметом гордості Білого дому. На основі отриманих даних про терористичну атаку в Парижі 13 листопада 2015 р., Бельгія, Німеччина, Кувейт і Туніс провели арешти «терористичних осередків», пов'язаних з ІДІЛ. З листопада 2015 по січень 2016 р. удари з повітря Збройних сил Коаліції (за участю Австралії) знищили 283 бензовози, 120 складів з цистернами нафти і супутню інфраструктуру ІДІЛ на сході Сирії. США та їхні партнери по коаліції завдали 5826 авіаударів по терористичним цілям в Іраку і 3037 авіаударів в Сирії. [8]

Список використаних джерел

1. Макитерик М. Белый дом и бизнес обсуждают борьбу с терроризмом в Интернете // GOLOS AMERIKI. RU: информационный портал «Голос Америки». URL: <http://www.golos-ameriki.ru/a/white-house-tech/3137311.html>
2. Национальная военная стратегия Соединённых Штатов Америки 2015 года // INOSMI. RU: «ИноСМИ. RU». URL: http://inosmi.ru/op_ed/20150703/ 228922858.html
3. Country Reports on Terrorism 2014. Bureau of counterterrorism // STATE. GOV: сайт Державного департаменту США. URL: <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/index.html>
4. Obama says “Freedom is more powerful than fear” // PBS. ORG: PBS NewsHour. URL: <http://www.pbs.org/newshour/rundown/watch-live-obama-to-give-prime-time-address-sunday-after-shootings/>
5. Soto H. How to Win the War on Terror Project Syndicate // PROJECT SYNDICATE. ORG: Project Syndicate. URL: <http://www.project-syndicate.org/columnist/hernando-de-soto>
6. The Global Terrorism Index (GTI) report. 2015. The Institute for Economics and Peace (IEP) // ECONOMICSANDPEACE. ORG.. URL: <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/Global-Terrorism-Index-2015.pdf>
7. The National Security Strategy of the United States of America. February 2015 // WHITEHOUSE. GOV. URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
8. The U. S. Strategy To Defeat ISIL and Combat the Terrorist Threat. January 2016 // WHITEHOUSE. GOV. URL: <https://www.whitehouse.gov/isil-strategy>

**Другі Полтавські студентські
наукові читання зі всесвітньої історії**

Верстка макету – Лахно О.П.
Художнє оформлення – Лахно О.П.

Здано в набір 03.12.2020 р.
Підписано до друку 17.12.2020 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 15,1. Наклад 100 прим.